БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеП 1.
1930/Књ. 324. (2-3)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CIIII • КЊИГА 324 • СВЕСКА 2—3.

МАЈ-ЈУНИ, 1930.

Летопис Матице Српске излази од 1. јануара 1930. у свескама просечно 6 табака месечно.

Сем продуката лепе књижевности, *Летопис Матице Српске* доноси чланке о савременој нашој књижевности и из историје југословенске књижевности, о уметности савременој и прошлој, и из наше националне науке (историја, језик, живот народни), дајући уједно прегледе из свих области духовног живота и стварања наше нације и, по могућности, свега Словенства. У другом реду, *Летопис Матице Српске* бави се питањима наше материјалне културе колико она стоје у вези са просвећивањем нашега друштва и упућивањем на разуман живот и методе рада у напредних народа. Најпосле, *Летопис Матице Српске* бележи дела из светске књнжевности која могу служити за углед; из науке — што се тиче наше државе и нације, и Словенства уопште.

Уредништво Летописа Матице Српске труди се да смањени обим Матичина органа надокнади садржином, да испуни потребу једнога часописа који ће давати обавештења о духовним квалитетима наше расе, разбијеним и расејаним, који треба да послуже као основица при изграђивању југословенске културе.

Летопис Матице Српске, лепо опремљен и штампан на доброј хартији, стоји годишње 140 Дин, а за редовне чланове Матице Српске и за ђаке 120 Дин. За иностранство је годишња претплата 160 Дин.

Повереници добивају 20% провизије од скупљене претплате.

Најновија издања М. С. на отплату и уз попуст

1)	*Споменица Матице Српске*, са много слика и илустрација	Дин. 150·—
2)	*Српска уметност у Војводини*, богато илустровано издање	„ 350·—
3)	Михајло Пупин: *Са пашњака до научењака*, Аутобиографија	„ 40·—
4)	Алекса Ивић, професор универзитета, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе* (1703).	„ 100·—
5)	Радивој Врховац: *Карактер и рад Ђуре Даничића*	„ 25·—
6)	Васа Стајић: *Светозар Милетић*	„ 40.—
	Песме за децу три укоричене свеске:	
7)	Змај-Јован Јовановић,	
8)	Војислав Илић,	
9)	Милета Јакшић, — све три књиге укупно	Дин. 50·—
10)	Д-р Алекса Ивић: *Родословне таблице*	„ 10·—
		Укупна вредност Дин. 765·—

Све горње књиге продају се као комплет укупно за *Динара 700*·—. При наруџбини се плаћа 100 Дин., а остатак у ратама по 100 Дин. месечно.

Година CIV

Маj-Јуни 1930.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 324.

Свеска 2—3.

25737

Промена на патријарашком престолу

Дана 10. пр. месеца сахрањен је у манастиру Раковици код Београда блаженопокојни патријарх Димитрије, са помпом и почастима како то приличи не само високом црквеном достојанственику, него и човеку који је на свом толико одговорном положају испунио своју дужност до краја, дајући све добро којим га је Бог обдарио и што га је својом вољом и образовањем присвојио, Цркви и Народу своме. Одричући се за живота свега сувишног и што животу не даје никакву цену, могао је благопокојни и знатан део своје стечевине да приштеди и да га завешта убогима и невољнима *свију вера и народности*, просвети, Цркви и хуманим установама, дајући тако и одличан пример једнога богоугодног живота, праве хришћанске љубави и старања. Нека Му је за све то хвала и слава.

Први патријарх уједињене Српске правосл. цркве и обновљене Српске патријаршије, осећајући тешко бреме које је примио и понео, последње године свога живота провео је у сталној бризи око уређења те Цркве, знајући добро да тек са те чврсте основе може она приступити благодетном раду своме и испуњавању мисије, много друкчије него што ју је она имала раније, нарочито у неослобођеним деловима нашега Народа. Како је уопште, за првих десет година иза Ослобођења нашег и Уједињења, целокупно друштво наше било неспособно да се, било на којем пољу јавнога рада, организује, тако се и Српска правосл. црква мучно пробијала до свога *Закона* од 8. новембра 1929. год.

Овим кратким Законом (са прелазним наређењима има свега 27 чланова) само је одређен однос између Српске правосл. цркве и државе, и постављена су основна

начела унутрашњег црквеног уређења које тек треба да се разради у Црквеном Уставу и у посебним уредбама о извесним чисто техничким питањима унутрашње црквене организације и управе. После јесенашњег рада св. Арх. Сабора и прокламовања споменутог Закона, г. Министар Правде, споразумно са св. Арх. Синодом, створио је неколико комисија које се баве израдом Црквеног Устава (закона о унутрашњој организацији црквене управе) и потребних уредаба. Тај устав и уредбе треба да дођу пред св. Арх. Сабор, који ће их претрести и усвојити, и тек онда ће Срп. прав. црква постати и стварно (по уређењу) уједињена, почети живети својим аутономним животом и, у пуној снази, приступити испуњавању своје мисије, живом и активном утицању на духовни живот народни.

Како се види, до коначног уређења и стварног уједињења Срп. прав. цркве имаће још доста посла, а што је то тако било, па што је и сада Срп. прав. црква у стадију свога унутрашњег сређивања; најмање се може уписати у грех блаженопок. патријарху Димитрију. Јер, у данима нашега социјалног и политичког расула, распојасаности и никакве воље за ред и дисциплину, за сврсисходан рад у којем, према добром циљу, ишчезава све што је лично; сваки појединац који је доиста хтео нешто добро и према добром циљу подешавао свој животни задатак, могао је доживети само слом свога најбољег уверења, знања и умења. Блаженопок. патријарх Димитрије отишао је Богу на истину са једним великим теретом, јер како смо Га више пута слушали, Црква којој је стајао на челу, била је на последњем плану у оном поратном метежу, у оној дивљој борби и отимању за земаљска блага. Без ауторитета, јер је и њезин утицај, као и свега духовног и моралног, дубоко био поткопан поратним моралом, она је таворила, несређена изнутра и споља, и без нарочитога утицаја на духовни и морални живот својих верника.

У много сређенијим приликама но што су раније биле: кад је и у нашем друштвеном и јавном животу, у међуплеменским односима, успостављена извесна равнотежа; кад се наш национално-државни, духовни и материјални живот руководи извесним циљевима који нису од данас до

сутра: ступио је на патријарашки престо митрополит Скопљански, Господин Варнава, наименован од Њ. В. Краља на основу резултата гласања Изборног сабора од 12. априла.

Живот Њ. Светости, патријарха Варнаве, живот је једног прекаљеног родољуба и хришћанина, који је прошао кроз многа искушења и борбу, не за себе него за Цркву и Народ, био јунак на муци све од оног доба кад је као епископ у Вардарској Србији, за турскога вакта, по цену живота ваљало спасавати стадо народно, па кроз Балкански рат, и за светскога рата преко српске Голготе и Солуна, све до Ослобођења нашег и Уједињења. Као Скопљански митрополит, својим широким погледом обухвата и ради да задовољи све духовне потребе своје епархије, диже храмове и обнавља старе српске задужбине, организира и конструктивним својим радом доказује да мисија Цркве није само у обреду и администрацији, него да она, као културна институција, треба да иде руку под руку са осталим културним институцијама народним, да она треба *на делу* да доказује јеванђелске истине, делима љубави и милости да проноси и утврђује веру.

У својим изјавама које смо читали ово дана, нагласио је Њ. Светост патријарх и подвукао, са ужега, православног гледишта: традицију Светосавску и сарадњу са првацима народним на послу Светосавске цркве; традицију Српске народне цркве Митрополије Карловачке и културне напоре Српства у бившој монархији за своје одржање; са општега гледишта, интереса национално-државних: верску толеранцију и љубав према иноверној браћи, сарадњу на консолидовању прилика и усавршавању наше моћне и заједничке отаџбине, не заборављајући амането великих представника Хрватске католичке и Српске православне цркве који су у духу хришћанске и братске љубави припремали терен за ову нашу државну и националну заједницу.

Овоме краткоме и јасноме програму не би се имало шта додати, и наше је уверење да ће Срп. прав. црква под вођством Њ. Светости патријарха Варнаве, пошто, пре свега, добије свој Устав и пошто у њој завлада строга дисциплина, која је први услов за подизање њезина ауторитета и с тиме јачања утицаја на духовни живот на-

родни, — верно и лојално вршити своју високу мисију, и према својима вернима, и према заједничким циљевима национално-државним.

Функција религије и њезине црквене организације толико је важна за духовни и морални живот народни, да није потребно ни једне речи томе у доказ. Одвајање т. зв. личне религије од институционалне, као и свако сектантство, има за друштво људско исто споредно значење као и све лично и сепаратистичко у односу према ма којој заједници која постоји и одржава се на темељу извесних норми, устава или закона. Лично, човеку је слободно мислити што хоће о тим нормама итд., али, ако хоће да је члан те заједнице, *јавно* не сме грешити против духа заједнице којој припада, а најмање се сме користити благодетима заједнице које се јавно одриче. Тако је и са верском заједницом. О т. зв. личној религији у односу према институционалној морамо да примимо мишљење познатог филозофа данског, Höffding-a, који оправдано држи да би се лична религија тешко могла одржати ако отпадну историјске форме: тиме би се и она несумњиво културна вредност религије могла изгубити, јер историја несумњиво доказује наизменичне односе између онога што је лично и што је институционално, па ако тако остане и унапредак, не може бити без великих символа који ће за веће или мање групе људи имати заједничко значење. Ову истину тим пре морамо признати што бисмо, иначе, морали одрећи вредност институционалне културе уопште која извесне заједнице, па и народно-државну заједницу, духовно и морално организира. Као што смо већ једном (*Летопис М. С.* књ. 313. стр. 61.) упозорили на ово тачно мишљење данскога филозофа, тако смо, раније, говорећи о васпитној вредности религије, упозорили на мишљење познатога писца *Историје материјализма*, Fr. Alb. Lange-a, који је поставио питања: да ли је уопште могуће уништити религију, и не би ли покушајем да јој се одузме земљиште у народу, крај свега просвећивања у школи, настала реакција у народу у корист једнога фанатичног и ускогрудога схватања религије, или, не би ли из заосталога корена истерали нови, можда дивљи и за живот способни, изданци? У своме великом делу о Русију, Т. Г. Масарик каже на једном месту да је религија централна и центра-

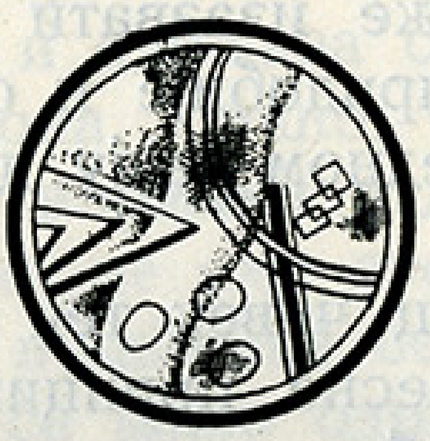
лизујућа моћ духовна у животу појединца и друштва: етички идеали човечји религиозно се формирају, религија образује правац духа, животно расположење у човеку. (*Просв. Гласник* за 1921., св. 1.). Према томе, није само маса народна, већ по своме осећању, духовно и морално одређена верском заједницом, него и њезина разумна интелигенција.

То је тако, али сама институција, ма колико људи, по извесном гледању на живот и свет (које је гледање за њих једна реалност), осећали њезину потребу, није сама собом довољна да може изазвати и њихово поверење, и тиме да их душевно придобије и обвеже на испуњавање одређених дужности, једном речју да их одушеви за своје циљеве.

Као што појединац човек тек својим *животом и делима* засведочава извесне принципе, те у свесном друштву није и не може бити цењен само по речима, тако и једна установа, било које врсте, није и не може да утиче само својим програмима, уставима, статутима итд. Програме и уставе лако је градити, као и лепе теорије, али је много теже испуњавати их и на делу доказивати. Вера у добро може се доказати само поштеним радом и добрим делима, и та и таква вера треба најпре да се види у животу Цркве, јер је то језгра њезине науке. Црква треба да је активна и добротворна, мора ићи са временом, развијајући ништа друго него *културу свога духа на делу;* јер, на крају крајева, ако су сви људи браћа и једнаки пред Богом, онда сав културни напредак рода људскога може ићи само једноме циљу: да сви људи и *осете* да су браћа. Из живота Цркве треба да извире та и таква вера, која је по превасходству културна, и ако се тако схвати значај религије и Цркве, и њезини представници и проповедници приону на рад у правцу хришћанске социјалне и хумане културе, онда ће Црква увек наћи потпоре и сарадника и изван круга својих служитеља и проповедника. Јер, нико не може посумњати у истину да се добро и општи напредак нашега Народа (као и свакога другога) и наше народне заједнице у држави, може оснивати једино на култури душе и срца, на оплемењавању нарави, а на томе пољу културнога рада нема сумње да ће се све наше културне,

просветне, хумане итд. установе, и сви национални јавни радници, наћи заједно са својом Црквом. Тако ће наш Народ без штете моћи преболети ововремену моралну кризу, која је много тежа и опаснија од сваке привредне, и очеличити свој карактер за велика дела која му предстоје.

Р. Врховац

Туђе прољеће

Свуда су расути јаглаци,
Исто на гробљима сјају
Звјездице бијеле низ обронке,
Шафран је модри по гају.
Лист се зелени са живице,
Нестало зимске самоће.
Тако је жељно све љубави,
Тако се живјети хоће!

Први су дигли се лептири,
Цвјетови живи, сред грања.
Кајсије ноћас су процвале,
Њежне к'о ружична сања.
Ситне се љубице јавиле,
Главицу подигле плаву...
А ја бих хтио да милујем
Лептира, цвијет и траву.

И моја душа би жељела
Нестат' у јутро то јасно,
Радосно цвјетат' сред цвјетова,
Живјети, љубити страсно.
Ал' нашто мени то прољеће,
Док јесен на душу пада:
Мени ни сањати не дају,
Немам ни живјет' ја када!

Драгутин М. Домјанић

Полет

Невидни њишу ме вали,
Нечујни ошијају звуци,
Тајна ме некаква гали —
Небесни маме ме луци....

Душа се од тела дели,
Диже се к'о мирис цвета —
Чекајте ме, облаци бели,
Путници горњега света!

Иван С. Шајковић

Моје жеље

Што желим? Кућу близу сињег мора,
два јутра земље добро изоране,
и сјену бора у сунчане дане,
а у сванућу вјетрић с плавих гора.

Што желим? Лозе које вино дају,
кад јесен дође воћем окићена.
Што хоћу? Мало цв'јећа, мирис с'јена
и тиха јутра у свом завичају.

И када дођу дјеца с комшилука,
да, нудећи их грожђем своје баште,
сам себе питам: гдје су жеље наште,
што водиле ме подно славолука?

И мотрећ њих, да заборавим ране
што зависти их је отровала луто,
и мотрећ њих, да као сунце жуто
у крви мојој љубав опет плане.

Пун поуздања, да позовем жену,
да сједне поред мене, и без р'јечи
да погледима очај ми изл'јечи
и дочара ми давну успомену...

Шшо желим? Кућу близу сињег мора,
два јушра земље добро изоране,
и сјену бора у сунчане дане,
а у сванућу вјешрић с ūлавих гора...

Божо Ловрић

У крчми

Изломљен, мокар, сав бео од брашна
(Целога дана ūреносио вреће),
А жељан дима и ваздуха ūрашна,
Науми лако ове ноћи где ће...

Приземна крчма чека да се сруши,
По зиду влакна, мушице и чаћа.
Расūусна руља коцка се и ūуши,
Пљуцка и ūије... Преширка и свађа.

Зашшо би слуш'о ūлач деце и жене,
Кад може овде да ублажи муку?
Ту свирач ūред њим. Он мргодан блене:
Као да чује: „Куку, куку, куку...“

И хоће учас да ūокида жице,
Песницу сшеже и ūрикуūља веће;
Зашим се цери, расшавља вилице,
И ūева грубо... Лице му све блеће.

Гојазни крчмар донео му соли,
Паūрика љушших и белога лука;
То само њему, јер га силно воли;
Таква је љубав ошровног ūаука.

Ваūра све јача у лицу му гори...
Расшеже усне, зубима шкргуће,
Псује и гунђа, жеђ га сшара мори;
Хоће дувана и ракије љуће.

Крвавим, влажним очима колуша,
Клонуло шело ūревија и грчи;
Док расшвор змије грозничаво гуша,
И руком луūа ūо сшолу и срчи.

Кад му се, најзад, пред очима смрачи,
И сви се гости разиђу куд који,
Крчмар му руку у недра завлачи
И прстек новца истреса и броји.

Б. Весић

Тужна песма

Вама чије је срце
Љубави пуно,
Вама певам
Ову песму,
Тужну.
Вама које боли тући бол,
И радује радост туђа,
Вама овај сплет,
К'о увели цвет.

И вама
Чија душа пред лепотом
У занос пада,
Те дрхти сва
Од усхићења;
Вама чије је срце
Пламено, страсно,
И жеља пуно, —
Вама овај сплет,
К'о увели цвет.

Вама, пуним нада
И ружичастих снова,
Који чезнете за нежношћу,
И вама певам, —
Не певам,
Плачем.
Вама овај сплет
К'о увели цвет.

Велибор Јонић

На прошћење

(Приповиједка)

У својој осамнаестој години Ружа Франетова се удала. Њезини родитељи, који су зарађивали свој крух наимајући се код имућнијих сељака, дали су је без премишљања богатом Франи Гавранићу „Американцу“, тим лакше и са већим задовољством што је Ружа и сама понуду Гавранића, момка већ добро поодмакла у годинама, радо примила. Гавранић је био познат као женомрзац, и у селу је свако мислио да ће умријети као момак. Али се њему Ружа свидјела. Он ју је гледао једног љетњег јутра кад је плијевила у његову винограду. На себи је имала само кратку вунену сукњу и кошуљу од „најгрезијег“[1] платна, прешироку, која јој се у раду склизнула тако, да су јој се видјела још дјетињски њежна рамена и мишице опаљене од сунца. Радећи, она се непрестано кретала и њезино се гипко тијело савијало као у мачета. Она није испочетка опазила Гавранића, а кад га је видјела пред собом, није се ни најмање збунила. Усправила се само и, узмахнувши главом да одстрани бичеве гргураве косе који су јој покривали мало лице, промјерила га је враголастим погледом из дна широких немирних очију. Он јој се само осмјехнуо и отишао. Те исте вечери испросио ју је, и за кратко вријеме вјенчали су се.

Ружа се одмах снашла у свом новом положају. На пецкања завидљивих старијих дјевојака да има стара мужа, одговарала је осмијехом поноса и показивала је нове скупе хаљине, танке кошуље и златни накит што јој је он купио. Из одрпаног, мусавог дјевојчета неодређених облика развила се закратко у љепотицу.

У кући јој ничега није недостајало, а радила је врло мало, јер је Гавранић, осим остарјеле мајке, која је кухала, имао и послугу. И била је задовољна, или боље, била је поносна, јер

---

1 Суров, обичан.

осим што је као добра кћи са нежним саосјећајем уживала што су јој родитељи обезбијеђени за будућност, пошто им је Гавранић дао кућицу и нешто земље; другог правог задовољства није имала. Мужа није љубила. Осјећала је према њему само дубоку захвалност што ју је „подигао“ из ништа, и настојала је да му се одужи што љупкијим сусретањем. То јој није било тешко, јер он као да није много тражио од ње. Готово цијелог дана није га било код куће, а често би отпутовао послом и данима изостајао. Она би тада скоро заборавила да је удата. Ишла би у поље, у винограде, да гледа рад тежака и осјећала се слободном као птица. Трчала је, скакала преко ограда, пењала се на стабла као у оно доба док је још била дијете. Али кад би се вратила кући, осјетила би око себе празнину. У кухињу, свекрви, није залазила, да би избјегла њезином досадном испиткивању. И сједећи читаве сате крај прозора, она би пала у тупу замишљеност, и једна сјенка би јој прошла широким немирним очима, једна успомена. Пред њезине очи искрсла би слика снажна висока младића, смагнута али лијепа лица са црним живим очима, сироте Иве Форетића, који је пошао у Америку да тражи срећу.

Сјећа се његове дивље разбарушене косе, у коју је она уплитала своје мале прсте. Сјећа се његових пољубаца другарских, готово братских, његових већ тада јаких мишица и руку. И сјећа се оног дана кад се од ње опростио, и свога обећања да ће га чекати. Он је сад тамо, далеко преко пустог океана, и не слути што се за то вријеме с њоме догодило. Осјећа неодољиву чежњу за њим и кајање што није одржала ријеч. Пита се: како ће примити вијест о њезиној удаји, што ли казати, што ли урадити. Не боји се његове освете. Боји се његова презира. И то је њезина брига, једина али тешка, због које заборавља све друго, без које би јој живот био миран и ведар као љетњи дан. Премишља само о томе како ће се снаћи кад се он врати. Чежња за њим раздире јој груди. Сада тек осјећа колико га љуби, пошто је у загрљају нељубљена мужа упознала тајну која се, као нека чаробна утвара, укаже зачуђеним дјевојачким очима кад се подигне завјеса њихових невиних снова. У њезиним очима пролазе блијесци пробуђене и незадовољене пожуде. Носна ружичаста крила подрхтавају, вреле усне траже опијајући додир, а он је тако далеко. Што ће му рећи кад се врати? Како ће га утјешити за бол који му је задала? Хоће ли имати обзира према мужу, према свијету;

хоће ли је бити страх од Иве? Трице! За мужа и свијет не хаје, а Иве је велико дијете. Али нешто друго, у дубини њезине душе, један глас не да јој мира и говори јој: „Зло је што си урадила, још горе што снујеш". Дубок глас којега би се хтјела оглушити, али јој пјева у крви, ма колико се она љутила, и опомиње. И тај глас она слуша сваке недјеље у цркви из уста жупника Дум-Баре: „Ни' грих само што се уцини. И самом мишљу се гриши. Исус је река': Муз који позуди тују зену и зена која позуди тујега цовика, гришни су пред Богом и цекају их муке пакљене".

Љути се, трза се. Хтјела би да се наруга свему том, али не може. И она одлази у цркву у поподневне часове кад је Божји храм пуст, пада на кољена на степеницама олтара на којем је велика слика Маријина срца, и свесрдно се моли: „Дивице без гриха зацета! Ти видиш моје муке. Ако је та јубав грих, ја се кајем. Али ти видиш да без ње не могу зивити. Па, ако без гриха не могу јубити, уцини да га више не видим".

Но те молитве јој нису доносиле никакво олакшање. Била је свјесна да ни у молитви није била искрена. И мучила се без одлуке, без излаза.

Кад се једног поподнева, идући у цркву, сусрела с Ивом, мислила је да ће пропасти у земљу. Иако је била начула да ће се ускоро повратити, није му се тако брзо надала. Видјела је одмах по његову мрком лицу да му је у души пакао. Остала је као укопана, оборила очи и проблиједила. А он је гледао у њу као у чудовиште. Мучио је ситне брчиће и грицкао до крви усну. А кад је она подигла главу, сусрео ју је такав поглед презира и бола, да је уздрхтала. Он се је љутио и стидио. Час би хтио да јој стисне врат својим жилавим дугачким прстима, час да је узме на руке и обаспе пољупцима. Био је неодлучан. Наједанпут стресе главом, тури руке у џепове, баци још један поглед пун презира на њу и окрену се да пође.

Она крикну: Иве!

Он стаде. Загледа се у њезине уплакане очи, у груди које се таласаху убрзаним дисањем, и не одоли. Брзим корацима јој приступи, стисну је снажно у загрљај и покри јој очи, образе, уста честим страсним пољупцима.

Она му се препушташе, клонула под бујицом тог дуго задржаног осјећаја. Кад се малко прибере, она га замоли: Не, Иве, тако, угушићеш ме.

— Ох, то би и 'тио — рикну он, прекидајући зачас то лудо љубљење — али не могу, јер те и превише јубим. И настави бјешње.

— Немој, немој — отимала се благо она — умири се, све ћу ти рит.

— Што ми имаш рит? — плану он и, одгурнувши је суровo од себе, рече: Да си...

Она му се скоком привије и зачепи му руком уста.

— Ох, како си могла? — зарида он.

— Морала сам... — слаже му.

— Лажеш, невојо! — повиче он. Усправи главу и ошину је јаросним погледом. Ухвати јој руке и стисну снажно.

Она зајаукну. Сузе јој грухнуше на очи. Он јој тад пусти руке и обори главу постиђен.

— Зар би те тражила, зар би ти се тако пустила, да те не јубим? — прекори га она кроз плач.

— Опрости — промуца он — ти не знаш како ми је тешко, али што је било да је било — рече тад одлучно — сад је доста; сад ћеш бити моја, само моја!

— Не могу Иве — уздахну она.

— Ах, не можеш!? Па... ни сад нећеш... проклетнице!

Али, јер види да је она, престрављена, устукнула пред њим и, дрхћући, покрила рукама лице, он се разнježи: Чуј ме, Ружо, пођемо из овог проклетог миста. Пођемо далеко, у Америку. Ја ћу радит. Имам дви добре руке... и бићемо срићни... 'ћеш ли?

— Хоћу, хоћу — говораше она сва устрептала, али је мислила на друго.

— Даклен пристајеш?.. — ускликну он вас срећан.

— Пристајем... али ми дај само времена да се помислим, да се парићам. Буди паметан. Знаш, Фране је зал и силан, и Бог зна шта све може бит.

— Не бојим се свих громова, цилог пакла — бјеснио је он.

— Чуј ме, доћу с тобом — рече тад она одлучно — само пусти мени све за нашу срићу.. 'ћеш ли?

— Хоћу — рече он снажно — али само брзо, јер овако ја не могу даље.

Она је била сва срећна што га је умирила, сва у страху да се не би покајао. И хтјела је да прекине тај разговор, за њу необично мучан, да буде сама. Причини се као да ју је обузео луд страх да их ко не би видио. Огледајући се на све стране, она показа такову тјескобу и немир, да се и њега прими.

— Пођи, пођи — рече му нагло.

Он јој стисну руку и пође према шуми на ивици пута. Зађе у густину и нестаде га. Неколико пута зашушти лишће, затим се све утиша.

Тада њој лакну. Обузе је велика радост и, завезавши чврсто око врата мараму, која јој се у натезању с њим била одријешила, уздигну побједнички главу и пође витка, лагана, као да је носе крила.

Фране Гавранић држао се према својој жени у ставу господара, иако је настојао да избјегне све што би је могло понизити. У најинтимнијим односима, који иначе нијесу били чести, није показивао неке особите нежности. Држао је да то њему, већ старијему човјеку, не доликује и избјегавао је све што би у њој могло побудити мишљење да од ње тражи какву особиту пажњу. Он је хтио да јој буде јасно како он зна да она њега не љуби и како му је то свеједно. И да јој буде јасно, како се по себи разумије, да уза све то она не смије ни да помисли на неког другог мимо њега, јер му је свечано обећала да ће му бити вјерна. Како му Ружино понашање није давало разлога да у што посумња, био је у том обзиру миран. Он је био начуо нешто о пријатељству с Ивом, док је још била дјевојчица, али он тому није придавао важности. Дјетињарије, мислио је, које се заборављавају. Ружа је и сувише паметна да би због једног одрпанца који се пробија свијетом да заради кору круха, пошла у сусрет опасности да изгуби срећу, све могуће обиље, на којем су јој завидјеле остале жене. Јер, кад би се само усудила да га ма како пред свијетом осрамоти, он би је потјерао без милости, голу као му је дошла. Тако се он покаткад јуначио и пријетио. Али, временом, у дну његове душе никао је нов осјећај, блијед и неодређен испрва, али сталан. То није била сумња, није била брига господара купљене ствари да је не би изгубио. Било је то неко расположење благо, готово тужно, којега се стидио и настојао да га затаји пред самим собом. Али узалуд. И преко његове воље оно је било ту и гонило га на размишљање.

И на путовањима пратило га као зла сјена. Напокон је морао признати да је то љубав; да му је његова женица и превише драга, и да би се прије одрекао цијелог свог богатства него ње. Али да то открије њој, или на који било начин покаже, то

не, никако. Само је са стрепњом мислио на могућност да се она заљуби у другог, да га остави. И што тад? Не, не би ни тад ни њој ни било кому открио своју „слабоћу". Рађе би свиснуо од јада и љубоморе. Он је хтио да и пред њезиним очима и пред свијетом остане увијек силни господар који је на све и на свакога гледао са висине својих озбиљних година и свога богатства. Али је опрезно почео да прати, уколико је могао, сваки женин корак, сваки покрет; да проучава сваки израз њезина лица. И кад би се то испитивање, на крају дана, завршило повољно, он би осјетио неку необичну ведрину у души, неко свјеже задовољство, као да је најмилију ствар за коју је држао да је изгубљена, опет нашао. Али, ако би и најмања сјена помрачила бистрину широких дјетинских очију његове жене, њему би наврела у дну душе таква горчина, да би му све расположење оног дана, сваки трговачки успјех, свака основа била њоме загорчана. Ипак, ни једном ријечју, ни једним мигом није одавао бригу која га је мучила, пакао који је бјеснио у њему. Он се стидио, силно стидио и бојао да би она и зачас могла помислити колико је несрећан.

Ружа није ни у сну никад помислила да би њезин муж могао имати какав нежан осјећај према њој, понајмање да би то могла бити љубав. Иначе није уопће на њега обраћала пажњу. Она се на мужа навикла као на какву ствар без особитог значења, али корисну и њој свакако потребну. Састанак и разговор са Ивом изазвао је у њезиној души велику узбуђеност. Разни осјећаји, још неодређени, али жестоки, узнемиривали су јој и мучили душу као противни вјетрови море пред олују. Али један јачи од свијех потискивао је све остале. Љубав. Како је могла и зачас заборавити Иву, како је могла поћи за нељубљена ради бољег живљења? Боље живљење! У почетку је мислила да јој је добро, уживала је у беспослици, неизмјерно се радовала што јој завиде. Али, послије састанка с Ивом, увидјела је како је та обмана била плитка наслага на њезиној души, коју је раздувао моћни топли дах љубави. Стресајући се од узбуђења, сјећала се стиска његових снажних руку, ватре његових пољубаца, који су јој као опекотине још горјели на уснама, прожимали је сву и пробудили је на нов живот; преобразили је сву као топла прољетна киша земљу.

Мислила је само о њему и о томе како ће остварити свој

сан да буде заувијек с њим. Послушати га, побјећи с њим далеко; живјети само за њега. То је искрено хтјела. Али мислећи о томе боље, разумјела је да то није било тако лако остварити. Ту је био муж, створење једно које је имало сва права на њу, која су му сви признавали; које је могло да је осрамоти и потјера, баци поново у биједу њу и њезине родитеље, који су живјели од његове милости. И наједанпут осјети дубоку мржњу према човјеку којега је у часу дјетињасте лакомислености примила за господара своје судбине. Са стрепњом и с неизмјерном гадошћу ишчекивала је час његова доласка. Мислила је да неће моћи више да се препусти његовим миловањима, да ће му викнути у лице да га не љуби, да љуби Иву. Али касније, кад је боље промислила, увидјела је да би то било од ње непаметно и без икакве сврхе. Зашто да га изазивље? И тад! Било је још нешто у дубини њезине душе што се у том врењу разних осјећаја помаљало покаткад на површину. Страх. Необјашњива нека слутња зла и несреће, као неки горки талог, мијешала се с њезином љубавном радошћу. И узалуд је настојала да је се отресе. Чешће но обично она је ишла у цркву и, клечећи на хладним стубама Маријина олтара, свесрдно се молила за савјет, за мир. Али никаквом излазу из тог очајног стања није се могла довинути, нити је на њезину душу силазио жељени мир. Обратно. Изгледало је као да је благе очи Богородице гледају с прекором; причињало јој се да јој неки тајанствен глас шапће на ухо болне и строге ријечи. Она се осјећала кривом. И бојала се и за себе и за Иву.

Из тог уточишта наде и благости она би изашла утучена, забринута. И умјесто да осјети олакшање и одлучност, тежио јој је на души нов терет брига и слутњи, које су кариле њезино глатко чело и мрачиле сјај њезиних ведрих зјеница. Њезин муж је то опазио, и мучила га је жеља да дозна какав је узрок тој ненаданој промјени. Како није имао одважности да је пита, он је сам себи постављао сва могућа питања. Сва, само једно не. Али оно је лежало дубоко у њему и мучило га до лудила. Изгубио је вољу за рад, није јео. Лутао је само по својим виноградима, гоњен као осуђена душа сумњом коју није хтио да призна, али коју је осјећао увијек уза се као проклету морицу.

Ружа ништа то није видјела. Она је била тако далеко од њега, од куће, од свега, и његови дуги уходећи погледи, у којима је горјела грозница љубави и сумње, остављали су је потпуно равнодушном. Али једнога дана он не издржа. Љутећи се

и стидјећи се, он је једном за обједом упита: Што је то с тобом, Ружо?

Изненађена тим питањем, она порумени као да је затечена у гријеху. Погледа у њега као у неко ново сасвим непознато створење. Не, то није био више онај Фране Гавранић који јој је, послије састанка са Ивом, постао мрзак, неподношљив. То је било једно створење мало, понизно, биједно. И она осјети према њему сажаљење. Оборивши очи, она му одговори тихо: Ништа. Али, као да је једва чекао ту једну ријеч, он заинтачи: Да ниси болесна, да ти није моја мајка рекла ружну бесиду, или — спустивши глас као на мукама, једва изговори — да ти ни' што од мене криво?

Она одмахну само главом, не подижући је, и он се не усуди даље што да пита. И сумња као проклети црв остаде у његовој души.

Послије мужевљева испада Ружа је пала у још већу неодлучност. Иако је горјела жељом да се опет састане са Ивом, она је осјећала да за то нема довољно снаге. Што ће му рећи, што ће му налагати да га удобровољи, да га склони на чекање? Зашто он хоће да гони до краја? И хоће ли ићи све тако лако као што он у својој безумној љубави мисли? Њој је сад јасно да је муж љуби, да је не би лако прегорио. Зна да је он покаткад и насилан. О њему се говорило да је у Америци ранио из револвера једног друга, јер га је увриједио. И он би у својој наглости могао да полуди, да убије Ива, и њу. Умријети! Зашто? Тако су млади. Живот је тако лијеп. Прољеће је било у јеку. Процвала купина, дивљи трн, воћна стабла. У тихе вечери багрени пред кућом миришу, заносе, а срце је жељно љубави и среће. И у такве вечери, сједећи пред кућом, њу је жеља за бијесним пољупцима љубљена младића мучила до несвијести. Ох, састати се опет с њим! Или барем видјети га! Али то хоће. У недјељу, у цркви. Он ће доћи. Она зна да и он гори истом жељом; зна да чека њезину ријеч, њезин миг, и да ће јој у свему угодити, само да је осјети на свом срцу. И од те мисли њој бива тако ведро у души, и боре на челу и тамне сјене у очима ишчезавају. Чека, нада се. И у том устрептталом очекивању она је весела и свјежа као прољетње јутро.

Њезин муж опажа ту нову промјену, и дивљење пред том раскошном појавом младости и љепоте засјењује његово нераспо-

ложење. И он осјећа благост тог пролећа, и он се нада бољим, срећнијим данима.

Кад је дошла тако нестрпљиво ишчекана недјеља, Ружа је обукла загасито плаво одијело, што пристајаше тако лијепо њезиној седефастој боји коже, очешљала се глатко са клупчетом на потиљку, у који задједе велику златну иглу. И кад је под руку свог, иако старијег, али стасита и у црном одијелу свечана мужа, прошла кроз шаренило свијета, окупљена пред црквом, пратио ју је шапат дивљења и зависти.

Стиснута у цркви у гужви сељанки, она није обраћала пажњу на службу. Немирним очима тражила је међу мушким свијетом, окупљеним на противној страни, оно смагнуто лице, оне ватрене очи чију је слику носила упечаћену у срцу. Јест, Иве је био ту, збијен уз врата, готово сакривен. Али она га је опазила; нека тајна сила је привукла њезин поглед тамо. И њихове се очи сретоше. Али од његова погледа она се ражалости. У њему је било и љубави и прекора, али највише бола; тамног очајног бола, који је уједе за срце. Иве је изгледао још мршавији, а дубоке сјене испод грозничавих очију давале су му привид мртваца. Она разумје и уздрхта. О, мораће да се с њим састане, чим прије; да му проговори, да му даде нове наде, да га опсјени својим дражима, својом љубављу.

Она се упије погледом у њега. Сва душа њезина била је у том погледу. Заборавна свега и свакога, она није скидала очи с њега. Тек звонце које најављиваше „узвишење" дозове је збиљи. Као и вас остали женски свијет, она клекну и, оборивши главу, шапну: прости Спаситељу благи мени гришној, Ти који си откупио грихе свита. — И кад је устала, она се није више усудила да погледа тамо гдје је био он. Бојала се да се не догоди које велико зло, јер је у цркви „сагришила".

Послије службе пошла је с мужем у обичајну шетњу на морској обали, мало удаљеној од мјеста. Веселе боје заставица на брацерама[1] и разним баркама сељана који су дошли из удаљених села на службу Божју, стапале су се са живописним ношњама, и са процвјеталим стаблима дуж обале, у свјежу и веселу прољетњу хармонију. И младост, расположена тим прољетњим јутром, прије одласка кућама, уз свирку хармонике играла је поскочницу. Свијет се окупио да гледа. Наслоњена на руку свог мужа, Ружа је проматрала веселе играче са тупом тугом у срцу. Ту су били најбиранији момци из мјеста и других

1 Јадрилица са једном катарком.

села, Али онога кога су њезине немирне очи тражиле, међу њима није било.

Фране Гавранић се сам чудио промјени која је настала у њему. Од хладног рачунџије који је мислио да се све може добити за новац, прометнуо се наједанпут стидљивим и њежним заљубљеником. Он који је сматрао жену као своје власништво којим може да располаже по милој вољи, јер му закон даје на то право, разумио је изненада да он зависи од женине милости. Он који је дотада имао навике и сурову безобзирност господара, чувао се да било чим покаже своју премоћ. Тражио је најњежније ријечи, трудио се да буде што пажљивији, што обзирнији. А та промјена је у њему настала, јер је наједанпут осјетио да своју младу женицу љуби изнад свега, да би му живот без ње био празан и без смисла.

Али Ружа то није опажала. Она је била сва заузета само једном мишљу: да се што прије састане са Ивом. И вребала је с горућим нестрпљењем на прву згоду. Никада јој близина мужа није била тако несношљива. Чудила се како то он који је отприје одлазио на путовања и данима изостајао, који и иначе није био готово никад код куће, сада је увијек у њезиној близини; немирно хода по соби, залази у башту, чак и у кухињу. Та будна мужевљева близина проузроковала је немирну јеткост у њезиној души. И страх. Да не слути он што; да се није чему досјетио? Она се није бојала за себе, али је била забринута за Иву, за своју љубав. Ову је одлучила бранити по сваку цијену. У наступу огорчености она је маштала. Не, муж јој не смије стати на пут. Прихватиће се најсмјелије, најлуђе одлуке, па било и са опасношћу да све буде откривено. И дође ли између ње и мужа до чега, она ће му у очи казати, викати да љуби Иву свим срцем и да је готова с њиме поћи.

Али кад би је часовити занос оставио, тада би опет пала у тупу тугу, и била још неодлучнија. Са напетом присебношћу она је стала тражити неки излаз. Почела је да проучава мужа, и тада јој паде у очи чудна промјена у његову понашању. Што, зар заљубљен, он? Њој је долазило да се превије од смијеха, да му се немилосрдно наруга, да му да јасан доказ како му то не приличи. Али од свега тога није учинила ништа. Обратно, она је покушавала да се покаже према њему сусретљивом, да његове обзирне и стидљиве изјаве њежности узврати харним

задовољством. И у интимним неизбјежним додирима с њим, иако се у задње вријеме од тога згражала, она је узвраћала топлим саосјећајем, бар по изгледу ако не срцем.

Он није могао себи да вјерује. Чинило му се да се родио на нов живот. Сав се преобразио, подмладио се. Осим љубави осјећао је према њој и дубоку харност, безгранично повјерење. Мислио је само о томе како ће је задовољити, чим ће је изнаћи. Постао је разговоран. „Ружице моја румена, јеси ли ми добре воје?" питао би је покаткад, штипајући је нежно за образе. Она би се насмијала, и он би задовољан, спокојан отишао, да јој не би досадио.

Једном јој је пригодом, у особитом расположењу, рекао: Кад сам те узел била си право дите. Ниси ништа разумивала и ја нисам знао кога имам. А сад видим које сам благо у кућу донија. — Па замисливши се: А како си ми ти задовојна? — И кад она весело рече: Добро је мени с тобом — он нагло, срећно прихвати: Јер, ако ти што фали, само реци, не сми да теби пофали ни птичјег млика у мојој кући.

А она се замисли. Да, свега је имала у тој кући. А што јој је фалило, то јој није могао дати ни он ни ико други осим једнога: љубав њој потребну као зрак. За њу би се била радо одрекла свега осталог. Она се већ кајала што је започела ту глупу игру с мужем, што се није одлучила за раскид са свима обзирима ради среће без које јој је живот горак, несношљив, па и то заводљиво пролеће мрско. О, да је ту Иве! Што мисли, што снује? Мрк, озлојеђен, он сигурно чека да му она дође и донесе вијест. А она се није одлучила ни на што, чак ни да га види. И мислила је како ће изиграти мужевљеву пажњу и изаћи из те тамнице, потражити Иву и рећи му до несвијести да га љуби, да ће бити навијек његова. Али није знала да се одлучи. Кињила се и мучила између жеље и страха.

Случај јој је помогао. Муж, спокојан и задовољан, повратио се својему послу. Једном јој је најавио да ће у град на неколико дана да набави модре галице и нову машину за тријебљење, и намигнувши јој као по неком споразуму, рече јој: Биће и за некога ништо... разуми се.

Оног јутра кад је кренуо, она се уредила и накитила као да иде на свечаност. Отпратила га је до пристаништа. То априлско јутро било је тихо и прозирно. Дубоко свијетло плаветнило неба тонуло је у непомичну морску дубину. По која лађица бацала је бијелу сјену свог једра на глатку разину. Са

дјетињском радошћу Ружа је слушала како пустом драгом одјекују ударци весала о „шкарме“[1] са рибарских лађа, гледала с чуђењем у зеленилу већ сасвим пролисталих багрена гроздове бијелога цвијећа, удисала њихов опојни мирис и свјеж јутарњи зрак, засићен пријесним просланим задахом морских трава, осталих на суху иза осјеке.

Мали пароброд, привезан за „муо“,[2] немирно је бректао. Дим из његових оџака узлазио је у мирне висине и остајао непомичан као прљава паучина. Путници који су полазили у град, гураху се крај дрвене кућице да набаве путне карте.

Фране Гавранић је гледао своју младу женицу са тронутим задовољством. То свјеже пролетње јутро, близина његове женице, пут, све га је расположило. И он јој је, притискајући јој нежно мишицу, шаптао на ухо: Донићу ти рећине[3] и још ништо. Гледаћу да се вратим што прије могуће — а ти се немој турментават.[4]

Али она није слушала. Била је сва у узбуђеном чекању, у некој нестрпљивој стрепњи. И кад се пароброд, сопћући, отиснуо од краја, она је само једанпут одмахнула руком на мужевљево живахно махање марамом, почекала док се брод, остављајући за собом пјенушаву бразду, увијен у облак дима, изгубио иза „пунте“,[5] па се нагло окренула и брзим корацима удаљила.

Ударила је странпутице преко винограда, на којима је мрко пање тек почело да прикрива свијетло-зелено лишће, омеђених маслинама са новим тек напупјелим прућем, и журила у правцу загасито зелене шуме, тамо гдје се први пут послије његова повратка састала са Ивом.

Он је био ту сакривен, наслоњен на велики бор. Видио ју је. Чекао је. Испијених образа, блијед као сјена. Само су му се очи свијетлиле грозничавим сјајем.

Кад му је приступила ближе и, дрхћући од неке зле слутње, упила своје велике очи у њега, чекајући једну његову ријеч, један миг, он се није макао. Гледао је само нетренимице, упорно, у њезине уплашене очи. Она изусти једва: Иве!

---

1 Зашиљено дрво за које је привезано весло.
2 Камено пристаниште.
3 Минђуше
4 Мучити се
5 Рт

— Што си одлучила? — упита је он мирно.

То је питање отријезни. У својој нестрпљивој непромишљености она је била заборавила на обећање, заборавила да измисли одговор. Остаде зачас у мучној неизвјесности што да му рече. Али страх да не би једним одговором покварила све, да га не би изгубила, учини да се одмах снашла.

— Овдика је погибељно — изговори убрзано ниским гласом. Дојди вечерас на врата од ђардина.[1] Мој муж је партио[2] и остаће више дана. Дојди све ћу ти рит... и...

— Добро — прекиде је он. Усправи се и, не поздравивши је, окрену у густину, па га зачас нестаде.

Она погледа као избезумљена у правцу куд га је нестало. — Ни речи од јубави, ни један пољубац — прошапта. Али наједанпут је обузе лудо весеље. Он ће доћи. Рекао је. Ох, среће! Биће јој близу задуго, без сметње, без страха. И, сва занесена том мишљу, запути се кући.

Са својом свекрвом Ружа, осим добројутра и лаке ноћи, за цијело вријеме свог живота с мужем била је измијенила врло мало ријечи. Зато се зачудила кад је, док се је свлачила, старица упала у њезину собу и са најљубазнијим осмијехом упитала је: — Што ћеш, шћерце, да ти парићам за обид а што за вецеру?

На објед и вечеру Ружа није ни мислила, и хтјела је да јој то рече. Али јој сину изненада једна мисао. Знала је да је старици тешко спремити вечеру и да је највише вољела појести „папицу"[3] и рано лећи кад год би јој било могуће. Зато јој одговори:

— Готови, мајчице, за обид што те воја, али вецеру можеш и не парићат. Нисам баш од воје.

— Блажена била — ускликну старица. Рекла сам ја да си ти добро дите. — И, помиловавши је дрхтавом сухом руком по густој гргуравој коси, старица пожури у кухињу.

Цијело то јутро и послије подне Ружа је мислила само што ће казати Иви. Разумјела је да у његовој души бјесни љубомора, да је готов на све и да ће му морати дати чврсто обећање, и да ће се морати напосљетку одлучити. Али за то и до тада било је времена. Сад су јој сва осјетила била заузета

---

1 Башта
2 Отпутовао
3 Каша

очекивањем те вечери, предуживањем онога што је у њој још пред мало дана тако неизвјесно било а сада тако близу.

Кад је сунце зашло, она изађе у башту. Небо се сјало живим западним руменилом. Поља, стабла и куће као да су оживјели, као да су се обновили у свијетлој ведрини. Далеко, преко њива и винограда, рујно-љескава површина мора састајала се и стапала с небом у пламену запада. Свуда је била тишина, прекидана само диндањем клепака далеке стоке на паши, и којим подвиком, свјежим, сребрним: ваљда неког младог пастира. А багрени пред кућом мирисаху снажно.

Ружа је сјела на клупу. Осјећала је смалаксалост у цијелом тијелу. Слатки трнци су је подилазили од часа до часа. Њезине су усне горјеле; осјећајући скори додир врелих младићевих усница, њезине се очи заклапаху као под миловањим његових јаких руку. А багрени су мирисали, заносећи, опијајући.

Није знала колико је тако остала. Тек најједном се сјети. Пође у кућу и прислони ухо на врата свекрвине собе. Старица је већ спавала. Врати се у башту и загледа се у јасни свод, на којем су изненада оживјеле све звијезде, трепећући као да намигују једна на другу, у неком нијемом споразумном разговору. Ох, бити тако далеко као оне од земље, од људи са својим љубљеним! Горјети неугасном ватром љубави и разумјети се тако, без говора, самим трептањем!

Она се заниједа сва у заборавном одушевљењу, као у сну. Прену је лако шуштање. Скочи и полети тамо. — Иве!

— Ту сам — одјави се тихо дубок глас.

Она отвори нагло врата од баште. Прими га за руку и привуче унутра. Дојди, дојди — шапну му узбуђено — ићи ћемо тамо крај прозора моје собе. Ту смо сигурни.

Он се пустио да га води. Кад су стигли до прозора, она му изненада овије руке око врата и притисне му на уста дуг пољубац. Али јој он стисне зашакице својим снажним рукама и, држећи је тако, зину јој у лице: — Што мислиш, јеси ли готова, хош' ли доћ?

— Доћу, доћу кад будеш хтио, мили мој, јубљени мој. Али сад дојди да се јубимо.

Он јој пусти руке. Загледа се у њу, настојећи да јој у мраку види израз лица, али није могао. Осјећао је само у својим рукама дрхтање њезина тијела, на устима њезин топли мирисави дах. Она се попне на клупу под прозором и, примивши га за руку, топло, страствено шапну: — Дојди!

Он тад разумје. Скоком се нађе у соби. Помогне њој да се попне, и зачас се нађоше загрљени у тмини њезине собице, која их је сад одвојила од свега свијета и свијех брига и страховања. Из баште је улазио кроз прозор чист, свјеж прољетни зрак и мирис багрена, заносећи, опијајући до несвијести.

Све ноћи које су слиједиле прошле су за Иву и Ружу у бунилу, у забораву свега. Али иза сваке, кад би се у прво праскозорје извио из загрљаја љубљене жене, остао би Иви од оног опојног љубавног пића горак талог. Крijући се од ранорани-лаца сељака, ударајући странпутицама, он би стигао у собицу своје убоге кућице, гдје није било никог другог жива, и завалио се на стари кревет. Иако је био изморен, није могао да заспи. Помисао да ће том лудовању доћи крај кад се Ружи врати муж; да је она туђа и да њему, као неком сиротану, даје неколико часова раја, да га затим баци на најтеже паклене муке: вријеђала је његов понос, кидала преболно његово срце. Мрзио је тог гавана који је располагао са Ружом као са својом ствари, и имао је кад му се год прохтјело, са свима удобностима. Према тој мржњи малено је било задовољство што краде женину љубав. Мисао да ће Ружа опет бити у загрљају тог човјека и дозволити да је милује, можда му и узвратити, мучила га је до лудила. Сваке вечери, идући к њој, горјело му је на устима питање које је хтио да јој постави: када мисли напустити ту кућу, поћи с њим, бити за вазда његова. Али сваке вечери она му је то питање пољупцима избрисала са уста, памет му је опијајућом страшћу одузела и остављала му у души незадовољство и љутњу. И кад се Фрањо Гавранић повратио, кад му глава није више била омагљена њезиним миловањем, незадовољство се претворило у мржњу, љутња у бијес. Хтио је да је види, да с њом говори.

Чекао ју је на раскрсницама, вребао иза њезине куће. Али она није излазила, није се показивала.

Ружа се по повратку мужа сама зачудила како јој то није проузроковало оно нерасположење, ону одвратност према њему којој се надала. Обратно. Учинило јој се да јој је спао неки терет са срца. Имала је неки осјећај ослобођења, готово радости, што је он опет у кући. Он јој је донио много златног накита, робе, свилених марама, и слатке мале ципеле. И он, срећан што је задовољна, миловао је, тепао јој као малом дјетету. И

тад се у њој онај глас који јој се често прије оног љубавног лудовања јављао, опет пробуди у срцу, јаче опоминьући. Осјети се кривом пред тим великим, према њој тако добрим човјеком, и слутња о злу и несрећи као злокобна птица кљувала јој је срце. Сад се бојала Иве. Бојала се оног сивог злослутног сјаја који би на махове плануо у његовим лијепим очима. Неодлучност и грижа савјести су је мориле. Хтјела би наћи утјеху ма од које стране, хтјела би неком казати све своје патње. Али није имала коме. У цркву није више ишла у пусте поподневе. Бојала се да се не би срела са Ивом. А опет је знала да јој од тих похода не би дошло никаково олакшање, јер је дубоко била у „гриху".

Дошао је тако и Ускрс, али она, изговарајући се да је „слаба", није пошла као све друге на „исповист и причест". Она није могла да исповједи свој гријех, јер је још била у њему, јер га се није могла опростити. Прелатке су биле оне ноћи да би их могла заборавити, да не би пожељела да се опет врате; превише је чезнула за оним јаким мишицама, разбарушеном косом, и лудим љубљењем дивљега Иве. И она је с нестрпљивошћу чекала да муж опет крене на пут.

Али њезину се мужу није дало никуда. Он је био задовољан. Прославио је тај Ускрс на необично свечан начин. Замолио је мајку да му умијеси, осим велике ускршње погаче, и мале „плетенице" са уплетеним тврдим омаштеним јајетом. Сва кућа је била пуна јоргована, ђурђица и првих бијелих ружа. И кад је са женом под руку пошао на ускршњу мису, његово се лице сјало од поноса и задовољства. Али Ружа је била тужна. У душу јој се увукао злослутни немир, предосјећај неког зла. И руменила је нестало с њезиних образа. Још љепша у свом седефастом бљедилу, она је у цркви обазриво уходила погледом све кутове неће ли спазити црне ватрене очи. И њезин се поглед срете с њима, али га одмах са ужасом одврне. То нису биле више очи њезина љубљеног Иве; то су биле очи нечастивог. У њима није било више љубави, већ паклене злурадости и мржње. Она је сва протрнула и није се усудила више да гледа на ону страну. Сва се скрушила и, бусајући се у прса, шаптала: „Боже, смилуј се мени гришници, одврати од мене зло". Кад се повратила кући, њој је малко одлануло. Осјетила је као никад потребу да има уза се мужа, заштитника од зла. За обједом је попила нешто више него обично; осјећала је потребу да се окријепи, и расположила се. А кад ју је муж

раздрагано загрлио, она му је, мазећи се, тепала: Је ли да ћеш ти твоју румену ружицу увек јубит... да је нећеш никад оставит? — Он ју је миловао по гргуравој коси и, смијући се задовољно, говорио јој: Ко би овако благо оставија?

Тако је прошао Ускрс. Почели су дани да бивају топлији. Ружа није више жељела да јој муж пође на пут. И он ју је послушао. Није се више бавио ни својим имањем, само да је увијек крај ње. Ту бригу је препустио једном вриједном тежаку уз добру награду.

У дивне мајске вечери он би водио своју женицу на морску обалу. Обећао јој је да ће је одвести на далек пут, у крајеве која она није никад ни у сну видјела. За љето је набавио чамац. Чинило му се да је све мало што за њу чини. Да јој не би превише досадио, он би који пут пошао у крчму, гдје су се окупљали вићенији сељаци. И што прије није никад, с њима је разговарао и давао им савјете. Он се радо хвалио својом срећом, а о жени говорио као о светици.

Али једног недјељног поподнева, кад је уз чашу вина, расположен у друштву, причао о свом животу у Америци, о тешкоћама тамо и о задовољству што се вратио и оженио оним „добрим и липим дитетом", зачу иза својих леђа гласно подругљиво смијање. Он се нагло окрену и види за собом Иву Форетића, који га је, прекрштених руку, са изразом дубока презира, гледао изазовно. Он га погледа у чуду.

— Кому се ти то смијеш? — упита га.

— А да кому него теби, — одговори пркосно Иве.

— Зашто?

— Товар носи а не зна што носи — умјесто одговора наруга се Иве.

— Што хоћеш с тим рит?

— Да си јарац!

Фране Гавранић скочи на ноге, ухвати Иву за капут и, блијед, дрхћући, упита: Како смиш то рит?

— Како знам — одговори неустрашљиво Иве.

— Што знаш?

— Да Ружа, твоја жена, тебе не јуби... да те није никад јубила... јер јуби мене... јер ме је увик јубила... И знам — настави живље, вас ужарен у лицу, с пламтећим очима — да ће те оставит и поћи са мном.

— Лажеш — прекиде га бијесно Фране Гавранић — она то неће никад...

— Хоће, хоће — заинтачи Иве — јер је била моја, јер је спавала на мојим рукама. Није ти још доста... хоћеш ли да ти говорим још о чему... о оном великом младежу на грудима, о...

Не доврши. Фране Гавранић удари га пјесницом у лице тако јако, да се Иве заљуља и паде наузнак. Али се одмах придигне. Закрвављених очију полети на Гавранића. Скочише многи, ухватише Иву и изведоше. Некоји ухватиши и Гавранића за руке и задржаше га да не би потекао за Ивом. Али није требало. Он је наједанпут поблиједио, бацио на све уоколо одсутан, готово избезумљен поглед, и спустио се немоћно на столицу. Наслонио је лактове на кољена и зарио главу у дланове. Ужасан ридај проломи његове прси, задрхта на цијелом тијелу, заљуља се и сруши се са столице на под.

Однијеше га кући у несвјесном стању, уз пратњу дјеце, жена и људи, који су, тумачећи, злобећи, вичући, причали свако на свој начин догађај.

Кад је Ружа из своје собе чула жамор пред кућом, излетјела је на врата. Зла слутња јој казиваше да се неко велико зло догодило. За име Божје, што се догодило? — ускликну. А кад види мужа на рукама четворице јаких људи, блиједа, са затвореним очима, остане као укопана и поблиједи на смрт.

И старица мајка изађе из кухиње и, видјевши сина, почне да кука: Синко мој једини.. рано моја.. жалости моја!

— Није ништа, конвулсиони[1].. проће — утјеши је један од носилаца.

— Побија се с Ивом Форетићем — повика једна жена.

Тад Ружа разумје све, и срце јој замре.

Од часа кад је дошао к себи, већ два дана Фране Гавранић није проговорио ни једне ријечи. Лијечник је рекао да се ради само о нервима, и да ће све проћи за кратко вријеме. Само треба мира.

Откако су га донијели, Ружа је готово без престанка била крај постеље, бљеђа од превлаке јастука на којем је почивала мужевљева глава. Она је чекала мирно што ће јој рећи и била спремна да учини што год буде хтио. Са стрпљењем милосрдне сестрице додавала му је лијек и храну, које је он испочетка одбијао, али касније, из њезиних руку, радо примао. Али није говорио. Гледао је само покаткад у њу, дуго, проницљиво, по-

1 Трзаји

гледом који јој је као хладан шиљак улазио у срце, и силио је да обори очи. Од навале најопречнијих осјећаја који су се борили у њезиној души, она није знала да се снађе. Али једно јој је било јасно. За Иву није више осјећала ни мало љубави, штавише презирала га је. Осјећала је да би му могла погледати у очи с осмијехом омаловажавања и рећи му да је кукавица. Она би била жељела да муж прочита њезине мисли, јер је знала кад би му она најискреније рекла што осјећа, да јој он не би вјеровао. Њој га је било жао. Осјећала је дубоко кајање што је тако пред свијетом осрамоћен, и осјећала је да јој је сада драг.

А он ју је гледао, гледао дуго оним проницљивим погледом, који јој је задавао већи непокој него да јој је рекао најоштрију ријеч, него да ју је најтеже казнио. Она покуша да издржи тај поглед за мучење саме себе, за казну, и тад јој се учини да је у очима њезина мужа оживјела нека блага свјетлост.

И изненада он проговори: Пођи на починак, бићеш уморна — рече јој уморно, благо.

— Нисам уморна...

Он је тад гледаше дуго, очи му се овлажише и тихо изговори:

— Зашто си то учинила?

Тад она паде на кољена, ухвати му руку опружену на покривачу међу своје и, љубећи је и грцајући у сузама, промуца:

— Убиј ме, ако хоћеш, али ме немој мучит... доста је што се мучим сама.

Њему пређе уснама уморан осмијех.

— Да те убијем? — Које право имам ја? Ти јубиш њега, пођи с њим. Млади сте, имате право да се јубите. Само си ми имала рит... јер видиш та срамота... та берлина[1] пред свитом, то боли... и ја нисам то од тебе завридио.

— Не, не — ускликну она. Учини од мене што хоћеш, ја с њим не грем... јер га више не јубим...

Он се тад замисли. Истегне испод покривача другу руку, положи на њезине неочешљане власи и, гледајући јој право у очи, упита:

— Је ли истина што си рекла?

— Истина је, не могу га више видит — рече она одлучно.

— И ти с њим не би пошла?

---

1 Јавно ругање.

— Ни жива ни мртва.

— Па тад... остани с меном.

Она га погледа у недоумици. Али видјевши топао, њежан израз његових очију, њу обузе велика радост. Њезине очи засјаше живље, образи се заруменеше.

— Опрости ми, опрости — говорила је изнемоглим гласом, — бићу ти покорна као слушкиња... нећу те никад јидит.

А он, милујући је по коси, тепаше јој као дјетету: Ружице моја румена, и добра... и вридна...

Село се узбунило од Гавранићева случаја. Догодило се и иначе да је жена преварила мужа, да је дјевојка „сагришила" с којим младићем, али, иако се то знало, често пута и сам муж дознао, није никад дошло до тако јавне саблазни као у овом случају. Падале су шале на рачун „рогатог" и „поклизници дивојке", али нико није узимао ствар тако строго. Све је налазило краја и заборава у „исповисти", јер благи Исус опрашта све „грихе" кад се „гришник" скрушено покаје. Зато божићњи, коризмени и ускршњи дани били су у том селу дани опћег измирења и радости. Тада се све заборављало, све праштало. Живот је изгледао обновљен. Али дан Велике Госпе био је особити дан проштења. Тад је и младо и старо ишло на ходочашће на далеки пошумљени оток, гдје је била црква и у њој чудотворна слика Мајке Божје, која је сама допловила тамо већ давно, и тада су се сељани „завитом светим завитовали црквицу градити и прилику у њој намистити". И ту одавна долазе чете побожника „да се помоле и тражене милости измоле".

Као сви, и Фране Гавранић се кренуо са својом женицом на оток. Обала је врвјела чамцима и баркама, искићеним заставицама, које су весело лепршале на свјежем маистралу, пунима свијета у свечаној шареној ношњи и најразличитијих котарица са јелом и пићем. Многи су носили „даре" и „завите" за Госпу, да испросе милост за болесне или заштиту за морнаре на путу.

Бијели, велики „гуц"[1] Гавранићев истицао се између црних сеоских бродица својом виткошћу и кутерском „матадуром".[2] Весело грајући, укрцавао се свијет и, развијајући једра, једна по једна бродица отискивала се од краја да заплови шумно у

1 Чамац нарочитог облика.

2 Опрема брода.

ширину, прекидајући бјелином једара усколебану морску модрину.

— Јеси ли све парићао? упита Гавранић момка који је чекао.

— Јесам, шјор.

Ала тад, дигни јидро и у име Божје!

Велико се бијело једро, млатајући, дигне, надме се на свјежем вјетру и „гуц" склизну по кратким живим валовима. Зачас, престигавши све остале бродице, изгуби се према хоризонту. Заостале бродице изгледаху као галебови који полегоше да се зибљу и одморе на валовима.

Ружа је слушала шум размакнутих валова и гледала бразду коју је „гуц", „стрижући", остављао за собом, са угодним осјећајем. Далеко од свијета, крај мужа, она се осјећала сигурном, мирном. Она ће се молити „чудотворној дивици" да јој очува мир и љубав мужа. Зато јој је носила на дар позлаћено сребрно срце и двије велике воштане свијеће.

Муж је посматраше са неизмјерном нјежношћу. Осјећао је да му је дража но што је икад била, да би јој све опростио, да би све прегорио само да је крај њега то младо несташно створење. Поруг свијета није га се тицао. Није замјерао ни Иви. Разумијевао је да је сваки човјек могао изгубити главу и од самог погледа оних крупних немирних очију. — Полазак на проштење испунило му је срце благим миром и новом надом. И кад је још издалека видио на обали отока ступове окићене свјежим зеленилом и црвене заставе које су се виле на вјетру, у њему се пробуди давно заборављена вјера. Он се понадао чуду.

Свијет из бродица, како би која стигла, упутио би се уз падину к узвисици на којој се бијелила црква. Ту је на великом олтару, окићена папирнатим цвијећем, чудотворна слика „пречисте дивице" сва од сребра, само се црни на њој глава Госпина и малог Исуса. Око Госпина врата колајне, прстени, срца од сребра и злата, сивнице извезене златом, а на глави златна круна, посута драгим камењем. По зидовима цркве повјешани накити, воштане ноге, руке, минијатурни бродови. У углу крај олтара велики барјак од црвене свиле, са Госпином сликом, који су послали оточани из далеке Аустралије Госпи, да их „брани и штити од свакојих невоља и здраве их кући врати".

Народ се моли чудотворној Госпи да „болести од њих гони кужне и утиши невољне и тужне; да одбије вихор и неверу,[1] да им вода земљиште не дере, да им чува винограде од мраза

1 Олуја.

и града и болести сваке, да свит чува од глада и рата, сваке злобе, мржње и инада, грдне псости, лупештва и клетве." Брује молитве у храму освијетљеном „торцима"[1] и „дуплијерима",[2] а тамна лица мајке Божје и Исуса у блисту сребра, злата и драгог камења, као да се добростиво смијеше.

Ружа је гледала задивљена, занесена у свету прилику, и молила се свесрдно: „Дивице чудотворна, моли твог Исуса доброг да ми опрости грих, да ми даде мир". И пољубивши га, принесе позлаћено срце и положи пред слику. Њен муж је пиљио час у њу час у чудотворну прилику. Нека јака свјетлост освијетлила му душу. Он је повјеровао у чудо. А кад су дошли попови, у црвеним и златним одеждама, и четири момка, у бијелим чипкастим „камицима",[3] изнијели из цркве слику, сав је народ нагрнуо за њима, све су очи биле пуне истинског заноса. Загрмјеше пушке, завијорише барјаци, заславише звона. Пољима и виноградима пролази процесија, пламсају у рукама свјећице и хиљаду гласова пјева:

Смилуј нам се, о Дивице драга,
и сврху нас сврни поглед, блага!
Услиши нас у нашим молбама,
избави нас ода зла свакога,
и од Синка испроси нам Твога
да нам грихе милостив опрости,
да умремо у Божјој милости.

Пролази процесија под ведрим насмијаним небом и свако вјерује да неће бити града, да неће бити болести, да ће слијепци прогледати, нијеми проговорити, глухи прочути, хроми проходати, и да су сви „гриси" опроштени, и да може „умрит мирно сигуран да ће се достати раја".

Послије процесије народ се растркао којекуда да једе, пије, да се весели. Хармоника је засвирала. Младићи и дјевојке заиграше и гледаху се насмијани, чиста срца као дјеца.

Гавранић са женом крену кући. Њих двоје нису имали што више да траже. Били су спокојни, срећни. Жељели су да се што прије нађу у топлој самоћи своје куће.

И кад је бијели „гуц" ушао у луку родног мјеста, Ружи буде тако волько, тако топло у срцу, и једва дочека да се пре-

---

1 Велике свијеће.

2 Двоструки свијећњак.

3 Кошуља

свуче и изађе у башту. Багрени су давно били отцвјетали, и јорговани и ђурђице, али су процвале руже столисне, црвене као крв, и љиљани витки, бијели као снијег. И мирисаху јако, али ублажујући, стишавајући. Она пође да набере ружа, да изненади и развесели свог Фрању. Душу јој је преплавио осјећај харности и љубави према њему. Био је великодушан, био је скроман, и док је она лудовала, он ју је повучено љубио и настојао да јој што љепшим учини живот. Он је прави човјек. Њој је тако драг. Осмијех задовољства осуо се њезиним лицем. Али наједанпут устукну, проблиједи и подигне руке као на обрану.

— Иве!

— Да, ја сам. Мислила си да те нећу тражит послин онога, је ли? Али како видиш, ту сам. Не бојим се твог мужа, свита, никога...

— Што хоћеш? — упита она дрхћући.

— Што хоћу, ха, ха, ха! Зар си заборавила? А твоје обећање?

— Зашто хоћеш да ме још мучиш? — прекори га она.

— Зашто? још питаш! Јер јубим, јер без тебе не могу живит.

— И зато си ме осрамотија пред цилим свитом. Остави ме... пођи у миру Божијему...

— Нема за мене мира — плану он — докле год ти не будеш моја. Зато сам те и осрамотио. Нека свак зна да си моја... чујеш ли, моја или ничија. Парићао сам све. Реци, хоћеш ли доћ с меном, чекаћу те ноћас овдина пред овим вратима.

— Не могу... нећу... истисну она нагло.

Он скочи, ухвати је за руку: Несрићнице, ти ме више не јубиш.

— Не, не јубим те, пођи с Богом!

И пошто види у његовим очима злослутан сјај, она у страху повика: Фране, Фране мој! Затим крикну дивље. Низ прси јој протече млаз крви. Ива јој је свом силом био зарио у врат ледену оштрицу великог ножа. Она заглавиња, затетура и паде. Иве погледа безумно у њу, ухвати се за главу, баци окрвављен нож и нагне у дивљи бијег преко поља, преко винограда.

— Ружо... Ружо — звао ју је мужевљев забринути глас — ди си, што оћеш? Он ју је тражио по башти и, како му се не одазиваше, стао је да тражи у сваком правцу. Наједанпут стаде, загледа се. Ружа је лежала пред њим на земљи. Он се слегну,

подигне јој главу, и крик грозе оте се његовим прсима. Била је још жива, али није могла да говори. Крв је липтила из грдне ране на врату. Само очи, у којим се одражавала луда страва, гледале су га, раширене, као тражећи помоћ. У неодлучности он је стао звати: Мајо... мајо...

Старица истрча из куће, и кад види, удари у гласну кукњаву. Помози мајо... — загрцну се он, али у тај час Ружа пребрну очима.

Он остаде као укопан, држећи јој још главу на длану. Наједанпут погледа као обезумљен у стару, која је сад, устрављена, шутјела: Мајо... види је! — Прси му усталаса очајан ридај и застаде у грлу: „Ружице — вајмех крвава, мртва!

Рикард Николић

Мајци

Увијек ме самотног опомене с пролећа
Лак додир вјетра на миловање старачке руке Ти драге,
Ведрина јутра на Твоја два ока болећа,
А мир вечерњи на осмијехе Ти благе.

И намах ме валом прелаве невесела сјећања
На дјетињство, тамно као сламне колибе нашега села,
На зној не дане, крваве напоре и дуга гладовања
Што си све ради нас, дјеце нејаке, поднијела.

О, давно је било растанка јутро оне јесени
Кад сам са торбом о рамену оставио кућни праг,
Ал' и сад ми тишти душу глас опроштаја пригушени
И Твојим зенама при дну прикритих суза траг.

Полазећи за трудом у свијета незнане стране,
Вјеровах да ћу Ти немоћној олакшат' старе дане.
А данас...
У бездушноме граду на стави великих ријека
Увреде, грубости бескрајне данимице ме прате.
И залуд желим да њедра мирисна Твоја мека
Опет ми суморну радост дјетињства ранога врате.

Па ћутим осамљен: испод трошног очинског крова
На родном огњишту ми је остала тражена срећа,
Гдје топлије но сунца радосног зрака ова
Гријала ме љубав из Твоја два ока болећа.

Манојло Лабан

Песма гаврану

Мој гавране, птицо моја црна,
зар нигде места у свету
за тебе суморног,
но си у лету
залутао на мојим болесним грудима?

На срце ћу ше шопло йригрлиши
и болно крикнуши за све ове дане,
ал' болови наши биће шуђи људима,
йшицо моја црна, мој гавране.

Залуйај, драги, залуйај црним крилима
на срца мога враШима,
јер йлакало је сашима...
йа му нико са сузом у оку не дође.

Све швоје радосши
и шешке болове у йесми нико видео ши није.
Зар су швоје необуздане младосши
досшојне — шуме и цвешне йољане?

А кад сушра йролеће нам гране,
шша ћеш, друже, у песму унеши
до комад срца који је шако драг?...
. . . . . .
Па није ли боље у овој лейоши умреши
йод слашким ћушањем,
но све ово кварiши
баналним нашим мушањем?
— — — — – — — — — —
О умри, умри шако, луйајући крилима
на мојим болесним грудима,
йа нека и даље наши болови
осшану шуђи свим овим веселим људима!...

Драг. И. Јовичић

Чекам...

Чекам без наде, без одређених жеља,
Чекам да се дигне магла
Шшо је йала
Пойуш сивог вела
На мој живош
Куда је нагла,
Нейрозирна к'о шајна смрши;
У вршу мог живоша је сшала!

О, све ће ми цвеће
Среће
Сашрши!

Чекам!
Киша моношоно добује,
У срцу ми једна жеља робује,
Још йре рођења
На доживошну шамницу
Осуђена.

Чекам амнесшију случаја
Или судбине...
Чекам да магла мине,
Да ми у раскошном сјају
Сунце среће сине.

Ја чекам!... Чекам...

Јелена Ђосић

Век

Ноћ йала... Сан...
Полешти жудња,
Последња блудња,
К'о црни вран...

Полешти: сјај звезда шрне,
И вије вешар жални йој —
То цваше бол мој,
К'о цвеш, сред ноћи црне...

— — — — — — —

Праскозорје... Трагом враћа се сан.
Сребрне сузе звезде йролиле.
Очи се далеком небу молиле —
Крени се у нов, крвав дан...

Н. В. Дреновац

Стихија живота

— *Цртица* —

Домаћине, срча ти вазда пуна била, наваљај винца оног тешког као грешна крв, да се напије раб Божји Павао Пецикоза, док још носи у себи душу ово грешно тело, — рече грдна прзница и незвани гост Пецикоза.

Домаћин сух као луч, са очима налик на рупице за дугмад, брецав и лелујав, прели чашу вином и просу га столњаком: као да зареза ножем у белину тела.

— На, пиј, Господ је дао...

Дигоше се чаше, гласно закикота једна девојка румена меса као божурове латице, неко подврисну обузет огњем. Над свима сјаше жута петролејска светиљка, налик на киту осушена смиља.

— Да ти је, домаћине, срећна, Крсна слава! Ову чашу пијем за здравље твоје и твога дома. Помози Боже!...

Зашкрипа големих растови сто под тежином сваког изобиља, а тешке жуљаве руке посегоше за земљаним зделама пуним дебеле месине.

— Ваистину, домаћине, ракија ти ваља, очију ми, дуката. Гледај: гори, Боже ми прости, као да је ухваћено сунца. А, брате, расплакива као свирала. Тек попијеш једну а ти би певао; другу, и дође ти, рођени, да се сит исплачеш... Хеej... Него, домаћине, сунца ми, и ти си пијан...

— Петре, имаш право. Али могу ја с тобом по једну. Ти знаш да те волим као рођеног брата. Нисмо ли заједно одрасли? Сећаш ли се кад смо оно једном као деца заједно јели млеко. Ха, сећаш ли се... кисело млеко? а јаре једно хоп па усред зделе пљус! Ха ха ха... Е, мој Боже, мој Боже, ражали ми се овако, па мислим: какав живот? Мучи се и трпи. А кад, најзад, све ништа: прође. Ја кажем: не...

Ту се домаћин трже као да се уплаши нечега. Затрепери очима и часак ушути, као да тражаше део прекинуте речи. На лицу му се преливала једна мисао, избијајући из дубине као подземне воде. Загледа се некуд у таваницу и учини један неодређен покрет.

„Ја кажем: *не...* настави, гледајући увек у таваницу у неког невидљивог сабеседника. — Једне вечери моја баба мени показа стотину динара. Кажем: Откуд теби то? Насмеја се она па вели: Е...

— Остави то, домаћине, — рече му Петар — јер, сунца ми, ја те и не слушам, а и не знам шта то говориш. Ништа, брате, не знам... Роксо, ћери, деде једну запевај!

Девојка Рокса, црвена као усијани туч, врисну помамно и закикота као да пљусну киша црвених цветова. Запева једну од старинских мрачних песама:

Синоћ ми Бабо дође са крвавог пира:
На њему срмено сребро огрезло у крв.
Питам доброга дората:
Доро, доро, чију ми главу о ункашу донесе?
Реци није ли мога драгана?
Умирем за њега: јер мој драги је Мијат харамбаша..

Домаћин се насмеја, али кратко, као да понизно моли некога за милост. Затим одједном засја му очима нека одлучност, али без дубине и тежине, и повика у вреви:

— Пијте, дао је Бог!

— Е, домаћине, овако никад и нико не прослави у овом селу, — рече му кавгација Пецикоза — а Бог ти даде као што и заслужујеш. Неће Пецикозина свећа никад засјати, а ја кажем и право је. Може ли Бог теби домаћине, истом мером да мери као и мени, Пецикози чија је душа давно преписана ђаволу? Теби који, ево, нахрани мене бескућника и кавгацију и даде ми места за својим столом, као најпоштенијем човеку. Хоћу, брате, нека је право... Знам ја, ове године, Бог ти даде па ти ваљда нешто пође за руком и добро испаде, па ти, као душеван човек велиш: ево и Крсну славу ћу ове године боље да прославим, нек се зна... А веруј, Бог зна и што мислиш, а камоли да не зна твоја дела. *Наплатиће* ти Бог за *све*. Да, наплатиће ти то троструко, упамти што ти рекох... А ти велиш нешто друго?

— Идем ти неки дан шумом, а оно кленић један запео преко стазе па смета пролазу. А ја секирицу па фик! Кажем:

смета. А њега је, видиш, Бог дао, а ја велим и мене је, и мислим: човек треба да крчи пут. Част и цркви и Богу, а ето, ја мислим и не брине се Бог за све наше лудорије...

— Ма не кажем ја то: ево, ја ћу сад, на прилику, да превалим ову чашу, вино ће се пролити, а ја да кажем: Бог је тако рек'о. То је наша лудорија...

— Е, је ли лудорија? Па ето, то ја кажем, — готово обрадовано прихвати домаћин, а у немирним очима као да засја нека радост.

— Ето, то ја кажем. Није *све* грех — опетова чудно блажен.

— Ма како грех, брате и домаћине, него ово је грех да ово винце чека на нас. Здрав си!

— У здрављу, Пецикоза, — узвикну управо весело као да је направио ванредан посао.

— Пијте, браћо. А ти, синовице, Гроздано, запевај ми ону како момче три кадуне љуби!

Негде накрај стола шкргутну кост. То ковач Влачина ломи печеницу и кида рукама, трпајући месо у огромна масна уста, док му се капак на једном оку сам затворио од тешког пића. Станоје Гавран натегао зелену боцу са ракијом и пролива по себи низ врат и по прсима у некој страшној и бљутавој лакомости. Гроздана пева бесне огњене песме. Рокса вришти уз њу, штипајући јој кукове, а Марку Курсули, момчини из села Ловске, блеште зуби испод црних наусница....

Одједном угаси се крсна свећа. Нагло, одсечно, љутито. Писну, а дим шикну тавану. Издахну као жив створ.

Сви се згледаше тешко, чудно. Заћуташе у муци.

— Гле, гле... открави се Пецикоза пијано. То значи да ће пас нечију крв полокати испред прага... Сунца ми које сја!

Све обузе нека језа од сулудих речи.

— Ћути, будало! — неко тешко процеди.

— Хеј, месине ми амо довуци, домаћине, грдно сам ти огладнио — повика Влачина, и сви погледаше у њега несабрано. Лакну им у души и као да се сви тргоше:

— Ех, ништа, пијмо. Домаћине, у твоје здравље!

Али домаћин, жут у лицу, ослоњен на зид, прибирао је снагу на нешто прозбори. Бесомучно завитла рукама по зраку и раздрљи кошуљу под вратом, а затим завика:

— Браћо, ја сам крао! Једете крадено месо, пијете вино и ракију крадену. Лебац је краден... Ја сам непоштен човек и за

то ми се свећа угаси! Браћо, људи, ја сам грешан човек, ја сам скот, лоооопооов... завришта изван себе.

Затим поче да се буса у прса и туче по глави као луд.

— Не дајте, људи — завика неко. Зар не видите човек се опио? Водите га нека се испава.

Скочи Раде Гајин и изли му бокал вина на главу, и све загрми од тешког смеха: зашишта, застења, захохота као да стотину мехова неко покрену. Вилице се разглавише жуте, масне, снажне. Жиле поскакаше на врату.

— У здрављу домаћине! Слаб си, соколе мој. Три те чаше смоташе на земљицу, јуначе...

— Саспи му још једну љуту у грло, па да видиш што ће да воскресне...

— Браћо, лопов сам ја гадан!.. викао је, плачући и мокар од вина и суза, али га два госта узеше испод руку и одведоше у другу собу на кревет.

— Деде, браћо, да се прихватимо ових ђаконија кад је Бог дао — рече Пецикоза — а ти Гроздано врисни, па ако Бог да, најесен ја ћу теби у сватовима... ако не замакнем иза хапсенских врата...

Емил С. Петровић

Расматрања о души

Извесност да се свако уживање завршава, раније или доцније, не треба да умањи јачину и пуноћу доживљавања од њега. А искоришћавање трошних лепота и кратких блиставости носи на себи печат величанствене трагике. Зато са највише раскоши и грозничавости ваља прослављати победе које нису коначне, и које свакога часа могу да смене порази.

Једна једина узвишена понесеност, која је увек занос и извансвесност, претежнија је и одсуднија од читаве множине одмеренијих одушевљених прегнућа.

Као што, при дубокој утонулости у лепоту једнога предела, ускрсавају у нама раније проосећани утисци од других делова природе, незаборавно утиснутих, тако, при осећању присне спо-

јености наше душе са другом душом, оживљава у нашој унутрашњости афективно сећање на многе некада судбоносне афинитете, и око садашњега срећнога стања образују од протеклих екстаза један зачарани вео.

Ваља правити јасну разлику између блажених заноса који су ствар нерава и оних који су посед душе.

Немогуће је да од једног сасвим нехармоничног туђега поступка остане у нама складан бол, макар ми били и манијаци хармоније.

Помоћ пружа једино коренито исцељење; после тренутног прездрављања болест се обично поново разбукти. То треба да знају они који су сав свој рад управили у правцу изналажења палијатива.

Извесна тешко непреболна осећања бацају нас, каткад, изван наше средине, изван нашега положаја, изван целога нашега постојања.

Чудна дејства из даљине: одједном, усред најбеднијег нашег повлачења, осетимо да се тога тренутка догодило нешто што нама и нашим боловима даје задовољење. И, тога часа, умину нам јади. А други пут, опет, у нама се неосетно образује предосећање да нас је неко велико зло мимоишло (јер понекад, изузетно и ретко, зло поштеди човека свога дејства. Али, разуме се, чешће насрне право на њега). Тада доживимо нешто слично триумфу, и идемо по свету уздигнуте главе.

Страсти нас најбоље подсећају да смо живи. Неће нас повући за собом никакав замах, ако останемо усред умерености и присебности. Тек кад се страст у њу умеша, стиче једна ствар дубину и јачину, — пре тога, у њој има само експанзивног. Пасија је надахнула све што ће остати у уметности и у животу. Страст за одгонетањем последње тајне света била је у темељу свих филозофских зграда старих и познијих мислилаца. Ништа у природи није бестрасно; и у великим стваралачким мислима има грчевитости. Све бивање у васељени црвено је и запаљено. Тек наш тешки људски бол тражи излаз из те пламености у мир и у белину.

Неизводљиво је удавити страст у пуноме јеку; све што се може, то је да се она вештачки успава. Има пасија које превијају и шибају човека, као ветар биљке; после њих дуго царују исцрпеност и немоћ. Свака наша права осећајна струја надјача нас и обори; кад имамо среће, она нас не обори у блато.

Изагнамо некога из мисли, а он нам се увуче у снове. Природно је што се некад питамо да ли теше снови, и да ли исцељују визије, — или само позлеђују засекотине на души?

Према сличности са наглим буђењем усред најзапаљенијих и најкритичнијих стицајева у каквоме сну, зажелимо да дође буђење и у некој незгоди што нам, на јави, мрси нерве, да је, једним махом, прекрати и збрише.

Свака симпатија развија се неизбежно у смислу неправичности, због тога што су из ње као такве искључене чињенице и мирна процењивања.

Треба поштено да признамо себи како смо од некога добили све што је он био у стању да пружи, — а засебно се треба жалостити због тога што су границе његове моћи давања сувише уске.

Само присуство као такво потпуно је индиферентно и ништа не значи. Из саме чињенице да смо поред некога, још не може да се изведе никакав закључак ни о нама, ни о њему, ни о вези између нас.

Остају наноси просањанога у духу, сагледанога у очима и пропаћенога у души. Али шта са тиме да предузме човек који у садошњости стоји без игде ичега?

Један разлог нашега дела износимо пред свет, другим га оправдавамо пред собом, а трећи, онај прави и најдубљи, остаје да се колеба по подземним слојевима наше душе, и да се тамо, може бити, угуши у несвесноме.

Људи су увек готови да са великом радозналошћу баратају по туђој души, али човек ипак зато остаје потпуно сам кад треба да понесе своје страдање.

Често морамо да успавамо какву дубоку тајну у себи пре него што међу свет пођемо.

Заверавање поетичноме мистицизму дејствује исцелитељски, јер одстрањује од гледања ружноћа онаквих какве оне јесу. Нећемо назрети бескрајност, ако верујемо само у оно што је природно. И нећемо постати видовити, — а без тога је живот тако кукаван.

Најбоље и најчистије нам је кад населимо простор око себе мистеријама. Мистицизам, — да то не буде, једном сасвим неосетно наишлом нужношћу, *ultima linea rerum.*

Д-р Ксенија Атанасијевић

Руско сликарство

Иако руско сликарство, по својим уметничким квалитетима, знатно заостаје за архитектуром, ипак не значи да оно за целог свог многовековног живота није дало ништа од значаја. Оно је дало, нарочито у новије време, много занимљивих дела, не ретко толико значајних, да се могу мерити са делима признатих западних мајстора. Руско световно сликарство у прошлости није, нажалост, имало генија који би се могао упоредити са једним Микеланђелом, Рафаелом, Тицијаном, Рембрантом или Рубенсом. Како је познато, руско сликарство прошлости било је искључиво у служби Цркве. Према томе, оно, углавном, није било продукт великих индивидуалних личности, већ колективне уметничке воље целог народа, као што су и руска народна поезија и руска народна музика.

Руске иконе

Споменици старог руског сликарства деле се на две групе: зидни живопис и иконе на дрвету. Историја старог руског сликарства, може се рећи, у најужој је вези са историјом Новгорода. Новгороду припадају не само најлепши ансамбли фресака, него и најсавршеније иконе. Што се тиче технике у сликању икона, треба истаћи да је она остала непроменљива кроз векове. Стил је еволуционирао, али поступци су остали исти. Техника иконе

је толико сродна са техником фреске, да су ова два начина сликања била увек практикована од истих уметника. Као фреске, и иконе су биле често колективно дело. Учествовали су разни специјалисти, од којих је један сликао лица, други детаље и драперије, трећи орнаменте, четврти ентерјере и позадине пејсажа. Али, за најлепше епохе, руске су иконе биле редовно лично дело појединих мајстора.

Било би апсурдно старе руске иконе просуђивати једнаким мерилом као флорентинске фреске или фламанске олтаре. То су две антитетичке уметности које се разликују не само по техници и сижејима, него и по самој сликарској концепцији. Треба знати да су сликару икона остали потпуно непознати западни поступци. Он се не труди да копира природу; он се не бави ни анатомијом ни перспективом. Он има слаба појма о волуменима и плановима. Његове фигуре, колорисане површинским бојама, силуете су без дебљине. Његови схематски пејсажи, урешени стилизованим дрветима и пећинама, тесанима на степенице, декори су без дубине. Једном речи, он је много мање сликар него калиграф. Уосталом, за руског иконографа, сликати значи писати бојама. Са те тачке гледишта, иконопис је много ближи сликарству грчких ваза и јапанских дрвореза, него западном сликарству.

Благодарећи новијим истраживањима руских византолога и специјалиста, руске иконе убрзо су свратиле пажњу културнога Запада. У последње време, совјетска влада приредила је у неколиким европским центрима велику изложбу руских икона. Ова изложба обухватила је шест векова руског црквеног сликарства, од XII до XVIII века, и јасно показала како мајстори икона нису били обични подражавачи византијске школе, већ ствараоци специфично руског стила. Као што је тачно констатовао византолог Анисимов, ђак чувеног Кондакова, иконе су најзначајнија експресија средњевековног генија у сликарству. Византијско сликарство је, поред свега, везано са великом јелинском традицијом. Талијанско сликарство наговешћује позни Средњи век, ренесансу, што значи: враћање антици. Једино сликарство икона утврђује, на један несумњив начин, првенство готске концепције.

Портретисти

Са сломом допетровске Русије почела је нагло да пропада и уметност старих живописаца. Један од главних разлога који

су решили судбину старог црквеног сликарства, била је појава портрета. У старо време, кнезови и бољари ретко су допустили странцу да их портретира, али почевши од краја XVII века, и нарочито од XVIII, портрет улази у моду, и ко је само могао, поручивао је портрете. Главна обележја портрета, сличност и реалност, биле су туђе и опречне схватању сликања икона. Пошто је, пак, и Црква почела губити нешто од свога ранијег значења, руско црквено сликарство није се могло дуго држати. Његово место заузело је профано сликарство, које је у почетку оперисало са посве конвенционалним формама. Ове су форме најјаче превладале за Петра Великог. Петар Велики је старо руско сликарство лаицизирао, оделивши званично Цркву од уметности. За његове владе, сликарство икона постало је обичном индустријом која је одговарала укусу најпросечнијих маса. У циљу да што јаче позападњачи руско сликарство, цар је намеравао подићи у својој престолници Академију Лепих Уметности и Музеј. Али ове његове планове остварише су касније царица Јелисавета и Катарина II. Петрова уметничка политика, коју су наставили његови наследници, истицала је два принципа која се међусобно употпуњују: прво, позивати у Русију западне сликаре, да преузму улогу наставника; друго, слати младе руске таленте у иностранство, да се усавршавају.

Уосталом, енергичне мере Петра Великог нису могле уродити жељеним резултатима. Воља једнога суверена, како је тачно запазио познати француски историк руске уметности, Луј Рео, није довољна да би један народ, силом откинут од својих традиција, могао тако брзо импровизовати нову уметност. Услед тога, све до друге половине XVIII века руско сликарство било је у ембрионалном стању. Његов самостални живот почиње тек са оснивањем Академије Лепих Уметности. Први професори били су Французи. Занимљиво је да је Петроград наскоро постао за француске сликаре нека врста Елдорада. Богате поруџбине руског двора с једне стране, а с друге Француска Револуција учинише да су бројни француски мајстори долазили у Русију. Од познатих имена треба споменути гђу Виже-Лебрен, чији су радови наилазили на велику пажњу Петроградске аристократије.

Како је истакнуто, руско сликарство почело се, заслугом странаца, тек у другој половини XVIII века будити на нови живот. Као ретко која земља, Русија се може поносити што је у то време имала школу портретиста високих квалитета. У низу великог броја руских портретиста нарочито одскачу двојица.

Први је Дмитриј *Љевицки*, аутор изврсних портрета који имају нешто од свежине Греза и отмености Луја Давида. Док је он фини психолог и технички виртуоз, Владимир *Боровиковски* био је сликар жена епохе Александра I. Његови портрети пуни су уморне и сањалачке грације и, по својој форми, не ретко подсећају на Гоју.

Жанристи

После руске портретне уметности настало је доба руског жанра. Његов први представник био је Алексеј *Венецијанов*. Имућни поседник, он је стално живео на селу и обрађивао сцене из властеоског живота. У исто време кад су Русију поплавили жанристи, у Риму се развијао таленат Александра *Иванова*. Његов живот био је живот познатих типова руског романа. Од природе врло даровит, он се много занимао науком и филозофијом. Под утицајем једног немачког филозофа, бавио се мишљу да наслика дело „Исус се јавља народу", у којем је желео измирити Исток са Западом, православље са католицизмом. Ова га је тема толико обузела, да му је прекомерно читање књига помало убило осећање за чисто сликарство. Дописујући се кроз двадесет година са свима познатим европским филозофима и научницима, и марљиво скупљајући грађу за своју композицију, коначно се дао на посао. Али, кад је слика била готова, видело се да она не прелази оквир обичног академског жанрског сликарства. Занимљиво је да су највише уметничког схватања показивале његове пленеристичке студије које је правио за споменуту композицију. У њима се налази толико непосредности, инвенције и смисла за пиктурално решавање светлости, да се може с правом рећи да је руски мајстор претеча француских импресиониста.

Шездесетих година прошлога века настао је најжалоснији период руске уметности. Руско друштво одрицало се сваког l'art-pour-l'art-изма, тражећи да уметничка дела буду у искључивој служби политичких и социјалних идеја. Ове је назоре упорно пропагисао познати критичар Писарев. Својим фанатичким чланцима, он је наскоро освојио и публику и уметнике. Док је западна тенденциозна и жанрска уметност имала више литерарно обележје, руска је постала пуко оруђе политичке пропаганде. Најбољи је пример овакове пропагандистичке уметности композиција „На путу у Сибирију," дело сликара *Касаткина*. У лицима двојице заточеника аутор је приказао тешке

патње руских бораца за слободу. Цела композиција је без уметничких квалитета. Изгледа да је сликар свесно избегавао чисто сликарски програм и настојао да што јаче нагласи политичку тенденцију.

Передвижници

Руска тенденциозна уметност добила је свој дефинитивни израз оснивањем „Друштва путујућих изложаба" (Товаричество передвижних виставок). Честим изложбама у провинцији, уметници су настојали да делују на најшире слојеве. Друштву је био на челу Василиј *Перов*, творац одличног портрета Достојевскога, једноставног у колориту, али психолошки ванредно карактеристичног.

Међу передвижницима, Василиј *Верешчагин* играо је знатну улогу. Он је био један од најпопуларнијих сликара седамдесетих година. Иако без већих пиктуралних квалитета, он је својим сликаним пацифистичким манифестима наилазио на бројне поштоваоце, не само у отаџбини него и на страни. Верешчагинова дела имају, углавном, историјско и етнографско значење. Највећу је славу стекао својим ратним композицијама. Као ратни сликар, он је најзад пострадао за време руско-јапанског рата, на великој лађи „Петропавловску", која је, како је познато, наишла на мину.

Док је Верешчагин претежно тенденциозни сликар, Иља *Рјепин* водио је бригу и о строго техничким проблемима. Мотивима из живота политичких осуђеника и смелим сатирама на савремено друштво, он је постао најбољи руски историјски сликар. Његова чувена композиција „Бурлаки", у којој су на сјајан реалистички начин приказани људи, младићи и дечаци како вуку ужетима лађу, побудила је интерес и самога Достојевског. Ево шта је генијални аутор „Браће Карамазова" писао о њој у листу „Гражданину":

„Тек што сам прочитао у новинама о *Бурлацима* Рјепина, одмах сам се запрепастио. Већ сам сиже је грозан: у нас као да се уврежило мишљење да су Бурлаци најприкладнији да побуде знатну социјалну мисао о неисплатљивом дугу који виши кругови дугују народу. Одмах сам одлучио да композицију видим својим очима, са свим њезиним особинама. Па, гле, шта сам приметио? На моју радост, сав мој страх показао се оправданим: Бурлаци, прави бурлаци, и ништа више. Ма ни један не виче из слике посматраоцу: »Погледај како сам несрећан, и до

колике мере сам дужником народа!« И већ то само може се узети као оно што је уметнику било најважније. Чувене, познате фигуре. две предње готово се смеју, у њима нема трага тузи и не пада им ни на ум да премишљају о свом социјалном положају. Војник се понаша пакосно и мало се претвара, он хоће да напуни своју лулу. Младић се прави важан, виче, препире се; такођер — ванредна фигура, готово најлепша на слици и по концепцији једнака са последњим бурлаком, сељаком погнуте главе који вуче са стране и чије се лице не види. Није могуће ни представити себи да би мисао о политичким, економским и социјалним дужностима виших класа икада продрла до ове сиромашне погнуте главе сељака, убијеног вечним радом... и — знате ли драги критичару, да ова покорна невиност мисли овога сељака досиже циљеве несравњиво више него што мислите — управо ваше свесне, либералне циљеве. Вазда по који посматралац оде са узбуђеним срцем и с љубави (још каквом љубави!) до тог сељака или до тог младића, или до тог шаљивџије — војничког дечака. Није могуће да их човек увек не заволи, ове незаштићене; немогуће је отићи да их не заволите. Немогуће је не помислити да је човек дужник, прави дужник народа. Ова бурлачка „партија“ приказиваће му се увек у сну, после петнаест година сећаће је се. Али, да нису тако природни, невини и прости, — они не би давали такав утисак и не би чинили такову слику“...

Од свих передвижника, Васиљиј *Суриков* био је највише оригиналан. Презирући анегдотарски садржај, он је још у младости тежио за пиктуралном формом која би била адекватна руској народној души. Колико је касније у томе успео, доказује његова велика композиција „Бољарка Морозова“. У њој нема ни трага досадној конвенционалности његових савременика. Далеко од сваке школе и страног подражавања, сликарство Сурикова продире у дух давних векова. Рођен у срцу Сибирије, он је сликао сугестивне визије народне прошлости. Ма да се технички изражавао грубо, без виртуозности и лакоће западних мајстора, његове слике имају специфично руски карактер. Оне су производи не само распојасане елементарне снаге, него и дубоке поезије. Тако фигуре у цитираној композицији које приказују Московске сељаке у опраштању са бољарком мученицом, подсећају, по својој форми и концепцији, на монументалне типове романа Достојевског.

Црквени сликари

Крајем седамдесетих година, кад се још слабо веровало у руску националну уметност, особито у везу која би могла спојити руску народну песму и веру са модерном уметношћу; појавио се таленат Виктора *Васњецова*, који је с успехом пропагисао препород старе руске уметности. Љубећи фанатички своју отаџбину, он је Русију хтео оградити кинеским зидом, да би је сачувао од западних утицаја. Желео је да јој поврати времена пре Петра Великог. Цео руски допетровски живот њему се чинио као изгубљени рај. Стога је узео себи за задатак да оживи уметност старих фресака и икона. Његове религиозне композиције, које је радио за многе цркве, одају, додуше, врло сензибилног уметника, али су без божанске искре и строге узвишености средњевековних мајстора. Он је успео једино да модерно црквено сликарство обогати живим колоритом руских икона. У циљу да реформише савремену црквену уметност, Васњецов је основао школу. У њој се најбоље развио Михаило *Њестеров*, аутор композиција које делују као химне верског мистицизма и калуђерског испосничког живота.

Мир Искуства

Од друге половине XIX века, историју руског сликарства обележавају, углавном, две групе које су, једна за другом, завладале Уметничком Академијом у Петрограду. Прва је позната под именом „Товаричество передвижних виставок", а друга под именом „Мир Искуства" (Свет Уметности). Передвижници су настојали утицати на народ начином славенофилских публициста или либералаца, који проповедаху повратак националним традицијама, политичке и социјалне реформе. Амбиција ових сликара, како тачно констатује Луј Рео, била је: помоћи колико је могуће пропаганду и једног Аксакова и једног Херцена. Њима је сликарство било средство да раде на еманципацији руског народа, скренута са његова пута западним утицајима или тлачена анахронистичком аутократијом и бирократијом. Они су ставили уметност у службу литературе, штавише и штампе. Заслуга ове концепције сликарства била у томе што се уметност приближила животу. Док академска уметност, пресађена у Петроград средином XVIII века, није имала ништа специфично руско, уметност передвижника има, барем по избору сижеја и по тражењу локалног колорита, „мирис земље". Али,

нажалост, ова предност била је на рачун опадања технике, која се жртвовала сижеју.

Против тога сликарства са тезом, са националистичким и социјалним тенденцијама, била је потребна реакција. Она је дошла деведесетих година прошлога века под утицајем сликара критичара Александра *Бенце*, и писца префињена укуса, обдарена организаторским генијем, Сергија *Дјагиљева*, који ће касније стећи светско име организатора триумфа руских балета у великим метрополама Европе и Америке. Орган нове групе постала је ревија „Мир Искуства", која је, додуше, излазила само неколико година, али чији је утицај био пресудно значајан у формирању младих и најмлађих талената.

Док су передвижници преко мере истицали национализам и веровали да се Русија мора ослободити свих страних утицаја, и нарочито утицаја француске уметности, који је доминирао за целог XVIII века; културнији и душевно еластичнији сликари „Мира Искуства" схватили су наивну детињарију ове ксенофобије. Они су се уверили да се може и остати Рус, и користити се лекцијама страних мајстора, и да је међу страним школама једина с којом се рачуна у XIX веку: школа француска. Уметници који су лутали по атељеима Минхена или Диселдорфа, где су их учили уметности друге руке, која је обично била слаби одблесак или недуховита имитација француске уметности, коначно су се окренули правоме врелу и предузели пут у Париз. Око Манеа, Монеа, Реноара, Сезана, Гогена, Матиса, обилато представљених у приватним колекцијама Москве и Петрограда, почели су се груписати најбољи руски таленти.

Друштво „Мир Искуства" обухватало је велик број сликара. Ми ћемо приказати само најзначајнија имена. Најпре Валентина *Сјерова*, агилнога вођа руског импресионизма. Рјепинов ђак, он је највише радио виртуозне портрете својих великих савременика и елегантних дама руске аристократије. Од пејсажиста већега формата ваља истаћи Исака *Левитана*, песника јесење магле, тамних шума и северних меланхолија. Његови пејсажи тужне монотоније имају сродности са елегичким настројењем Чехова. Док је Левитан тих и дискретан, Филип *Маљавин* је сиров и распојасан. Узимајући сцене из руског народног живота, он ради слике у којима су дошли до изражаја наивност, здравље и обест руских сељака и шаренило њихових живописних костима. И Борис *Кустодијев* обрађује живот на селу, сеоске свечаности и црквене славе. Он је један од ретких уметника који присту-

пају руском селу као чисти естетичари, тражећи у њему уметничко средство. Међу члановима „Мира Искуства" Константин *Сомов* заузимао је посебно место. Инспиришући се на делима француског рококоа, он је у руско сликарство унео јаку декоративну ноту.

Пре неколико година била је у Паризу организована изложба „Мира Искуства" коју су приредили руски сликари емигранти. Она је приказала неколико нових талената. Међу њима су нарочито запажена три имена. Александар *Јаковљев*, истанчани цртач Петроградског света, чија беспрекорна тачност евоцира уметност флорентинских реалиста XV века и суптилност француског мајстора Енгра. Затим, Василиј *Шухајев*, композитор форама које подсећају на стил Гогена и руског декоратора Рериха. Како смо видели, ова два сликара раде у духу Запада. Дмитриј *Стелецки*, пак, са ретком савесношћу и врло јасном вољом тражи инспирацију у старим руским иконама, нарочито у чувеним иконама мајстора Рубљова и Дионисија. Док су ови стари живописци сликали са беланчевином на дрвеним даскама, Стелицки компонује на платну, служећи се модерним техничким средствима. Стари су мајстори волели пуне тонове и врло живе боје, он, пак, деликатну скалу загаситих тонова у којима превлађују дискретно црвено и светло-модро.

Михаило Врубељ

Независно од групе „Мира Искуства" развијао се таленат Михаила *Врубеља*. Као Василиј Суриков, и он се родио у Сибирији. Самотар и истински религиозан, он је тежио за циљевима који су били у опреци са сувременим животом, не само у Русији него и на Западу. Као раније Виктор Васњецов, он је сањао о васкрсу руске уметности Средњега века. Са ретком преданошћу израђивао је у Кијевским црквама фреске, које су наговештале да ће му поћи за руком оживети дух средњевековних узора. Али, кад је његов самоникли таленат највише обећавао, он се наједном почео бавити темом која га је наскоро довела до трагичног свршетка. Он се, наиме, заносио идејом да сликарски прикаже демона. Демона како га је опевао Љермонтов. Дању и ноћу непрестано је размишљао како да у једној фигури карактерише „младића и девојку, гласника неба и пакла, доносиоца небеског заноса и паклених мука, симбол жара који се никада не гаси и вечне хладноће". Необичном истрајношћу радио је прву студију демона, али чим ју је довр-

шио одмах ју је уништио. Отада се у свим његовим радовима опажају црте демонских ликова.

Оставивши за неко време сликарство, почео се бавити вајарством. И опет су га студије демона биле окупирале. Мало затим постао је сценограф на Московској Опери. Инсценирајући руска оперна дела, поближе се упознао са старим руским причама. Оне су га потакле те је поново почео обрађивати демона. Фигуру демона приказивао је све жалоснију и заводљивију, истичући ретко богатство најчудноватијих боја. Тема демона све више га је мучила, док га најзад није посвема савладала. Иако су се на њему већ јасно показивали трагови лудила, он је још увек имао снаге да слика одличне портрете и да ради нацрте за позоришне сценерије. Радећи интензивно, његово стање се с временом погоршало толико, да су га морали ставити у лудницу. Ту је, за ретких часова кад му се враћала свест, сликао библијске мотиве. Патећи кроз две године најтеже муке и изгубивши на крају и очни вид, он је у лудници умро. Штета што су његове слике демона, највећим делом, пропале. У жељи да постигне најнеобичније ефекте, он је у боју мешао разне металне прашине, које су касније оксидирале. По сачуваним црквеним композицијама и вајарским радовима може се видети како је Врубељева уметност снажна манифестација једне надасве оригиналне личности.

Декоратори руског балета

Пре двадесет и једну годину Сергиј *Дјагиљев* је први пут приказао европској публици руски балет. Његов иступ у Париском позоришту Шатле био је више него триумфалан. Одмах се увидело да руски балет није балет класичног стила, да он нема никакве везе са стилом талијанско-француског балета прошлог века. Јер је генијалном Дјагиљеву успело да његов балет буде синтеза од неколико уметности и техника: плеса, пантомиме, музике, сликарства, архитектуре, осветљења, штавише и кинематографа. Тако, на пример, сликарство декоратора и партитура музичара сачињавају један елеменат спектакла који има једнако значење као и сам плес, или тачније: покрети плесача. Код традиционалног балета је, напротив, кореографија школе све, а остало само безначајна пратња. Одушевљени присталица смелих новотарија у савременој музици и ликовној уметности, Дјагиљев је умео ангажовати за своје балете музичаре као што су Дебиси, Рихард Штраус, Равел, Стравински, Ерик Сати, Про-

кофјев; затим сликаре имена једног Матиса, Дерена, Пикаса, Брака, Хуан Гриса, Утрила, Марије Лорансен, Кирика и Макса Ернста. Кад се узме у обзир да је његова трупа имала генијалне плесаче (Ана Павлова, Њижински, Карсавина, Фокин, Ида Рубинштајн, Лифар, Масин, Соколова, Маркова), није никакво чудо што је руски балет за кратко време најуриш освојио не само Европу него и обе Америке.

Треба констатовати да је руски балет био у почетку скроз руски т. ј. и музика, и декорација, и плес били су представљени искључиво Русима. Тек касније Дјагиљев је дошао на мисао да се за музику и декор обраћа и на поједине истакнутије стране музичаре и сликаре. Уза све то што би било занимљиво писати о овим страним музичарима и, нарочито, страним сликарима, ми ћемо приказати само руске сликаре који су радили декорације за балете Дјагиљева. Од њих треба у првом реду говорити о Љеву *Баксту*. Његово име је у најужој вези са првим триумфом руског балета. Својим сјајним декорацијама дао је он савременој сценографији ново и оригинално обележје. Он је, како добро каже Андре Левинсон, позоришном декору повратио оно што је XIX век занемарио, изопачио, заборавио: оптичко јединство, тоталитет позоришне визије. Тако у „Шехерезади" и „Дафнис и Хлое" нису само боје костима контрастима и нијансама тонова везале декор и детаље, него ритам плесача чинно се да сам потенцира ритам колорисаних површина. Појава Бакста и, нарочито, егзотична оријенталска нота његових декора произвела је врло снажан утисак, како на публику тако и на позоришне сценографе. Познато је како је после Бакстових декорација „Шехеразаде", у Паризу ушла у моду Перзија. Госпође су почеле носити турбан; француска аристократија, на челу са песникињом гђом де Ноај, приређиваше свечаности у перзијском стилу; најзад, прве кројачке куће пропагисале су костиме којих су форме и боје дочаравале баснословну раскош из „Хиљаду и једне ноћи"... Иако је данашња сценографска уметност пошла много даље и питореске кулисе заменила пластичком конструкцијом (инсценације Таирова и Мејерхољда), ипак треба признати велике заслуге Љеву Баксту, јер је он био један од првих који је уметност декора ослободио натуралистичке летаргије.

Поред Бакста, декорације за балете Дјагиљева радило је још неколико руских сликара. Тако Александар *Бенуа*. Он је интелигентан познавалац француског XVIII века, и успева да

на врло сликовит и деликатан начин васкрсава ову префињену епоху. Више мистичан, замишљен и свечан је Николај *Рерих.* Он је мајстор у компоновању простора великих димензија у којем долазе до изражаја више елементи природе него људске форме. Док су Бенуа и Рерих следбеници западне школе, Сергиј *Суђејкин* заноси се колоритом специфично руског обележја. Одлични представник Московског експресионизма, он се у својим позоришним декорацијама служи полихромијом декоративних предмета руске сеоске уметности. Поред свега што употребљава врло живе црвене, модре, жуте и зелене боје, његови се радови одликују ретком хармонијом и еквилибром.

Од свих руских декоратора, у Паризу су имали највише успеха Наталија *Гончарова* и Михаило *Ларионов.* Својим ванредним уметничким способностима они у данашњој позоришној уметности заузимљу нарочито место. Њихова заједничка настојања оживила су декорацију савремене позорнице. Њихова обрада декорације и костима обновила је једну уметничку област која је раније била несамостална, конвенционална и натуралистичка. Сви њихови напори и сви њихови покушаји, како компетентно пише Валдемар Жорж, иду за стварањем позоришних чињеница т. ј. за уметничким изразом који би био сам по себи независан и управљан својим посебним законом.

Упознавши се у младости са руским иконама, фрескама и мозаицима, Наталија Гончарова није се хтела задовољити да у њиховој дражи пасивно ужива и да копира њихове спољашње и орнаменталне елементе. Као теоретичарка која је више склоњена да решава проблеме форме него да на посматраоца делује јевтиним ефектима, она је умела да продре у стваралачки дух старих руских мајстора. Ма да се у својим позоришним декорацијама користи богатством форама народне уметности, она свесно прати стваралачка настојања сликара који се изражавају чистим ликовним средствима. Било да тражи колористичне односе површина, било да слободно интерпретира фигуру и пејсаж, она увек води рачуна о основним принципима композиције слике и ствара аутономне организме, ослобођене вештачке допадљивости која карактерише производе примењене уметности.

Михаило Ларионов је неуморни експериментатор, стваралачки дух смеле и плодоносне концепције. У жељи да његови цртежи буду што експресивнији, он често уметничком изразу жртвује анатомску форму. Неко време радио је на кубистички

начин. Затим је кубус кубизма заменио зракама и пругама и инаугурисао т. зв. „rayonisme“, који, додуше, произлази из импресионизма, али је у ствари покушај за апсолутном уметношћу т. ј. уметничким стварањем без приказивања предмета. Његове „рејонистичке“ маске које гротескно изопачују човечје лице, његови фантастични костими, његове перспективне деформације и геометријске конструкције група продукти су природњеног хумора, духовитости и индивидуалне фантазије.

Кандински и Шагал

Василиј *Кандински* живео је пре светскога рата у Минхену, где је, међу младим немачким сликарима, уживао завидну репутацију. Он је творац апстрактног сликарства, и тако, у неку руку, претеча данашњег надреализма. Пропагишући теорију по којој сликарство треба да буде музика тонова, он је себи направио једну нарочиту скалу боја. Уверен да боје у сликарству треба да буду што су тонови у музици, потпуно ослобођени сваке форме, материје и спољашњег искуства, он је покушао да створи „апсолутно сликарство“, којега су изражајна средства искључиво боје и тонови. Услед тога, сва осећања, догађаје, моделе, он приказује једино бојама, игноришући посвема стварне форме. После Револуције Кандински се вратио у Русију и ту је неко време играо знатну улогу као уметнички организатор и васпитач младих сликарских талената. У последње време преузео је катедру сликања у познатој Гропиусовој школи („Bauhaus“) у Десау-у. Пре годину дана, он је у Паризу приредио изложбу својих радова, о којој су похвално писали најпризнатији француски критичари. Његова изложена дела истицала су беспримерну суптилност боје, док је њихова форма често била сведена на једноставну линеарну схему. На изложби су се јасно опажала два смера. Радови првога смера били су пуни дискреције и мистерија, и на њима се осећала више музика него ликовни елементи. Радови другога смера представљали су прилично прецизно означене форме и конструкције које су говориле о крајњој компликованости.

За време док је Кандински у Минхену ломио копља за победу свог апстрактног сликарства, у Паризу је уметност Марка *Шагала* наилазила на одушевљење најнапреднијих сликара и критичара. Јеврејин по пореклу, рођен у Витебску, он је већ у своје прве радове уносио бурлескност и трагичност свога родног амбијента. Васпитан у маленом месту, где се кретао међу

маломештанима и читао руске народне приче у илустрованим књигама, он је живео у свету који је био чисто имагинаран и напучен визијама. Да би се разумела Шагалова уметност, треба познавати старе руске народне приче и продукте руске сељачке уметности. Свак ко је само листао илустрације руских народних прича у књигама за децу, лако се могао уверити о големој разлици у сижејима и обрадама према сличним књигама романских или германских народа. Док на пр. народне илустрације Француза показују јасноћу, логику, моралистаторски смисао, потребу равнотеже и симетрију; народне илустрације Руса истичу слободу сижеја, крајњу фантазију поза и тежњу за тајанственошћу која је толико својствена словенском духу. Занимљиво је да се у највећем делу ових руских народних илустрација опажа такође смисао за *феерије* специфично оријенталног карактера.

У својим почетничким сликама, панорамама малих вароши, ослобођеним сваког правила, Шагал, самом врлином своје чистоте, која га овлашћује да се изражава у пуној мери, без обзира на утврђене законе, проширује сферу уметничке акције. Кубизам, који се често схвата као дисциплина, био је за њега ново средство ослобођења. Он се је, како с правом тврди један одличан француски критичар, умео користити кубистичким стилом. Али, док је највећи део сликара сматрао кубизам за морфологију, Шагал је од њега учинио поетику. „Он супротставља кубистичком формализму — који је анализа и готово увек рационална реконструкција света појава — један начин алогичке експресије. Он кида све споне које су још везивале сликарство са прозом. Са Шагалом сликарство поново постаје слободна еманација чије могућности не ограничава никакво техничко или естетичко правило, један мистериј, чињеница недостижна хладном разуму, и говор душе".

Шагалово дело обухвата врло много тема, мотива и сижеја. Позната је серија његових идила: „Љубавници", „Променада", „Рођендан", у којима су приказани заљубљени парови како летају над варошима и селима. Затим, његови портрети рабина и старих јеврејских виолиниста, у којима су дошли до изражаја дубока меланхолија, трагична величина и чудесна поезија. Обрађујући сцене из циркуса, он је дао сјајне психолошке и колористичке студије типова акробата и јахача. Вративши се, пре неколико година, у Париз, он је израдио знатан број пејсажа и цвећа. Нарочито воли да слика стаје и велика

дворишта мајура где домаће животиње живе у „нежној испремешаности“ са човеком земље. На иницијативу познатог колекционера Волара, Шагал је у новије време илустровао Гогољеве „Мртве душе“ и Ла Фонтенове „Приче“. По свом оригиналном колориту, егзалтираном лиризму, спиритуалној поезији и анђелској чистоти, ове илустрације су ремек-дела у највишем смислу речи.

„Стил Марка Шагала, да цитирамо речи Валдемара Жоржа, немирна је смеса реалности и мађијске фикције. Ова два елемента мешају се или се измењују у његову делу. Његов цртеж садржи било сатирични занос, било наивну прибраност пред одабраним моделом. Имена Хогарта, Рауландсона, Гоје, Калоа и Оноре Домјеа често су се спомињала пред Шагаловим бакрорезима, јер је ту било прилике да се поновно дозивају ови неоспорни мајстори карикатуре. Његов колорит је од оних који се не дају класификовати онако како смо навикли. То није ни локална и материјална боја која специфицира праву природу телеса, ни флуидна и сјајна боја која их изражава, раскидано у атмосфери. То је час рустичко шаренило узбудљиве незграпности, час вихор боја које се просипају као тачкице на површину, претворену у ватромет, час мукла звучна фанфара, учињена од нијансираних боја које се правилно сврставају на платну, час фино и суптилно везиво рађено нитима свиле. Јер Шагал није успавани сањалац који слика као медиум, подређен вољама више силе. То је савестан и поштен артизан који воли пре свега свој занат и који га врши са побожном нежношћу.“

Сутин и Терешковић

Име *Сутина*, који већ низ година стално живи у Паризу, ужива репутацију сликара оригиналних способности. Он је један од ретких страних сликара који ништа не дугује земљи у којој се настанио и коју је адоптирао. Он се, штавише, и не труди да подражава Французе и да стекне романски смисао за хармонију и равнотежу. Његово сликарство делује, пре свега, као симптом негирања интелектуалне уметности; негирања не само цереброалних тенденција, него и самога интелекта. Једна Сутинова слика, како је добро рекао један страни критичар, никако није ни хомогена целина ни правилно грађен организам, већ субјективна експресија индивидуума чија је главна брига изразити латентно стање душе. По личном карактеру свога дела, по свом егоцентризму, Сутин показује извесну сродност са сликар-

ством Ван Гога. Неки немачки критичари доводили су Сутинов стил у везу са немачким експресионизмом. Како је познато, немачки је експресионизам један сложен феномен. То није ни стил, ни уметничка школа, него душевно стање које је кодифицирано a posteriori. На формацији експресионизма сарађивали су различити фактори. Он произлази од Гогена и Ван Гога, асимилирајући продукте сељачке, примитивне и егзотичне уметности, цртеже луђака и деце. Међутим, позиција једног Сутина је посве другачија него што је сликара експресионисте. Његов романтизам није „заражен" естетичким формулама. Он има много дубље изворе, солидније корење, човечанскије наклоности. Његов недисциплиновани дух руског Јевреjина придаје мотивима које третира извесне деформације које се чине намерне, али које, међутим, мотивишу ритам његове композиције. Овај ритам никако није конструктиван или декоративан, ни условљен законима слике, већ унутрашњи, емотиван и, каткада, симболичан.

У Сутиновим делима боја има претежну улогу. Она је динамична и бесна. Она се шири по форми, распростире се над позадином и појединим деловима и, у неку руку, уједначује платно. У својим новијим и најновијим радовима, Сутин успева да делује бојама које су још експресивније, вулканскије и демонскије. Валдемар Жорж констатује да је руски сликар велик обожавалац Достојевскога и да је то, углавном, разлог што његово дело има нешто од „разголићеног срца".

Има већ неколико година како се у француским уметничким часописима обелодањују слике Косте *Терешковича* и о њима пишу врло похвалне критике. Таленат Терешковича није, додуше, толико оригиналан као у Сутина, али Париз га слави, јер у њему види генијалног асимилатора француских сликарских концепција. Иако врло млад, још није навршио ни 28 година, Терешкович је имао бурну прошлост. Сликање је учио у раној младости. Имајући једва 15 година, он је ушао у Московску Уметничку Академију. То је било 1917. Кад је букнула Револуција, он се спремао да побегне у Француску. Дошавши на Крим, покушао је да се укрца у једну америчку лађу која је ишла за Батум. Али није успео. Недуго затим пошло му је за руком да се сакрије у једној другој америчкој лађи. Кад је лађа кренула, приметише га морнари и, мислећи да је лопов, хтедоше га бацити у море. У последњи моменат спасла му је живот интервенција интелигентног капетана. После вожње од

дванаест дана, он се искрцао у Цариграду. Ту је неко време живео као носач путничког пртљага. По наговору једног свог пријатеља, јавио се енглеској војсци и добио је место кувара. За слободних часова радио је портрете енглеских официра и на тај начин уштедео је неколико стотина франака. Имајући у џепу ову суму, решио се да путује у Марсељ. У Марсељу је боравио кратко време, и затим је кренуо за Париз. У Француску метрополу стигао је лети 1920. Пошто је сву своју уштеђевину потрошио, био је у толикој оскудици, да није могао купити ни хлеба. Срећом, после неколико дана наишао је на једног свог земљака који је радио у једној фабрици. Овај му је израдио да је у фабрици добио место послужитеља. Зарађујући 100 франака седмично, он је наскоро био у могућности набавити боје и платно, да би недељом и празником могао сликати. После неколико месеци овако мучног живота, случајно се састао са једним својим пријатељем из Цариграда. Овај га је препоручио једном скулптору да га узме за модел. И тако је Терешковић пре подне позирао скулптору, а после подне у уметничкој школи „Ла Гранд Шомиер“ на Монпарнасу. Год. 1921. случајно је видео неке Терешковићеве цртеже и слике Сергиј Ромов, познати париски љубитељ уметности. Приметивши његов ванредни, прирођени таленат, он се заузео да му помогне и омогући уметничко усавршавање. Потпомогнут с једне стране материјалним средствима овог племенитог Руса, а с друге саветима и упутствима признатих париских критичара, Терешковић је почео рапидно напредовати, тако да је, за сразмерно кратко време, постао један од најпривлачнијих сликара данашњег Париза.

Занимљиво је да у формацији његове уметности француски мајстори играју врло важну улогу. Још као млад дечко у Москви, он је имао прилике да често посматра слике Сезана, Гогена, Реноара, Матиса и импресиониста, јер је његов отац био лични пријатељ чувеног колекционера Шчукина. Дошавши у Париз, он се упознао са делима Делакрое, Курбеа и нарочито Писара. Под утицајима ових мајстора, он је настојао да дође до сликарскога стила који би био спонтан и пун наивне драже. На његовим сликама највише је ударао у очи прирођени смисао за боје, који му је допуштао да без опасности компонује најжешћим и најагресивнијим бојама. Треба рећи да у првим његовим радовима, колико год су били свежи и младеначки, још није било праве равнотеже између теме и обраде. Али мало-по-мало Терешковић је научио свој занат. Он, додуше, како тачно каже

критичар Шарансол, није имао потребу да уђе у Париску Школу Лепих Уметности, штавише ни да посећује извесне академије Монпарнаса, које редовно рекрутују своје професоре из редова најнеспособнијих сликара. Не, он је радио сам, без утврђених шаблона и конвенционалних метода. У својим новијим и најновијим делима он је умео наћи равнотежу између наивности својих ранијих слика и реализма природе, коју посматра очима великога мајстора. Његови портрети младих девојака говоре не само о сјајној композицији, дефиницији колористичких волумена, распоређају сене и светлости, и сугестији простора, него и о прирођеном инстинкту за свежину боја, за односе префињених тонова и радосну хармонију. Али Терешковичев мајсторлук најјаче се примећује у његовим пејсажима. Уза све то што мотиве транскомпонује, одуховљује и интерпретира на свој начин, он никада не упада у анегдоту. Као пејсажист, он је у првом реду суптилан и јак колорист. Његови колористички квалитети непрекидно се развијају, а да при томе ништа не губи његова примитивна оштрина.

Сликари Нове Русије

Политички покрет који је претходио револуцији од 1917 год., ишао је упоредо са уметничким настојањима Запада која су у Русији наилазила на врло повољан терен. Уочи револуције, кубизам и футуризам, естетички покушаји Гиљом Аполинера, Глеза и Месенжеа, открића Пикаса, Дерена и Брака, били су у Москви и Петрограду толико познати као у Француској или у Италији. Млади руски сликари са највећом преданошћу почели су се борити против субјективизма импресиониста и против роматничког индивидуализма. Негирајући прошлост, они су инаугурисали машинизам, динамизам и супрематизам.

У часу када је руска Револуција постигла свој циљ, сва уметничка младост и сви шефови авангардских школа заузели су прве позиције. Они су узели у руке судбину руске уметности. Имајући пуну власт, они су постали носиоци једне врсте уметничке диктатуре. Њиховом заслугом, футуризам и супрематизам постали су официјелном уметношћу. Најдаровитији песници, сликари, режисери и архитекти организовали су народне манифестације, јавне митинге, војничке смотре и грандиозне репрезентације. Они су најуриш заузели Академију Лепих Уметности, запосели све уметничке школе и постали једини васпитачи руског уметничког подмлатка.

У свеопштем метежу и грозници активности, израђивали су се програми, израђивали манифести, дискутовале естетичке идеје. Да би се видело колико се значење првих година револуције придавало уметности, и да би се упознао програм ове уметничке диктатуре, цитираћемо (по чланку Сергија Ромова, који је пре неколико година изашао у француском часопису L' Art Vivant) десет „заповести" које је формулисао сликар Маљевич 1919. г. поводом реорганизације уметничког живота у совјетској држави. Ово су те „заповести": 1) рат академизму; 2) директориј новотара; 3) стварање светске институције за уметничке послове; 4) именовање амбасадора Уметности у свим земљама; 5) стварање сталних музеја модерне уметности на целом територију земље; 6) заснивање једног Савета у руској републици који ће водити бригу о амбулантним изложбама стваралачке уметности; 7) организације централног музеја модерне уметности у Москви; 8) именовање уметничких комесара у свим већим местима Русије; 9) пропаганда свих руских уметности у иностранству; 10) издавање уметничких часописа за најшире слојеве.

Међутим, совјетска влада није дуго трпела диктатуру футуриста и супрематиста, и 1924. г. Комунистичка Партија усвојила је резолуцију по којој: „Партија је обвезана залагати се за слободну утакмицу разних група и праваца на подручју уметности. Јер, другачије решење овога проблема било би државно-бирократско псевдорешење". Иако у последње време немају директну помоћ званичних фактора, ипак не значи да су крајњи левичари изгубили свој престиж у уметничком животу Нове Русије. Они су и даље остали вођи двају главних уметничких смерова: супрематизма и конструктивизма.

Покушаћемо да укратко карактеришемо ове две уметничке струје које најјаче обележавају ликовну уметност данашње Русије. Најпре треба рећи да је творац супрематизма сликар *Маљевич.* По њему, супрематизам је радикална конзеквенција кубизма, слична донекле холандском неопластицизму Мондриана и Десбурга. Док је кубизам дефинитивно прекинуо са натурализмом и сликарство ослободио имитативних функција, супрематизам иде даље. Он се одриче приказивања било каквих предмета и ствара беспредметне композиције у којима се манифестују чисто ликовне интенције; апсолутна хармонија форама и боја на површини платна. То би, у неку руку, како исправно суди чешки критичар Карел Тајге, имала бити завршна реч апстрактивизма. Супрематисти тврде да се чисти сликарски про-

извод може реализовати само својим основним законима, и да нема потребе подражавати натуралистичке или емпиријске појаве. Да би могла деловати на наша чула и нашу сензибилност, колористичка композиција не треба ништа да приказује, нити да изазива успомене на познате ствари. Она треба да је само основа хармоничних пиктуралних односа. Слика мора да делује сама собом, никако натуралистичким или стилизованим формама. Њезин организам треба да је карактерисан најелементарнијим, најнеутралнијим, најједноставнијим и најјаснијим распоређајем колористичке равнотеже и хармоније. Значајно је да су супрематисти прогласили квадрат за ликовни праелеменат. Као што су модерни архитекти схватили да добар тлоцрт не потребује декорисане фасаде, тако и супрематисти верују да се ликовна равнотежа слике може постићи без спољашњих форама природе. Јер слици која ништа не приказује, сувишна је фасада сижеја, будући да је слика у ствари тлоцртна хармонична организација своје колористичке површине. Како се види, супрематизам је, углавном, једна врста пуризма, специфично руског, који противно формалним проблемима француских пуриста, произлази искључиво од боје. Поред вођа Маљевича, супрематистичке принципе пропагисали су многи даровити сликари, од којих су најпознатија имена: *Родченко, Кљун, Древин, Мансуров, Екстерова.*

Карактеристично је да је највећи део супрематиста прешао конструктивизму, покрету који је наскоро окупио све највеће таленте не само у сликарству, него и у вајарству и архитектури. Конструктивизам је, како је констатовао Сергиј Ромов, родила једна потреба за стварањем која се осећала после периоде револуционарног рушења. „Доводити уметност у везу са животом, конструисати и стварати корисне предмете који би одговарали преким потребама социјалне трансформације, — то су били принципи који су проузроковали овај покрет који је наскоро уродио видним резултатима у свим областима руске уметности." Конструктивистички покрет био је толико моћан, да његову утицају нису могли избећи ни архитектура, ни вајарство, ни поезија, ни књижевност, ни позориште, ни кино, ни музика. Од сликара који су се у конструктивизму најјаче истакли, споменућемо имена: *Лисицки, Аљенков, Алтман, Јакулов, Попова, Удалцова, Рабинович, Пунић и браћа Стенберг.*

Дела савремених руских сликара имају једно заједничко обележје које се, углавном, састоји у тежњи: негирати традицију и бити по сваку цену нов и оригиналан. Услед тога, није

никакво чудо што ново руско сликарство привлачи више својим уметничким проблемима, него својим дефинитивним уметничким делима. Како је признао немачки критичар Паул Вестхајм, савремени руски сликари имају у стварању храбрости и смелости какве Европа није познавала. Док се сликарство Француза и Немаца развија у складу са традицијама, сликарство Руса прожето је једном радикалном идејом: инаугурисати уметност која би била израз наше епохе. Овакав израз Руси су досад савршено дали у архитектури, позоришту, поезији и филму, па можда ће успети да га даду и у сликарству.

Коста Страјнић

ЛИТЕРАТУРА. Онима који желе да се поближе упознају са руским сликарством, могу се препоручити ова дела и радови:

Игор Грабар, *Историја руске уметности.* Св. I, VI. Москва 1909. (на руском); Александар Бенуа, *Историја руског сликарства у XIX веку.* Св. I—II. Петроград 1901., 1902. (на руском); Alexander Eliasberg, *Russische Kunst.* München 1915.; Louis Réau, *L'Art Russe.* I—II. Paris 1921., 1922.; Виктор Николски, *Историја руске уметности.* Берлин 1923. (на руском); Каталог *Изложбе „Мира Искуства" у Паризу 1921.* (са чланцима које су писали на француском: Arsène Alexandre, Léonce Bénédite, Léon Deshairs, Louis Réau, Denis Roche, Louis Vauxcelles). Paris 1921.; Konstantin Umanskij, *Neue Kunst in Russland.* Berlin 1920.; Fritz Karpfen, *Gegenwartskunst: Russland.* Wien 1921.; Waldemar George, *Marc Chagall.* Paris 1928.

О новијим и најновијим сликарима који живе у Русији и на страни, обелодањују многе француске, немачке и чешке ревије опширне приказе са репродукцијама. Од ових ревија треба истаћи: L'Art Vivant, Cahiers d'Art, L'Amour de l'Art; Das Kunstblatt, Die Kunst, Kunst und Künstler, Der Cicerone; Umění Slovanů, Volné Směry, Stavba. Знатан број репродукција у бојама доносио је књижевно-уметнички часопис „Жар Птица", који је после Рата неколико година излазио у Берлину.

За разумевање савременог стања руског сликарства потребно је познавати културне, социјалне и економске напоре совјетске републике. Да би читаоци могли добити бар приближну слику о свему томе, упућујемо их на ове радове признатих иностраних писаца:

Arthur Ransome, *Six Semaines en Russie en 1919.* Paris 1919. (превод с енглеског); George Lansbury, *Ce que j'ai vu en Russie.* Paris 1920. (превод с енглеског); G. E. Raine and E. Luboff, *Bolshevik Russia.* London 1920.; H. G. Wells, *Russia in the Shadows.* London 1921., *La Russie telle que je viens de la voir.* Paris 1921.; Arthur Holitscher, *Drei Monate in Sowjet-Russland.* Berlin 1921.; Leo Matthias, *Genie und Wahsinn in Russland.* Berlin 1921.; Georges Duhamel, *Le Voyage de Moscou.* Paris 1928.; Luc Durtain, *L'autre Europe. Moscou et sa foi.* Paris 1928.; Karel Teige, Sovětska Kultura. Praha 1928.; „Nova Evropa" Knjiga XX, Br. 6. *Prosveta i privreda u Sovjetskoj Rusiji.* Zagreb 1929.

Русо, Толстој и Ганди

— Три противника Запада —

Један Француз, један Рус и један Индијац, који су у своје време, а последњи то још и данас чини, били узбунили духове и поставили питања која су још увек повод бескрајним и ватреним дискусијама, и која према предвиђањима и највећих оптимиста неће престати да деле људе на два табора за дуги низ векова.

И ма колико изгледали различити и у супротности њихова доба, њихове расе и њихове средине, Русо, Толстој и Ганди дали су истоветне одговоре на постављена питања. Ово би заиста могло да изгледа чудновато кад се не би знало да је Толстој са страхопоштовањем прилазио Русовљеву делу, и да је Ганди читао Толстоја као пророка.

Не мислим да говорим детаљно о свима њиховим доктринама, ма колико оне биле интересантне, чак и онда када су погрешне и апсурдне. Задржаћу се само на једној необично интересантној области делатности и мисли ова три мислиоца, на глорификацији природна човека, на осуди западне цивилизације и на њихову схватању прогреса, који квари људе.

Мит о природном човеку, веома драг Жан-Жак Русоу, имао је успеха у књижевности Романтизма, у којој су дивљаци најсимпатичнији људи и простаци више него узвишени. Али је Толстој први дошао на сасвим озбиљну идеју, чак озбиљније и од самога Русоа, да своје шимеричне теорије примени у животу. Ганди још и данас у овој области, као и другде, иде стопама руског моралисте.

По принципу њихових моралних и друштвених идеја, човек треба да се врати свом првобитном природном стању. Једино ће онда моћи тачно да схвати добро и зло, што није могао учинити, утонуо у предрасуде и зачаран обманама цивилизације. Русо, Толстој и Ганди величају чистоту и узвишеност античке простоте, доба када је човек, здрав и телом и душом, уживао у највећој срећи која је могућна на земљи, и корачао ка највећем блаженству.

За несрећу, ово блажено стање није дуго трајало. Из превирања његових порока родила се код природног човека жеља за материјалним и интелектуалним прогресом. „Астрономија је, каже нам Русо, рођена из празноверице; беседништво из ам-

биције и мржње, из ласкања и лажи; геометрија из тврдичлука; физика из таште радозналости: све скупа из охолости човекове. Науке и уметности дугују за своје рођење нашим пороцима: мање бисмо сумњали у њихову корист да је дугују нашим врлинама".

Шта сад чини Русо од овог постулата примитивне доброте? Треба ли, дакле, закључити са савременом науком да је тај постулат само једна илузија и ништа више? Што се тиче наше тројице моралиста, њих ни мало не буни ова очита контрадикција. Они су уверени да је цивилизација рођена у зачећу корупције природна човека, и да је та цивилизација допринела, из века у век, погоршању корупције. Цивилизација је, дакле, прави првобитни грех, грех Прометеја, који скрнави својим дивљачким рукама ремек-дело Божје и руши својом охолом радозналошћу природну хармонију света. Демон познања покварио је људе чим је развио у њима оно што је ружно на штету првобитне чистоте. Цивилизација је, каже Русо, донела људима „мноштво ружних ствари и мало добрих", мало врлине и много порока, много заблуда и мало праве науке. „Наши обичаји, жали он, били су прости али природни", док данас влада у друштву „ружна и варљива једноликост, нигде више искрена пријатељства, нигде права поштовања, нигде солидна поверења.... Под једноликим велом крију се мржња и издајство.... које дугујемо светлости нашег доба."

Овако упућени од свога учитеља, Толстој и Ганди још више увеличавају зла која је донео прогрес. Он је одговоран, мисле они, за ону трагичну контрадикцију између заповести савести и данашњих услова живота од које пати модерни свет. „Цивилизација је, каже нам Ганди, обожавање животињског у нама, обожавање материје. Цивилизација није ништа друго до чист материјализам." Толстој и он мисле да она одвраћа човека од његове праве мисије, моралног усавршавања, те се сад брине једино за материјални прогрес или интелектуалну рафинираност. Ова таштa активност модерна човека гуши сваки спиритуални живот, љубав према Богу и његовим створењима. И ово је најтежа оптужба коју подижу.

Треба Русоу приписати прву осуду модерне индустрије, ма да је њен развој у XVIII веку био више него осредњи. Међутим, он већ у њој види моћно средство корупције и беде. Докле год је природа, каже он, чувала „кобну тајну" у својој утроби, докле год је братоубилачко гвожђе остало скривено „у

неплодном крају у коме не расту дрвета и биљке", људи су живели мирним и природним животом. После кобна открића, Русо их гледа како одлазе гвозденом веку, и предвиђа царство индустрије, које ће доцније и Толстој и Ганди да проклињу." „Железнице и телеграф, пише Толстој, јесу у срцу земље у којој се гранају исто што и рана на човечјем организму, дубока рана кроз коју се увлачи зараза у само тело." То творница каља реке, убија рибу, док трговина све више ништи обичаје, мења лице једног краја и шири међу цивилизоване народе ону „ружну једноликост" о којој говори Русо. „Људи су, каже опет Толстој, употребили све своје напоре на открића и усавршавања у области примењене науке. Створили су огромну моћ над снагама природе и, како нису имали вољу да је разумно примени, они су је употребили за задовољење својих потреба, најнижих и најгрубљих".

Ганди, исто тако, речју и делом објављује своје дубоко презрење модерне индустрије. А ако не иде тако далеко да проповеда уништење железница, то је зато што му је мрско свако насиље. Али не крије да би примио њихово природно уништење као благодет. Он одбија сва материјална уживања које пружа цивилизација, каогод што би одбио грех. Један фабрички предмет, један фабрички производ, умрљани су злочином индустријалаца који се богате на рачун радничког живота; купити их исто је што и узети учешћа у злочину.

Русо, Толстој и Ганди не бацају само анатему на машинизам. Међу плодовима цивилизације налазе се још и уметности и незаинтересоване науке, за које сте мислили да су ван домашаја. И ту они виде једино инструменте корупције који слабе тело и душу, заводе чула и ум, и одвраћају човека од његове праве мисије на земљи, алтруистичке активности.

Што се њихове моралне користи тиче, једине коју допуштају, они мисле да уметности и науке нису досад ничим послужиле људима, па су према томе недостојни мисије човекове делатности. „Ви желите да волим уметност? — каже Русо. Да, готов сам да то учиним, али под условом да ми докажете да једна лепа статуа више вреди од лепог дела, да једна лепа сцена више вреди него један поштен осећај; најзад, да једно платно насликано од Ванлоа више вреди од које врлине". Он мисли да је чист губитак лудост нејасних писаца и образованих нерадника који прождиру храну једне државе. Они уображавају да су на земљи позвани да изврше једну узвишену мисију: учити

људе. Убеђени су да једино они познају истину, и из своје куле од слонове кости бацају људима пророчанства, ма да су у ствари индиферентни према свему ономе што није њихова слава. Живот који се проводи у размишљању, није ништа друго, каже Русо, до „леност душе која је за осуду у свима временима. Човек није створен да размишља, већ да дела." И савест му забрањује да „проводи свој живот у бесплодним размишљањима кад га чекају толике дужности према ближњима".

Тако исто Толстој и Ганди мисле да је схватање уметности ради уметности неморално, као и науке ради науке. Као да нема вишег циља живота, негодују они, до посматрања лепог! Веран ученик Жан-Жак Русоа, Толстој мисли да су се уметници и научници, под изговором активности која никоме није од користи, „ослободили дужности човекове да се бори за опстанак", и да ни на који начин не могу откупити „све зло које су народу причинили потрошњом његова рада". Уосталом, њихова тобожња мисија служи једино да прикрије њихов нерад и неморалан живот, у коме се осећају задовољни: „Имао сам богат сто", прича Толстој, сећајући се доба у коме је упражњавао занат писца, „и диван стан, жене, друштво. Било је врло пријатно и врло корисно бити један од ових жреца." Што се моралне јачине тиче, која је најдража суштина човекова, на њу научници и уметници обраћају најмање пажње. „Наука, каже Толстој, говори о чему год хоћете, само не о ономе што човек има да чини, да би постао бољи и боље живео. Зар се дела Пушкинова, Гогољева, Тургењева, Толстојева, зар се слике француског Салона и наших сликара који сликају наге жене, зар се музика Вагнерова и наших музичара" старају да људе науче њиховој дужности?

Из истих разлога, због њихове бескорисности за морални живот, одбацује и Ганди модерну науку и уметност. Непотребне, оне скрећу људе са пута ка хитном остварењу пожртвовања. Пише Тагору како не може гладне нахранити једном песмом, па ма колико она била лепа и, према томе, докле год људи буду гладни, за њега неће постојати ни једна форма уметности. „Кад сви око мене умиру од глади, једино што ми је допуштено чинити јесте да их храним". И каогод Толстој, и он жали дане које је изгубио изучавајући западну културу: „Научио сам географију, астрономију, алгебру, геометрију итд. Па онда? Како све то користимо, ја и они који живе око мене?" Одвраћајући људе од дела љубави, „толико хваљени напредак није ни јоту додао моралној величини Европе".

Да се илуструју ове инвективе које тројица моралиста бацају на културу уопште, довољно је узети један само пример, врло карактеристичан, који јасно показује до каквих све парадокса могу довести привидно најлогичнија резоновања. Ако се међу модерним наукама налази ма и једна само у сагласности са јеванђелским идеалом да се помаже ближњима, то је сигурно медицина. Међутим, Русо, Толстој и Ганди гаје према њој веће непријатељство него према ма ком производу цивилизације. Пустимо на пр. Русоа нека говори: „Ја не знам, каже писац *Емила*, од којих нас болести лече лекари, али што знам то је да нам дају нешто много кобније: подлост, малодушност, празноверност и ужас од смрти". Могао би се навести велик број сличних парадокса о бескорисности па чак и шкодљивости лекара. Он их назива шарлатанима и њихову вештину лажном вештином. „Хтео бих да питам, каже он, да ли је живот, у земљама где се ова вештина најмање негује, краћи него у земљама у којима се на њу обраћа највећа пажња". Једино што признаје у медицини то је хигијена, али је хигијена пре врлина него наука.

Толстој исто тако говори о лекарима с презрењем. То исто чини кад год спомене њихову науку, „ову педантну збрку". „Лекари су, каже он у *Рату и Миру*, долазили к Наташи да јој препишу најразноликије рецепте против свију могућих болести. Али никоме није падала на ум тако проста мисао да не могу познавати болку од које пати Наташа, каогод што не могу познавати ни једну болест од које људи болују". Нешто слично каже и мало даље: „Зашто мислиш да је медицина икад икога излечила?" — пита један његов јунак. „Убила, то да!". Толстој чак сматра да је медицински позив неморалан. По његовој жељи, једна његова кћи напушта медицинске студије. Као и Русо, он преписује, да се сачува здравље, строгу хигијену, више моралну него физичку. „Болесник не зна, пише он, да његов живот зависи од спиритуалних услова, а они су најмање потчињени законима природе. И место да тражи помоћ у спиритуалном извору света и душе, он више воли да је тражи од једног живог човека".

Ако се може рећи, држање Гандијево је још строже, и још неразумљивије, кад се помисли да је студирао медицину и да, према томе, врло добро познаје напредак, чак и чуда, у модерној медицини и хирургији. Он назива лекаре паразитима који се одају свом позиву једино из жеље да се обогате. „Ме-

дицинска *наука*", каже он и иронично подвлачи реч наука, „заснива се на недовољном познавању, понајчешће на шарлатанству". Медицина квари људе и утрне им душу. Да одбрани Толстојеву идеју да је морална хигијена први услов физичког здравља, он пише *Вођ здравља*, у коме доказује да је болест резултат не само наших дела већ и мисли. И он је сам, пре неколико година, био спасен операцијом од сигурне смрти. Данас о тој својој болести говори као о немоћи духа и мисли. Верује да је учинио грех што се подвргао операцији. „То је нов један доказ немоћи мисли", каже он. Чиста душа је основ здрављу у правом значењу те речи. Она предупреди болест, место да предузме много тежи посао лечења. „Савршено здравље, завршава он, може човек постићи само ако живи према Божјим законима, ако неуморно тражи истину и правду".

Овај *Вођ здравља* је занимљива књижица. Ту ћете наћи, поред врло мудрих правила хигијене, још и чудноватe савете за које бисте помислили да су комични кад покаткад не би били опасни. Он, на пр., преписује облоге од блата за болести стомака и црева, за уједе од змија, и то све из разлога што је земља наша мајка па, према томе, треба од ње тражити и мелеме за наше болове. Тај лек, више или мање ублажавајући, није ништа још, али човек са ужасом помишља на утицај Гандијев на народ Индије кад он својим присталицама забрањује цепљење, у земљи епидемија, и то само зато што, како каже, једна нечист не може излечити другу нечист. И не можете веровати кад читате ову књижицу, препуну предрасуда, лекова баба и травара, исказа који се косе са здравим разумом, и све то јако обојено мистицизмом; не можете веровати да је њу написао образован и паметан човек.

Овај пример довољно говори о слепој мржњи коју тројица моралиста гаје против цивилизације. Она је, нико други, истерала човека из раја земаљског и донела крај златног века. Међутим, ако је порушила то блажено доба, човек добре воље наћи ће га у довољној мери код простих људи, међу сељацима најудаљенијих крајева које цивилизација још није дирнула својим разорним дахом.

Толстој и Ганди, напојени Русовљевим идеалом, мисле да су нашли у кровињарама Русије и Индије, код неписмених сељака, слободних од предрасуда прогреса и опасне илузије цивилизације, простоту и блажену једнакост, које Русо приписује људима природе. У природи, каже овај последњи, наћи

ћете „Божјег човека а не човекова човека.“ И ви ћете бити очарани да, као Волмар, откријете „у наивности сељака јаке карактере, више људи који мисле него код варошана.“ И волећете „њихове обичаје, њихову простоту, њихову увек исту, спокојну душу и онај тихи мир који их чини срећним..... њихову незаинтересовану доброту и гостопримну усрдност за све странце које случај доведе к њима.“ Они једино знају шта је мудрост и врлина. „Народи најмање образовани обично су најмудрији, каже опет Русо, јер зато што су мање коракнули од нас ка фриволним тражењима и што су мање заузети стварима таште радозналости, они сву своју пажњу обраћају на оно што је заиста корисно.“ И зато филозоф може да узвикне: „О врлино! највиша науко простих душа“.

И Толстој је величао особине простих и смирених. У једном свом комаду, *Плодови Науке*, он супроставља цивилизоване лутке, образоване, глупе и дегенерисане, тројици сељака, промућурних и паметних. Најлепше фигуре његових прича јесу прости људи, незналице и наивни, *Аљоша Гаршок*, *Три старца* итд. „Прост човек, каже он, заузет физичким радом целог свог живота, не квари свој разум и остаје сачуван у свој својој моћи и потпуности“.

Често и Ганди изражава своје дивљење чистоти и величини сељака и простих људи. Хвали простоту пуну врлине Духобораца, расколника у Русији, или 40.000 неписмених сељака из Јужне Африке. „Они, каже он, за које ми мислимо да су неписмене незналице, јесу истински образовани. Они су кудикамо културнији од нас, и живот им је много чистији“.

И ако ви, цивилизовани људи па, према томе, покварени и несрећни, загњурени, како каже Русо „у понор нових потреба“ које је тобожњи прогрес немоћан да задовољи, желите да нађете мир и срећу, — вратите се патријархалном животу у пољу. Као Сен Пре, бежите из Париза и заклоните лице пред призором сметлишта порока, и склоните се у једно село Швајцарске. Као Олењин, млади јунак из *Козака*, презрите лаж Московског друштва и његову лажну културу, и отидите да уживате у идилским радостима кавкаских планина. Као и сам Ганди, оставите, одбаците ваше европско одело и усвојите начин живљења и обичаје најсмиренијих парија. Вратите се, како каже Русо, „патријархалном животу у пољу, првом којим је човек живео, који је пун мира, најприроднији и најслађи за онога чије срце није покварено.“ „Нема сумње, наставља он, да ће се у

вашој индустрији зацарити мртвило, да ће бити мало активности у вашим пословима, али ћете живети сви заједно тако мирно и тако пријатно. Зашто не бисте тако живели? Зашто увек небо нападате за вашу беду, а непрестано радите да је повећате?"

Потребно је, понавља Толстој, напустити искушења која нам пружа живот заснован на индустријској производњи; вратити се највишем Божјем закону и примитивном животу у пољу. „Поље, то је море, и све се у то море мора стопити. Наше добро неће бити добро ако живот у пољу не завлада у свету".

Махатма Ганди је само одјек двојице моралиста кад покушава да реагира против цивилизације. „Морамо, каже он, да се вратимо античкој простоти, мало-по-мало, стрпљиво, свако мора дати пример". И он хвали мудрост предака који су одбијали од себе сваки материјални прогрес. „Служили смо се плугом који је постојао још пре толико хиљада година. Сачували смо исту врсту домова као некад; и наше домаће васпитање остало је исто... Није то због тога што нисмо и ми умели да измислимо машине, већ зато што су наши претци знали, ако наше срце и наша душа почну да се баве свим тим, да ћемо постати робље и изгубити морално осећање". Ганди саветује онима који су заведени: да „оставе лажан туђински луксуз и да се врате поетској и античкој простоти живота". „Спас Индије могућ је једино тако ако се заборави све оно што се научило за време последњих педесет година. Железнице, телеграф, болнице, људи закона, доктори и све остало мора ишчезнути. Тобожње више класе имају научити како да живе савесно и религиозно простим животом сељака, јер једино тај живот даје праву срећу".

Најглавнији услов ове реформе треба, према томе, да буде: да научници и уметници напусте своју фриволну игру и да се дезинтелектуализују. Русо је први тврдио да је човек „који размишља, развраћен човек". Толстој иде још даље у овом парадоксу. „Човек који цео свој живот проводи у размишљању, не само о безначајним и непотребним стварима, већ и стварима о којима није природно размишљати, тај човек квари свој разум". Према томе, противно је вољи Божјој претерано неговати наш интелект. „Будимо уверени, каже он, да уколико мање дамо полета нашем слабом духу, утолико ћемо више угодити Богу, који презире сваку ону науку која не долази од њега". Познато је колико и Ганди презире интелектуалне раднике.

Дужност је свакога човека да ради својим рукама. Непо-

требна је, како каже Русо, она „множина бескорисних занимања од којих многа служе једино кварењу обичаја". Нека свако живи од рада својих руку, јер „од свију занимања која дозвољавају човеку да живи, једино га ово може приближити природи. Радити је неопходна дужност друштвена човека". Зато треба Емила учити столарском занату.

Са тачке гледишта друштвене користи од рада, која је изнад свију осталих, Толстој долази до истог закључка. Како је „рад раденика најпрешнији и најпотребнији, прешнији и потребнији од рада интелектуалаца", то сваки човек има радити својим рукама. То је најнеопходнија његова дужност. Ако је не испуни, један други мора двоструко да ради и да се мучи. У једној својој приповетци, *Глупом Ивану*, Толстој, да покаже своје дубоко поштовање према раднику и своје презирање научника, прича како у идеалној Ивановој држави само онај који има жуљаве руке, може сести за сто. Један стари ђаво који жели да заведе Иванове поданике, објашњава им како се може уштедети труд ако се ради главом а не рукама. Наивни поданици доброг краља одбијају да хране ђавола. Како је много паметније радити главом него рукама, кажу они, нека прави хлеб. И Толстој илуструје своје учење тиме што постаје обућар и земљорадник. Он сам, својим рукама, ради све оно што му је потребно.

Ганди исто тако види у ручном раду „дужност коју природа намеће човечанству". „Ја не знам, каже он, да ли постоји узвишенији начин обожавања Бога до у име његово радити место сиротиње посао који она ради". По примеру Толстојеву, и он сам ради својим рукама. И горд је што може да одговори судији који га саслушава и пита шта је по занимању: „земљорадник и ткач".

Од свију заната они највише воле земљораднички, јер је најближи блаженом стању природе. „Земљорадња је, каже Жан-Жак, први занат човеков, најпоштенији, најкорисније и најплеменитији од свих који постоје". И кад се труди да варошани заволе природу, „то не чини с намером да покаже Дафнисе или пастире Аркадије... већ како прост живот и земљорадња садрже у себи задовољства за која они не знају".

Кад Толстој тражи да се напусти град, то је зато да људи приме „једини рад који је за све погодан, свети рад одређен од Бога, земљорадњу", најплеменитије од свију занимања. Ганди често понавља да је земљорадња посао најприроднији за човека па, према томе, сви Индијци морају њему да се врате. „Зем-

љорадња и чекрк су два плућа Индије, каже он. Треба их по-што-пото сачувати од корупције".

Човек који живи у природи, налази савршену равнотежу; не пати више од интелектуалне хипертрофије, неизбежне у граду; постаје опет добар и пун врлине, и то без усиљавања, јер су доброта и врлина склоности његове природе. Исто тако налази ту и здравље. Ту лежи тајна хигијене коју нам откривају тројица моралиста и коју супротстављају неморалним рафинираностима медицине. По Русоу, ми можемо избећи готово све болести, ако сачувамо прост, једнолик и усамљен начин живота, онакав каквог нам је природа прописала. Заиста, каже он, „човечји род није у горим условима од осталих, и лако се може дознати од ловаца да ли су у лову наилазили на сакате животиње. Многи од њих наилазили су на такве које су имале врло добро залечене ране, сломљене кости, па чак и удове, па ипак оздравиле без другог хирурга до времена, без друге дијете до њихова обична живота; излечене зато што нису биле узнемираване парањем, троване лековима и слабљене постом".

Рад није само дужност према другоме, већ и према себи самом, према своме здрављу. Рад је за Русоа прави лекар. „Нећу престати, каже он, да доказујем корист ручног рада и вежбања телесних, да човек ојача и буде здрав. Примера најдужег живота наћи ћете готово увек код људи који су се највише вежбали, који су највише поднели замор и рад". Толстој исто тако мисли да човек који живи по природним законима, неће бити никад болестан. Нарочито он види у раду прави лек против свију болести, и жели обогатити медицински речник новим једним називом: *лечење радом.* Ганди поздравља ове закључке. „Живети строго по непроменљивим законима Природе који су вечити", каже он, значи бити здрав. „Напротив, ми патимо ако се удаљавамо од тих закона". И ево шта каже о лечењу спомоћу рада: „Рад је за човека животна потреба, исто онако као и ваздух, вода и храна; човек који се не вежба редовно не може бити здрав". Али нарочито подвлачи како не подразумева под вежбањем маршираље или спорт, већ *рад*, и на првом месту *земљорадњу.*

Ево, дакле, како ће човек добити и повратити физичко и морално здравље, и зар се у томе не састоји срећа на земљи? У сваком случају, овај живот који обнавља свету везу између човека и природе, овај живот у коме човек ужива „у сунцу, небу,

чисту ваздуху и земљи покривеној биљем и животињама," јесте заиста, мисле наши моралисти, први услов среће.

Ова ће вам срећа можда изгледати више него осредња, личиће вам на неку врсту заглупљавања, те вас ни мало неће одушевити ни приволети да ради ње одустанете од интелектуалних повластица које је Природа, ма шта рекли, дала људима. Међутим, немојте понављати против тројице моралиста бутаду Волтерову против Жан-Жака; она је више духовита, мање тачна. Ни један од њих нема намеру да нас натера да „корачамо на четири шапе". Они су убеђени да живот на чистом зраку и умерен ручни рад само подстичу нашу интелектуалну моћ. Та моћ мора бити употребљена не на фриволне уметности или на непотребне науке, већ на оно што тројица моралиста називају правом уметношћу и правом науком. Било би заиста неправедно видети у њихову делу апсолутну негацију уметности и науке. Ево шта каже Русо: „Диван је и величанствен призор видети како човек изилази из ништавила својим сопственим моћима и растура светлошћу разума таму којом га је природа била обавила; видети како се подиже над самим собом, како полети духом до самог неба и прелази циновским корацима, као што сунце чини, широко пространство васионе. И што је још највеће и најтеже, повлачи се у себе, да тамо изучава човека, његове дужности и циљ." Што се тиче љубави за лепо, она је у очима Русовљевим „осећај исто онолико урођен у срцу човекову колико и љубав према самом себи."

Толстој понавља наук свога учитеља и каже да „откако људи постоје, они су знали за науку у њезину најширем и најпростијем значењу; науку у смислу целокупног знања људског, која је постојала и увек ће постојати. Без ње се живот не да замислити." Исто тако је „цео наш живот испуњен уметничким делом; уметност у најширем значењу те речи натапа наш живот." „Наука и уметност су исто толико потребне колико и хлеб и вода, чак потребније."

Како онда све ово разумети? Треба ли ту видети само чисту и просту контрадикцију? Ништа, међутим, од свега тога, ма шта изгледало. И један и други моралист држе да, по Толстојевим речима, „лепота, или оно што ласка нашим чулима, не може ни у ком случају да се узме за базу дефинисања уметности", каогод што чиста и проста истина не сме служити за предмет науке. Они гледају на науку и уметност само с практичне тачке гледишта, уколико уметност и наука служе моралном

и религиозном идеалу. Русо овако објашњава своје држање: „Ја не нападам науку већ само браним врлину пред врлим људима“. Уметност, каже он, која понајвише заслужује поштовање онога који је упражњава, јесте она која је потребна, не она која реализује највећу суму лепоте. Најузвишенија наука јесте она која изучава човека, његове дужности и циљ, не наука која је строго истинска, јер истина без користи нема никакве вредности.

Толстој, исто тако, држи да треба једино изучавати оно што је важно за живот, и да је наука о животу једино добра и законита. Овако схваћене, уметност и наука могу бити моћан фактор да се људи приближе једни другима и Богу. Оне морају имати популаран и свеопшти карактер, не да, као данашња уметност и данашња наука, резервишу своје милости једном малом броју избраних. Оне морају понајвише да подигну моралну и религиозну свест човечанства.

Каогод и његови претходници, Ганди не мисли да одриче корист науке и уметности, ако оне имају за циљ морал и религију, ако су свеопште. „Уздизању душе треба посветити наш ум и све друге наше способности“. „Како могу одбацити музику, каже он, кад чак ни замислити не могу без ње религиозно развијање Индије?“ И он намерава да спрема збирку народних песама, па зато жели да му у том послу помогну најбољи музичари и даду „музичке форме свима приступачне.“ На терасама *ашрама*, некој врсти ермитажа, где живи са својом породицом и ученицима, налазе се и музички инструменти. Ту дан почиње и завршава се духовним песмама. Ганди енергично протестује кад му једнога дана кажу да Природа, чију је лепоту волео да посматра, нема никакво обележје, ни морално ни неморално. „Зар не видим у лепоти природе истину и величанственост Творца? Зар би небо и звезде били лепи, да не подижу осећање онога који их посматра, ка божанској истини? Кад посматрам величанственост сунчева заласка или меку месечину, моја се душа приклања побожно пред Творцем света, јер Га видим у делима Његовим, Њега и Његову милост. Без помисли на Њега рађање и залазак сунчев не би били одмор свакодневном раду“. Свака лепота долази једино од моралне величине. „Живот је већи, каже он, он мора бити већи од сваке уметности. Човек чији је живот најближи моралном савршенству, јесте највећи уметник, јер шта је уметност без основе и рама једног узвишеног живота?“ „Исус и Мухамед, зато што су познали и

остварили моралну истину, били су најузвишенији уметници. Њихово изражавање је пуно грације и лепоте, ма да ни један ни други нису нарочито тражили да даду уметничка дела".

Исто је тако непомирљиво држање све тројице моралиста према присталицама уметности ради уметности каогод и према присталицама науке ради науке. Међутим, зар не значи ићи против природе човекове кад се спори интимна, унутарња вредност лепоте и истине и тврди да је једно дело непотребно ако нема морални циљ? Лепо и истинито, баш зато што су то, имају свој циљ. Једна лепа књига, једна лепа статуа, откриће једне нове планете, ако и не представљају осетну корист као на пр. лепо обрађено поље или добро дело, нису зато мање потребни, јер дају људима највише радости које их чине бољима. Уметничке креације су манифестације живота, жеља врло здрава да се расцветају највише моћи природе човекове. Позитивистички карактер западне науке нема у себи ништа неморално. И зашто му пребацивати ако нема морал за циљ? Ако се и бави материјалним светом, наука нема намеру да доказује његову надмоћност над спиритуалним светом. Она признаје своју немоћ да досегне непознато, и окреће се областима које су отворене њезиним истраживањима. Ма колико били за човека важни проблеми метафизике, сасвим је природно што су се људи окренули од једне науке која је, чини се, осуђена да тапка на једном месту. Ако корист од најапстрактнијих наука и није доказана, претерано је називати научнике лакомим паразитима, јер њихова делатност представља племениту несебичност. Колико њих, као Пастер, живе непознати, али куражни, у беди, и не траже ништа друго до могућност да наставе своја истраживања!

Наметнути уметнику улогу професора морала значи не знати, или не хтети знати, карактер надахнућа сваког уметничког дела, и унапред парализовати оригиналност креације. Оријентација једнога дела не зависи потпуно од воље уметникове. Он би упропастио свој таленат ако би покушао да се одупре инстинктивној сили која га гура. Толстој романсијер за ово је најбољи пример: кад напушта уметност да постане често осредњи морализатор. Ко може без досаде читати једно књижевно дело које има за циљ само да поучава? Извештаченост дречи, и морална лекција, горка пилула коју имате прогутати, увек је невешто прикривена слојем шећера романескних перипетија. Напротив, из једног лепог дела, из романа као што су *Рат и мир* и *Ана Карењина*, којих се Толстој одрекао последњих го-

дина свога живота, *издваја се* морална поука много племенитија и богатија од оне коју можете наћи у његовим религиозним причама.

Крај свих својих недостатака, наша западна култура дала је свету Светог Фрању Асиског, Светог Венсена де Пола, Паскала и толико других. Зар би и сам Толстој, Русо и Ганди имали својствено им узвишење мисли и срца, које им нико не може спорити, да нису црпли племенити наук на извору европске културе?

Најзад, одрицати вредност науке која помаже благостање и лепши живот свију људи, значи бити потпуно слеп. Треба ли жалити што су машине замениле руке и тако олакшале многе терете људима? Треба ли жалити што је за све, чак и за раденике који фабрикују ове машине, живот постао лакши, ослобођен делом од робовања природи? Треба ли жалити што свако може себи дозволити луксуз спиритуалног живота? Да ли је заиста потребно вратити се природи, која је савршена у имагинацији тројице моралиста, а која у истини садржи више грубости него хришћанске доброте?

Међутим, то је циљ Русоа, Толстоја и Гандија. Али су ово само речи, јер крај све њихове очите искрености они нису могли до краја да примене у своме животу ове и сувише јасне парадоксе. Ако су се и бунили против тога, Русо и Толстој су остали уметници. Жан-Жак, пошто је бацио „љуте инвективе против разнежавајућих књига које одишу мекуштвом и љубављу", пише *Нову Хелоизу*, коју убраја у та дела. Толстој у то доба кад у расправи *Шта је уметност?* осуђује свако чисто уметничко дело, пише *Хаџи Мурата*. У овој дивотној ратничкој фигури испољава се сва топлина Толстојева генија, сва његова незнабожачка љубав живота, тако дуго стешњавана. Осећате како Толстој воли дивљу лепоту Хаџи Мурата и диви јој се, ма колико мало био расположен овај побеђени горштак за хришћанске врлине.

Ни Ганди не пропушта да својим делима даје уметничку форму. Иако је огорчени противник машинизма, он се служи железницом и аутомобилом, штампа своја дела. Ако су машине демонске, као што каже, ништа га не би оправдало што се њима служи, јер се он сам гнуша пословице да „циљ оправдава средство". Сасвим просто, ма да ово не признаје, он врло добро осећа да није злочин попети се у аутомобил или воз, употребити машине, чак фабриковане у Енглеској.

На крају, мени се чини да и ми можемо, без нарочите гриже савести, чинити исто то кад се укаже потреба. Ја мислим да није забрањено исто тако уживати у посматрању лепоте или познању истине. Можемо ли замислити живот без њих и радости које нам пружају? Монтењ је рекао да није било у његову животу бола који не би ублажило пола часа лектире. Ми сви знамо од колике је користи уметничка забава или који интелектуални рад.

Зато ћемо на идеал Русоа, Толстоја и Гандија гледати као на сан велике деце, на заблуде, које често тако скупо стају човечанство. Не можемо одрицати извесне истине у њиховим тврдњама, али их морамо одрицати у њиховој искључивости према истинама које сви видимо.

Д-р Милан Марковић

Књижевни преглед

*

Главне идеје, линије и личности бугарске књижевности

Књижевност је сваког народа у вези са животом тога народа, као што је, углавном, књижевност једне епохе израз, огледало те епохе. У књижевности, уопште, било је епоха које су нарочито карактеристичне за један народ; било је епоха које су својим главним идејама постале карактеристичне епохе и других народа, ако не у исто време, оно са неким задоцњењем. Човечанство се кретало извесним правцима, било је руковођено идејама које су обично у књижевности нашле свога израза. Говорити о епохама и о специјалним карактеристикама извесних народа у књижевности могуће је, и нико то не може побити. Но тако се може и тако треба говорити само онда кад се говори уопште, о главним линијама и главним општим карактеристикама.

Бугарска књижевност, она која се јавља готово у исто време кад се Бугарска ослобађа, нешто и раније, дакле књижевност која углавном постоји педесет година, има у себи, у мањем, све оно што је малочас обележено уопште. У њој се, као и у нашој често, извесне књижевне епохе јављају доцније но иначе, доцније него тамо где су поникле; у њој има писаца за које можемо рећи да су више карактеристични зе време него други; у њој има, међутим, и појава, иако мало, тако рећи изван епохе, а осем тога, можда ни једна књижевност није толико уско везана за живот народа, за земљу, колико је то увек бугарска књижевност. И када је Иван Радославов, један од бољих критичара нове бугарске књижевности, недавно написао да је Бугарска оличена у Ивану Вазову, да је Бугарска Вазов, он није много претерао, јер Бугарска је нашла, бар Бугарска до скорих дана, свога најбољег и најверније тумача у Ивану Вазову. И бугарска књижевност још и сада, углавном, иде његовим

стопама. Истовремено било је и других идеја водиља, других великих, детерминирајућих личности, које ипак нису могле толико доминирати као Вазов. Ту је на пр. Алеко Константинов, аутор чувеног „Баја Гање", писац који је створио један тип, такав каквих у другим књижевностима има мало. Но због самог типа, због сувишне његове оштрине, он у једном младом народу, младој књижевности, није могао да створи школу можда и зато што се јавио прерано, а и због тога што у себи синтетише више негативне особине но позитивне, а Вазов је био ближе земљи, ближе људима своје епохе но Констатинов. То с једне стране доказује да је Вазов ужега видика, иако је замашнији и по делу и по изразу. Па ако бугарска књижевност још и сада много иде трагом Вазова, то доказује да је она још увек уско везана са животом, обичајима, потребама народа; да је она још увек близу земље, близу народа, у народу и, ако хоћете, народна. Постоји један континуитет, један дух традиције, један дух саосећаја са народом, веза са земљом и људима земље, који карактерише и модерну бугарску књижевност. Ако се упореди с нашом модерном књижевношћу, то се још више опажа.

Наша модерна књижевност, због тога што смо ближе Западу, Средњој Европи, због тога што има дужи период развоја, што је старија, а нарочито услед жива додира младих и млађих са струјама модерне светске књижевности, има у главном све правце које су јуче и данас имале и имају све европске књижевности. Од експресионизма до надреализма. У њој се јављају тежње да се опева и опише судбина модерног југословенског човека, модерног доба послератног. Модерно време има своје изразите писце, изразите песнике код нас. То се за бугарску књижевност једва може рећи. Она је више традиционална, више народна, као што рекосмо, а мање модерна. Покрет Геа Милева и оних који су окупљени били око ревије „Везни" (од 1920—23.) ишчезао је заједно са Милевим; тај покрет, модеран по духу, да не кажемо интернационалан, није могао да се одржи, ни по форми, ни по духу. И данас, једва има нечег сличног у Бугарској. Многи сматрају да је то добро, да је тиме доба експеримената прошло, да се после тога бугарска књижевност вратила на здраве традиције, да је континуитет васпостављен. Но на тај начин постигнуто је то да бугарску књижевност заиста *једно* карактерише: она има униформности, али нема богатство варијација, нема индувидуалности, оригиналних, иако можда претераних у нечем; нема покрета, нема живости, нема оног врења које ће неминовно донети и нове погледе, и нове изразе, да не говоримо о новим путовима срећенијим, конструктивнијим но што је то у почетку сваког врења.

Бугарска нова књижевност *нема покрета*, има кружока; има, рецимо, група интернационалних по духу, под руским утицајем, али то су слабе теорије, то су више политичко-социјалне ствари но права књижевност. Нема међу тим кружоцима ни једне изразите личности, ничега што би се могло нарочито поменути. Једино у групи која је окупљена око „Новиса" (*Ново искуство*) има нечег јачег, изразитијег, али ни то није такво да би се од тога могло очекивати неких јачих последица.

Један бугарски критичар, Никола Дончев, вели да су најбоља бугарска дела реалистична, да је Вазов у томе највећи, и да линија реализма-традиционализма доминира. По њему, сви бољи и изразитији бугарски књижевници данашњице иду том линијом. Критичар има у многоме право. И ови су књижевници исто тако у народу, близу народа, као што су били они ранијих епоха, од Вазова на овамо. Унесене су нове варијације, сваки има свој стил, свој крај који више познаје и воли, али је линија углавном иста, као и дух. Они се, вели критичар, додирују родне груде, да би као Антеј од ње добивали нове снаге. И из тога контакта младих са бугарском земљом он се нада делима снажним, великог замаха и стила.

У последње време, овај однос књижевника према земљи много се третира, и озбиљни, признати писци, као на пр. Антон Страшимиров, постављају питање враћања народу, појачања веза, ма да удаљавања готово није ни било. Пише о питању које би се могло кратко формулисати *бити свој и за свој народ*. Страшимиров поставља питање, али га не решава. Поводом тога чланка Страшимирова писали су и други; неки су сматрали да је апсолутно потребно појачати везе са народним слојевима, бити народан, и код ових је патриотски моменат превладао и стварање инспирисао фолклористички; други су, као на пр. Димитри Шишманов, истакли да се не може извршити повратак, да је штавише потребно ићи даље од полукултуре и радити на томе да се има што више културе — ради родне земље.

Може се, дакле, рећи да се вредности бугарске књижевности у последње време много испитују. Као да се осећа да је књижевност на прагу једног прелома или нове епохе. Иако је велика већина за одржање континуитета, што значи корачања линијом традиционалног реализма, а то значи још и линију патриотизма, фолклора и романтизма поред свега, јачег или слабијег, реализма; многи млађи нису задовољни овом атмосфером, и они осећају нове снаге, нове струје, сматрају да треба ићи даље изван круга и граница досадашњих. Да ли ће у томе успети, и колико ће бугарска књижев-

ност моћи ићи новим путовима, углавном противним досадашњима, зависи од *таленaта* који буду владали на тим новим путовима.

Пишући о „месту бугарске књижевности", Ал. Балабанов жали се да бугарска књижевност „нема никаквих веза" са спољним светом. Никакве размене, никакве узајамности. Све остале књижевности народа на Балкану, и румунска, и српско-хрватска, и новогрчка, и све остале, вели Балабанов, у контакту су са књижевностима других, великих, народа. Бугари имају интензиван књижевни живот, али ништа од тога не излази у страни свет, а не излази, по његову мишљењу, из разлога које у поменутом чланку износи. „Две силе, вели он, боре се у бугарској души, једнако упорне, — и због тога још увек без резултата. То су: једно висока доза самосвести, самоуверености неконкретно, без објашњења, — и једно брутално самопонижавање, осећано као судбина". Те се две силе виде и у књижевности. Бугарска књижевност нема још места у свету, али може да га има и треба да га има. Тако пише Балабанов, и тако би требало да буде, али што бугарска књижевност није имала своје место у светској књижевности, држимо да је због тога што је она још у уским границама локалног и *што углавном настајава да тако и остане.* Међутим, оно што је заиста изразито, што је и типично бугарски, али што је или тако написано да може и талентом да заинтересује друге, или што истовремено са локалним даје и општечовечанско: то иде даље, тако да кажемо, само од себе, то пробија границе. То ће свет, пре или после, упознати и ценити. И песме *Христа Ботева*, иако су првенствено песме о слободи Бугара, о борби за слободу, песме балканске (ако желите), и многе песме *Јаворова*, иако су борбом инспирисане, комитске и хајдучке, патриотске кад нису љубавне, прелазе и треба да прелазе границе; и незаборављени „Баја Гање", ма колико му се сада порицала вредност, баш од стране извесних књижевника у Бугарској, прешао је одавна границе, јер је у њему *Алеко Константинов* створио тип, а типови живе; и најбоље приче *Јордана Јовкова* прешле су границе и прелазе их, јер то заслужују на сваки начин. И песме несрећног *Гео Милева* познате су изван земље, и неке ствари *Вазова*, које су такве да их може са уживањем и разумевањем читати не само Бугарин. Бугари имају, вели Балабанов, Ботева, Вазова, Јаворова, Пенчо Славејкова, Пеја Тодорова, Кирила Христова, Елина Пелина, Јордана Јовкова, Добри Немирова, Влајкова, Трифуна Кунева, Лудмила Стојанова, Чилингирова, Рајчева, Дору Габе, Багрјану, Страшимирова, Лилијева, Костова, па већина није позната, и бугарска књижевност уопште није позната. Набрајам имена која износи Ба-

лабанов, али сви међу њима нису такви да би неминовно морали бити познати широм света. Јер готово је све у линији која изгледа да не жели ићи даље и друкчије. Онда се не треба чудити што све јако, лепо и интересантно остаје у границама, и није потребно ни износити све оне личне разлоге међусобних свађа које износи Балабанов. Треба признати факта, констатовати оно што је тако како је. И треба очекивати да ће нови, млади, они који, по досадашњем, изгледају заиста талентирани, као што су *Пешканов, Карајлијчев, Орлин Василъев, Фурнаџијев, Расцветников* и још неки, створити и ново, и модерно, и оригинално, такво да буде равно по вредности најбољим досадашњим продуктима бугарске књижевности али и такво да се може очекивати да ће се кренути са мртве тачке на којој је, како по свему изгледа, данас бугарска књижевност. Јер има још много неискоришћених могућности; има градског живота који се формира, који је једва обрађен романима и новелама; има проблема који уопште нису додирнути; најзад сама позиција Бугарина као балканског човека, као европског, упоште није опевана, или веома мало. Па и у ономе што се толико описивало, има новог, у односу човека са земљом, и то ново даје Петканов, који психолошки тумачи сељака у вези са земљом, без оне идиличности која нам је досадна; или ако је инспирисано народном поезијом, као што тога има код Карајлијчева, који од тога ствара ново, нови свет фантазије, даје нове хармоније, расно; омогућава поетски онај расни ентузијазам о чијој потреби говори Кирил Христов, сматрајући да ће се, ако га нема, све више „упадати у хаос који расте".

У сваком случају, нови бугарски књижевник треба да се отресе онога сувише локалног, да се ослободи многих особина које су биле потребне књижевнику старијих времена, извесних веза које су могле бити карактеристичне за епоху коју нема смисла продужавати, јер је само на штету даљег развоја. Он треба да иде даље, треба да је расан, да би, како вели Христов, могао изаћи из хаоса, али тако да то не значи примитивност, монотонију, опевање сто пута опеваног, „то исто мало друкчије". То значи и стварање новог, које може бити исто толико и расно, ако не и више, иако привидно нема ништа патриотског, локалног колорита, ни фразеологије, ни клишеја. Интересантно је мишљење једног млађег бугарског критичара, Георги Константинова, да прави, нови таленти, они који би могли да препороде бугарску књижевност, могу доћи само из провинције. За пример наводи Петканова, Карајлијчева и још неке велике наде бугарске књижевности. Можда је ту пут бугарске

књижевности, да се дође до генија, којих још не може бити, како то каже Г. Жедчев: „Генија наше племе није родило. Геније је дете целокупног народног духа. Он долази као резултат вековне бременитости тога духа. Како можемо да тражимо да га роди народ који још увек носи у својој крви отрове петвековног ропства?“

Генија нема, али има неколико великих писаца, великих талената. Ту су, пре свега, и *изнад свих Ботев, Алеко Константинов, Јавор*ов. Моје је мишљење да су они најизразитији бугарски песници и писци. Изгледа ми то мишљење оправдано из разних разлога, и да су изнад осталих, звали се они Вазов, Пенчо Славејков, Елин Пелин, Јовков, Лилијев, да не спомињемо млађе, још не сасвим уравнотежене или израђене, или оне који као Милев беху прекинути у своме развоју. Поред свега романтичног идеализма, Ботев је велики песник слободе, борбе: снажан, динамичан, изразит песник, свеж мушки дух, расан, патриота и социјалан у исти мах, бунтовник и критичар; идеалиста, песник младости и борбе. Јаворов, песник судбине једног дела народа, песник колективног и личног страдања, песник борбе и љубави, о којој Ботев готово и не пева; песник хајдука и комита, песник слободе, борбе и тешкоћа бораца, и трагичан песник једне љубави коју је животом платио. Темпераментан и елегичан, пун заноса и меланхолије, мистичан и патетичан, осећајући у себи сукобе супротних снага, он је песник расан, песник осећаја, песник велика талента. Алеко Константинов пао је као жртва своје творевине. Јер се као критички дух јавио прерано, онда кад је млада Бугарска изгледала као набрекла од осећања себе и снаге коју стварно није имала. Алеко Константинов има велику заслугу, има име за вечито можда забележено. У „Баја Гање“, томе сјајном типу, он је синтетизирао добре и лоше стране Бугара, можда више лоше но добре; Баја Гање је постао појам. Несумњиво је да је Баја Гање у суштини синтеза и, што је најглавније, један успео *књижевни тип*, једна уметничка творевина. Као таква она стоји, а што се тиче бајагањштине, то је друго питање, о којем се у последње време бугарска књижевност много бави. Непосредног повода дао је чланак једног младог књижевника, Владимира Пољанова, који је изјавио да је „Баја Гање“ књига која је најштетнија што је један писац могао да напише о своме народу. Он заједно са покојним Бојаном Пеневим одбацује ту књигу као књигу која би могла да карактерише Бугарина. Он тражи да се прекине са бајагањштином. У истом листу („Литературен Глас“) Д. Б. Митов сматра да је Алеко Константинов био међу онима који су одлично познавали Бугарина, и тврди да је Баја Гање написан с љубављу. Трећи критичар, Си-

рак Скитник, сматра да се „треба ослободити власти Баја Гање и тражити други однос према људима и догађајима.“ Четврти критичар, Николај Фол, полемишући са Пољановим, вели да би Пољанов боље учинио да се занима савременим Баја Гањима место да се обара на „Баја Гању“. Све то доказује, и напади и одбрана, да је Баја Гање жив, и као књижевна творевина, и као тип, да у савременом животу има још много Баја Гања. Иако у свакоме нема свих особина, од оних у типу сконцентрисаних има их засебно. Исто тако има још много других ствари, нових појава, које Алеко није знао, нити је могао знати, које нису описане, па чак ни запажене. Модерно бугарско друштво и живот чека свога писца.

Немогуће је обухватити у једном чланку, у једном прегледу, развој бугарске књижевности. У вези, међутим, са оним што је досад изложено, потребно је рећи да је бугарска поезија прошла до данас *кроз четири етапе:* прва је Вазова (1850-1921.), друга Пенчо Славејкова (1866-1912.), трећа Јаворова (1877-1914.) и четврта Николе Лилијева (рођ. 1885.). Проза је имала готово исте етапе: већина песника писала је и романе и новеле, тако у првом реду Вазов, Христо Ботев (1847-1876.), Љубен Каравелов, П. Р. Славејков, „родоначелник бугарске књижевности“, у времену су пре Ослобођења, пре стварања бугарске државе, бугарског јавног живота и књижевности. Они су претходници, будитељи. Ботев као „пролетњи ветар ослобођења“ највише је међународан од свих, иако је расан. Он је био, како вели Милев, „идеалиста и отуда његов интернационализам и стихијска револуционарност која руши све преграде и догме“. Вазов је песник народа, песник Бугарске у границама једног времена. Његова је поезија, његови романи и новеле су временски детерминисани, али и значајни за оно доба. Пенчо Славејков се јавља као реакција естетизма, на дух Вазова, на реализам. Јаворов је трећа етапа, у којој бугарска поезија достиже врхунац израза, односно свог најбољег песника до данас, и колико су песници раније генерације и прозаисти данас још под утицајем Вазова, толико су новији песници, после 1905. отприлике, под утицајем Јаворова. Четврта етапа почиње са Лилијевим, коме припада заслуга што је бугарски стих учинио музикалним, што је створио инструмент који ће моћи све да изрази, али круг идеја и емоција Лилијева нису велики. Стојан Михајловски, Кирил Христов у ствари епигони су Вазова, а Кунев, Трајанов, Дебељанов (1887-1916.), Лудмил Стојанов углавном су под утицајем Јаворова. Милев (убијен 1925.), динамичан, модеран, револуционаран, социјалан и експресиван, није могао да се развије толико да би оставио дубљег трага у бугарској књижевности. Проза,

роман, новела, драма, има осим Вазова своје најизразитије представнике у Елину Пелину, Страшимирову, Добри Немирову, Стаматову, Чилингирову, Раинову, Костову, нарочито Јордану Јовкову, а од млађих ту су Петканов, Пољанов, Орлин Васиљев, Карајлијчев, најзад од младих песника Фурнацијев, Далчев, Расцветников.

Великог, изразитог критичара бугарска књижевност нема. Многи се баве критиком; готово сви поменути живи песници и прозаисти пишу критике, са више или мање успеха, али изразитог, систематског критичара нема. Бојан Пенев, који је пре три године умро, имао је оштро критичарско око, и изгледало је да ће он и као историчар књижевности и као критичар дати нешто дефинитивно. Од данашњих критичара већина је цитирана у току чланка. Цитирани воде углавном реч, ма да утисак њихове критике није трајан. Заузети критиком актуелних, изашлих књига, бележећи књижевне појаве, они се мање баве систематском и синтетичном ревизијом вредности бугарске књижевности. Има покушаја (спор око *Баја Гање* један је од примера), има критичара, као млади Георги Константинов или Г. Цонев, да дају синтетичне критике, но нема дефинитивно изграђеног гледишта, као што нема још много могућности за младе да створе нове путове и нове услове књижевном изразу.

Чини се да је бугарска књижевност данас на раскрсници, да је пред једним преломом. Она треба нове путове, изражавање нових могућности, нове изразе; потребна је нова храна, нови импулзи, освежавање, ведрина, да се не би стално вртело у кругу, да би се пошло даље, и отишло много даље. Млади књижевници о којима је била реч, уливају много наде.

Б. Токин

Позоришни преглед

Београдска позорница

Одмах истичемо једну појаву са симпатијом: у Београдском позоришту прилике се брзо сређују, и ради се озбиљно и са одушевљењем. Нови директор драме озбиљан је и предузимљив позоришни човек и, нарочито, од такта и искуства. Ко познаје његов истрајан и, нажалост, мало запажен из Београда рад у Скопском народном позоришту, лако ће разумети и ове његове

напоре у последње време. Треба, усто, подвући, поред г. Милана Предића, чије је позоришно искуство несумњиво и велико, и присуство младог редитеља и драматичара г. Кулунџића, сада на положају главног секретара. Све то заједно улива лепу наду и отвара јасније перспективе за будућност Београдског позоришта. У почетку смо са задовољством истакли да се ради, и то је несумњиво. Низ последњих премијера, од којих су неколико и уметнички, сценски и књижевно, видно успеле, показују то уверљиво. Али, у вези с таквим напорима, учинили бисмо неколико добронамерних напомена. Имати често премијере, и то још с наклоношћу према домаћем репертоару — врло је лепо. Драме Б. Нушића, В. Јанковића, Т. Манојловића, Милице Јаковљевић, Кулунџића и др., изван свих уметничких обзира и дискусија, створиле су извесно свеже и живо расположење у позоришној публици. Данас се већ не може, као доскора, жалити да се публика одвикла од позоришта. Али, ако хоћете, потребно је правити и изненађења, која уносе и страна позоришта. Треба признати да је наш стари домаћи репертоар потпуно занемарен. Неколико старих комада или се бацају у Мањеж, или на дневне представе, управо као да се срамежљиво скривају од озбиљније публике. То је, међутим, велик грех. Велик број старих комада који су одржавали репертоар и позориште кроз деценије, сасвим је занемарен. У времену кад се преко позоришта, а ту би требало најпре и пре свега, успоставља врло мала веза с прошлошћу, са животом, обичајима и навикама наше романтичне епохе, а најчешће тим путем са страним светом кроз туђе комаде; зар не би била изврсна атракција све то поново оживити? А то се, свакако, може чинити без штете по најновије комаде. Могло би се бар у недељи једанпут приказати понеки бољи и занимљивији комад из старог репертоара. Он не мора бити високе уметничке вредности (таквих уопште и немамо), али треба да је карактеристичан за своје време. Зар, рецимо, Бан, Суботић, Цветић и др., да и не спомињемо Стерију, Глишића, Станковића, Веселиновића и др., не би могли, бар из радозналости, да испуне салу? Такви комади би се данас приказивали под знатно бољим околностима него раније, захваљујући богатијем позоришном искуству, техничким средствима и модерној режији, која би од њих умела да створи још занимљивију атракцију. Некада су се приређивале посебне вечери: класично, бугарско, југословенско и др., и тако спасавали од заборава стари комади. Зашто се то не би могло и данас чинити? Тешкоће апсолутно не постоје, осем ако недостаје добра воља. Код нас, додуше, нема више информативнијих студија које би Управи могле послу-

жити као извор и подсетник, али има једна изванредна и стручна расправа о националном репертоару, од г. Павла Поповића, проф. универзитета, која то питање у целости обухвата, у лепој светлости, и даје корисне предлоге, наводећи читав низ националних комада за извођење, заједно с напоменама о њиховим добрим и лошим странама, о тешкоћама и могућностима инсценације. Ову књигу препоручујемо Управи најтоплије, уверени да ће јој корисно свагда послужити. Ако Управа одговори овим жељама, још сигурније ће се веровати у њене искрене побуде и љубав према позоришту и домаћем репертоару.

Топаз, комад у 3 чина од *Марсела Пањола*, у режији *г. Јосипа Кулунџића*

М. Пањол је већ врло популаран позоришни писац. Његово позоришно искуство и осећање су врло велики и сигурни. После „Џаз-банда", који смо комад видели на прослави г. Драг. Гошића, дошао је, ето, почетком фебруара и „Топаз". То је врло оригиналан комад, не толико у основној концепцији колико у обради појединости, ситуацијâ и сукобâ. Занимљивост фабуле и сукоба знатно доприносе да се комади г. Пањола прате с интересом, ма да су и необични и неверојатни, као у овом случају. „Топаз" је тип комада с врло занимљивим материјалом, али и психолошким не наивностима, јер је све то, уосталом, могуће, него са грубим преокретима и парадоксима. Није без психолошке основе духовно извитоперавање једног скромног, безазленог и поштеног професора у спекуланта једног предузећа за чистачице које живи на рачун поквареног чиновништва, корупције и министара који се дају подмићивати. Јер све је то, несумњиво, уверљиво и психолошки могуће. Али, што се тиче саме драматизације, односно драмског извођења и психолошког мотивисања, могле би се учинити веће замерке. Нагли прелази из једног психолошког стања у друго, и све чисто дикцијске, изражајне и техничке наивности и површности не дотичу нас се дубље и јаче. У драми се голим речима мало верује, а особито када оне доносе читав преокрет у ситуацији. У драмској ситуацији један догађај треба оправдати низом психолошких поступака и чињеница. Овде тога нема чак ни издалека. Писац нам одједанпут, на наше велико изненађење, открива једног сасвим другог човека који нас нимало не сећа на доброг и поштеног професора Топаза.

Него, и изван тих сижеја, стало нам је да истакнемо позитивне особине Пањола као драматичара. Он има, како напред рекосмо, сигурно осећање за позориште и позоришну стилизацију.

Композиција драме је вешто изведена, прилично компликована и сложена. Унутарња средства су разноврсна и богата. Тако је дијалог жив, природан, психолошки, а дикција без нарочитих тешкоћа. Али, поред ових одлика, које треба да су својствене једном позоришном писцу добра нерва, Пањол располаже још двема књижевним особинама: он је, наиме, даровите духовитости, с лепим осећањем за претежно књижевни хумор и, каткад, врло вешт у карактерисању личности. Његов хумор није, насрећу, у речима, у тражењу јевтиних трикова, него у ономе што личности у себе носе, што су, најзад, саме по себи, у својим контрастима према властитој личности и у односу према другима. Карактеризација је често изванредна. Типови професора Тамиза, Миша, директора пансиона, и, највећим делом, самог Топаза заиста су изванредне маестрије једног живог духа и богате маште. Топаз је драма која уверљиво потврђује само дар и понеке боље особине Пањола, али и с низом појединости које имају претежно позоришни па, у другом реду, и књижевни смер. Многе алузије на корупцију и лоше навике времена откривају и јачу тенденцију сатире која није без доброг духа.

Инсценација је успела. Томе је, свакако, највише допринео редитељ г. Кулунџић, и глумци, који су овога пута били изврсни медиум. Г. Кулунџић је већ режијом свога комада „Мистериозног Камића" открио одличан смисао за рељефну илустрацију типова и карактеризацију личности. Режија „Топаза" и „Трипут венчани" (о којем ћемо затим говорити), сигурно су га утврдили у томе стилу и репертоару. Г. Кулунџић има маште, и његова обрада ансамбла и појединости је врло убедљива. Он тако постави ствари, да су нам много присније, ближе, и места каткад баналнија протумачи сложеније и књижевније. Ансамбл је био срећно изабран и лепо је користио редитељу. Г. Златковић у „Топазу" дао је један изврстан тип. Он врло сигурно продире у личности и уме вешто и духовито, с много маште и студије, да уцели један оригиналан и сложен карактер. Све га упућује на улоге тога жанра у којима се већ израдио и стекао право на свој репертоар. Г. Новаковић (Тамиз) у почетку је био изврстан партнер г. Златковићу и, у карактеризацији, није му много одступао. Он има врло разумљиву и готово беспрекорну дикцију; усто, и јак смисао за психолошко илустровање типова. Неколико мањих улога у којима смо га видели, откривају у њему добра и интелигентна глумца који заиста заслужује да се огледа у већим улогама, достојним његова дара и способности. Г. Никола Гошић (Миш) био је на махове изванредно стваран. Г. Д. Гошић (Кастел Бенак) улази у ствари с познатом ревношћу и си-

гурношћу до финих танчина. Сви његови промишљени гестови, и дикција, одају добра глумца који сигурно и вешто влада собом. Г-ђа Дугалић (Сизи) имала је једну захвалну улогу, и дала ју је врло духовито и сигурно. Она се понаша на позорници ванредно слободно и лако, што већ одаје глумицу добре школе. Г-ца Мара Поповић (Ернестина) игра са живим темпераментом, с љубављу, али не и без неке невештине, наивности и тешкоћа које терете и спутавају њену дикцију, машту и слободан инстинкт. Њена иначе љупка и допадљива појава, пријатан и благородан тон и дикција упућују на могућност да се она огледа у већим улогама салонског и конверзационог репертоара. Г-ци Поповић треба добра режија, и не сме се допустити да се дар ове младе и одушевљене глумице угуши у епизодним улогама.

Трипут венчани, америчанска комедија у 3 чина од *Ане Николсове*, у режији *г. Кулунџића*

Једна по фабули и комичним ситуацијама занимљива комедија која је, очевидно, духовита сатира на нарави и навике нашег друштва. Сукоб две народности, јеврејске и америчке, две вере и менталитета, типова и карактера, и све то у вези с једним браком који се не може склопити из тих предрасуда, свакако је захвалан материјал за једну комедију нарави и карактера. Николсова, изван свих невештина у мотивацији поступака, драмских и психолошких, уме да нађе јаке, занимљиве и живе ефекте, и располаже њима доста вешто и сигурно. Комедија „Трипут венчани" баш због низа америчких блефова, бравура, пренагљености, захукталости тока радње, јаких и каткад врло грубих карикирања, многих јевтиних трикова и каламбура, нема већи и трајнији књижевни значај, али, с више страна, даје јасне доказе о лепом позоришном осећању Николсове.

С глумачке и режијске стране комад је, углавном, успео. Режија г. Кулунџића у стилизацији појединости, типова и ублажавању баналности, спроведена је сигурно. Глумци су се у овом комаду без већих и замршених проблема брзо и лако снашли. Г. Никола Гошић, у оцу веренице — Јевреју — дао је на махове сјајну уметничку евокацију. Неке својствено јеврејске навике и гримасе протумачене су верно и уверљиво. Г. Божа Николић, отац вереника, оживео је, заиста, иако каткад са превише театралности и гримасе, једног Американца, занимљива и жива. Г-ђа Дара Милошевић је уметница од нерва и укуса. Врло симпатичне и љупке спољашности, с дикцијом која се сама и лако намеће, духовита, интелигентна и дискретна. Њена вереница, чак и с мало театралности, врло је уцељено и драго ство-

рење. Г. Мата Милошевић је, на махове, био сигуран партнер, заслужан таквих улога. Г. Миловановић врло коректан и савестан. Г-ђа Златковић, у овим улогама, које су њен леп жанр, изванредно занимљива и разноврсна.

Прослава 25-годишњице г-ђе Тоде Арсеновић

Недавно је г-ђа Арсеновић прославила 25-годишњицу глумачког рада. Тај датум у животу једне добре глумице требало је видљиво обележити. Данас на Београдској позорници имамо мало рутинираних старијих глумица, а млађих снага још мање. Кроз једну деценију највише, ако овако потраје, без глумачка школе, догодиће се да нећемо имати довољно млађе одмене. Г-ђа Арсеновић, иако релативно млада, спада у онај неисцрпни нараштај предратни. Она је уметница типа и жанра једне Зорке Тодосићке, Драге Спасићке с једне, и Жанке Стокић с друге стране, што значи да је употребљива за оперету, сада већ прогнану с наше позорнице, за народне комаде с певањем, за драме и комедије карактера, особито из народног живота. У том жанру г-ђа Арсеновић је израдила низ занимљивих улога које су врло често на завидној уметничкој висини. Пријатне и нијансиране дикције, интелигентна, жива и врло поуздана у себе, плодне маште и природног инстинкта, г-ђа Арсеновић иде у виши ред наших глумица, заједно са Жанком Стокић, која јој је по природи и репертоару најсроднија. Г-ђа Арсеновић прославила је 25-годишњицу у улози Чучук Стане, у истоименом комаду Милорада Петровића, врло свечано и врло достојно.

Тамо... далеко.. од *Милице Јаковљевић.* Комад у 3 чина под окупацијом

Г-ђа Јаковљевић је једна од најактивнијих сувремених жена на перу. Као новинар, по разним дневницима, с чланцима пригодно и занимљиво писаним, с једним коректним и осећајно обојеним стилом и присним осећањем ствари; увелике је позната и у широким читалачким круговима. Одједанпут, она се појављује с драмом, и то из времена под окупацијом; у исти мах као прва жена драматичар у нашем репертоару после Рата. Занимљиво и чак значајно је и то што драму из тог времена и ове врсте пише баш једна жена, која, као и многе друге, по својој природи, има сигурно преимућство да ствари дубоко, интимно, искрено и готово у целости проживи. Жене не виде само наличје ствари. Оне су радознале и радо се удубљују у њихову суштину, црпући „дрхтави садржај", али не тражећи често њихов прави смисао. Стога, као врло осетљиве,

преживљујући догађаје целим бићем, преувеличавају их, уносећи много од себе, своје узбудљиве природе. Није онда необјашњиво зашто ова драма г-ђе Јаковљевић има тако много нагомиланих, дирљивих призора, одабраних по унутарњој сродности и наивно исповеданих. Све ове призоре, почевши од првог — читање писма, па до последњег — смрт старе мајке, могла је да уочи и одабере једна жена пре него мушкарац. Док би мушкарац настојао да дâ мотивацију психолошку, да ствари објасни и некако оправда, дотле се жена, као, рецимо, овде буни на њих својом природом, не примајући чак ни за тренутак какво грубо стање. Драма г-ђе Јаковљевић има искључиво позоришни значај. Ту је много театралности, суза, досетака сирових и случајних, дирљивих епизода, намерно тражених да узбуде и брзо запале. Она нам је била узбудљива самим тим што смо те догађаје лично преживљавали. Готово све нам се чинило познато, тако блиско, и зато потресније. Отуда су ово драмско догађање сви разумели и осетили у целости, растужили се над патњама недавне прошлости. Тако се много плакало, и то је већ уверљив доказ да смо у оним догађајима себе врло брзо и лако могли да пронађемо. Посматрали смо салу. Није, такорећи, било никога ко није бар засузио, не спомињући жене, које су гласно јецале. Неки критичари нису у овоме нашли једну повољну околност по дело. Догађаји су узбудљиви, и то је тачно; театрални, притом, и тако наметљиви, можда силом. Али у томе је и само делимичан успех ове драме. Драми, усто, даје и особиту драж проткани овде-онде романтичарски занос, идеализам и нека сирова простота која веје из готово сваке личности. И баш због тога има много извештачених и празних епизода, извесне театралности која није уметничка и нарочито укусна. Не узимајући ову драму строго с једног књижевног гледишта, прилазимо јој само као догађају узбудљивом и занимљивом из историје и блиске прошлости. Јер, у низу наивности и невештина, наиме у повезивању епизода, у тражењу јаких ефеката, у галерији личности једноставне или лоше психологије, у једноликој карактеризацији, која је својствена осредњим драматичарима или онима који у ствари не продиру дубоко и не објашњавају их уметничким поступцима, — лако су се осетили њени књижевно-уметнички недостаци. Изван тога, дакле, прилазећи само догађајима, занимљиво је истаћи неке боље особине. Госпођа познаје позорницу и зна сигурно дејство сваког ефекта. Она зна да се публика осваја у моментима, и отуда јаки преокрети и узбудљиви призори. Али ту је уједно и слабост, манир, злоупотребљена навика. Г-ђа Јаковљевић има, затим, осећање за жив позоришни дијалог али је, каткад, спу-

тан и оптерећен крупним и патетичним речима. Најзад, она уме да пронађе и одабере извесне епизоде, појединости које не учествују активно у догађању, али су његов део (разна стрељања и случајни типови). Драму безузетно треба растеретити од оних многобројних грубих детаља и епизода, уносећи више мирноће, опрезности, психологије и дубљег проучавања типова.

Прослава 50-годишњице уметничког рада г-ђе Персе Павловић

Ова позоришна сезона донела нам је неколико глумачких јубилеја. Али од свих је, несумњиво, најсимпатичнији и најдостојнији пажње јубилеј г-ђе Персе Павловић, која је прославила 50-годишњицу уметничког рада. Педесет година у животу једног човека значе много, али толико у једној плодној и богатој глумачкој каријери — значи време грчевите борбе, тешког прегнућа и самопрегора, и пола века историје српског позоришта, које постоји тек сто година! За то време честит човек би извео на пут неколико ваљаних грађана и учинио низ корисних дела, добар писац написао би бар двадесетак књига, а даровит уметник креирао би бар стотину значајних улога. Г-ђа Перса Павловић је таква одлична уметница која је за то време створила око 200 карактеристичних улога, у којима је инкарнирала свој унутарњи занос, полет и јединствен дар. Она припада оној сјајној уметничкој генерацији из 80-тих година прошлог века која је нашој позоришној уметности дала богату и неупоредљиву плејаду чаробника сцене. Пре Рата могла је за свој репертоар наћи утешне одмене, али за ову последњу деценију постала је незаменљива. Читаву галерију изврсних сеоских и варошких типова, наших старих и карактеристичних жена, васкрсавала је она својом фантазијом, инвенцијом, и сугестивном снагом. Њени типови најчешће су изврсно и стварно погођени, и намећу се неодољиво и силно. Разне Стане, Персе и др. из Стеријиних, Нушићевих и др. комада биле су нам јасне, драге и разумљиве само у њеној уметничкој евокацији, као да је сав тај разноврсни репертоар писан само ради ње. После ње, сви ти благородни комади сићи ће с репертоара, и многи сјајни типови жена отргнуће се нашем дивљењу. Г-ђа Павловић је уметница висока дара и способности какве се не могу стећи ни у каквој драмској школи. У њој наше позориште има своју изврсну художественицу која је у реалистичкој евокацији нанадмашно инвентивна и сигурна.

Њена прослава је била права уметничка светковина. Много цвећа, аплауза, поклона, суза, смеха и срдачних говора. Ни једној

уметници тако нешто није боље приличило. Г. Радивоје Караџић, директор драме, врло речито и разложно, истакао је њене способности и велик значај, говорећи уиме Управе, а г. Душан Раденковић, необично одабраним и искреним речима, уиме колега из Удружења глумаца. Затим се играла „Протекција", у којој је слављеница сјајно приказала Стану. Истакли су се бољом игром гг. М. Миловановић, Сава Тодоровић, Д. Гошић, на понеким местима и г. В. Богић, док је г. Милан Стојадиновић био прилично слаб; од женских изврсна г-ђа З. Златковић, ненакнадљива за ове улоге г-ђа Жанка Стокић, каткад добра Л. Петровић.

Боривоје С. Стојковић

Музички преглед

Сен-Санс: Самсон и Далила

— Поводом приказивања у Београдској Опери —

У другој половини прошлог века имала је француска музика у Сен-Сансу свога неоспорно најбољег представника. Камил Сен-Санс (1835.—1922.) улази у ток еволуције француске музике у једном моменту кад је велика опера Мајербера и његових последника била на врхунцу сјаја, моћи и утицаја. Срачуната на чисто спољашње ефекте, са извештаченим патосом и великим сценским ефектима, велика опера имала је за собом широку публику, која је у уметности тражила, пре свега, површну забаву и пријатну разоноду. Иако је изишао из школе представника француске велике опере — био је ученик Халеви-а — Сен-Санс представља, у извесном смислу, реакцију на извештаченост и празну патетику велике опере, и у француској музици буди интерес за класичне форме инструменталне музике. Међутим, то је ишло врло тешко. „Пре 1870. године — пише Сен-Санс у својој књизи *Harmonie et mélodie* — француски композитор који би имао ту лудост да зађе у област инструменталне музике, могао је своја дела да изведе само тако ако је сам организовао концерт и на њега позвао своје пријатеље и критичаре!"[1] Ипак, поред тешкоћа и отпора велике опере и традиционално расположене

1 Цитирано код Romain Roland: *Musiciens d' aujour d' hui* стр. 225. (Le renouveau, esquise du mouvement musical à Paris depuis 1870.).

публике, Сен-Санс је, са инстинктом генија и дубоким убеђењем човека који зна шта хоће, ишао својим путем и победио. Јер, и поред тога што је компоновао опере и, доцније, под утицајем Листа, огледао се са успехом у области програмске музике, и одмах дао дефинитивну форму једног још новог рода у француској музици; Сен-Санс, аутор *c-moll симфоније са оргуљама* и *g-moll клавирског концерта*, остао је, у основи, изразити симфоничар и камерни стилист, присталица и пропагатор апсолутне музике.

Енциклопедијски дух, човек изванредне ерудиције: песник, драматичар, филозоф, астроном, окултист, критичар уметности, новинар и хумориста; традиционалист по васпитању и класичар по убеђењу; поклоник теорије l'art pour l'art-a и присталица формалистичке естетике Едуарда Ханслика; композитор који је имао снажан дар асимилације, и који је у својој уметничкој личности синтетисао хетерогене утицаје Берлиоза и Листа, у првом реду, затим Бечког класицизма, Менделсона, Шумана и Вагнера, а да никад не пређе у епигонство; пијаниста „ванредног укуса и апсолутне перфекције у техници" и највећи органиста који је живео после Баха — Сен-Санс је поставио једну естетику чије је основно начело: „Уметност је пре свега *облик*, т. ј. комбинација уметничких елемената ради *објективне лепоте* споја тих елемената". „Уметник, каже Сен-Санс, који не налази потпуног задовољства у отмено-гипким линијама, у складном распореду боја, у лепом низу акорада; не сме казати да разуме уметност... Уметност може да постоји без икакве емоције, без икакве страсти". Као доказ Сен-Санс наводи музичка дела XVI века у којима „нема ничега другог до само облика".[1] По извесним специфичним особинама француског духа, по савршеној јасноћи, по идеалном складу елемената који чине музичку уметност, по превласти *интелектуалног* над *осећајним*, по изванредном смислу за изграђивање архитектуре облика — Сен-Санс има нешто од рационализма картезијанске филозофије француског XVII века и естетике Боало-а. Творац једне естетике која из уметности искључује експресију, Сен-Санс, чија је трагедија била у томе што је дуго живео и који је на прекретници између деветнаестог и двадесетог века доживео формирање нових праваца у француској музици; сасвим природно морао је доћи у сукоб са њима. „Око Сен-Санса су се ломила копља, беснеле су најогорченије борбе за *нову уметност*; неоромантизам водио је борбу са неокласицизмом,

---

1 C. Saint-Saëns: *Les idées de Vincent d'Indy.* Цитирано у књизи: Д-р Милоје Милојевић, *Музичке студије и чланци, I*, стр. 72. (Сен-Санс).

створиле су се школе модерних праваца: импресионизма, експресионизма, футуризма и других, али Сен-Санс је ишао својим путем, готов да прими борбу, па да је и изазове, увек спреман да брани свој идеал поклоника уметничког класицизма".[1]

Сен-Санс није у себи имао јаку драмску жицу. Његове опере: *Самсон и Далила*, *Етијен Марсел*, *Хенрих VIII*, *Асканио*, између осталих, јасно показују да Сен-Санс као драматичар стоји испод Сен-Санса симфоничара. Заитересован у првом реду инструменталном музиком, Сен-Санс је, по познатој речи Клода Дебиси-а, „стварао своје опере душом окорелог симфоничара".[2] Музичко-драмска естетика Сен-Санса помирила је у себи традиционално схватање опере и модерне тежње музичке драме. Његове лирске драме наслањају се, с једне стране, на традиционалну школу, у првом реду на велику оперу француског типа, значајем који је у њима дат певању, симетричном мелодијском конструкцијом певане фразе, увођењем балета и тежњом за чисто спољашњим ефектима; с друге стране, избором либрета, гипкошћу хармонских комбинација, великим потезом у изради речитатива, активном улогом оркестра и честом употребом лајтмотива — додирују оне значајне карактеристике које је истакла модерна музичка драма, нарочито Вагнер. Занимљив је однос Сен-Санса према Вагнеру. Док је у младости познавао Вагнера и био одушевљени поклоник његове уметности и његове естетике, — доцније, насупрот Дебиси-у, који је борбу против Вагнера водио на чисто уметничком терену, Сен-Санс је покушао из националистичких разлога да умањи значај Вагнера и његових музичко-драмских принципа, иако је неке од њих, нарочито лајтмотив, примењивао у остваривању својих оперских дела. Његове опере, које у себи спајају традицију и модерне тековине, и везују прошлост и будућност, „верни су израз француских идеала, и склада између патетике и смишљености, лепога певања и бујне психологије, оркестарске снаге и живости сцене".

Првобитно замишљена као ораторијум, Сен-Сансова опера *Самсон и Далила* израђена је према једној епизоди из Библије.[3] Требало је имати храбрости да се један библијски сиже који у себи има доста епских елемената, постави на оперску сцену. „Пустите композиторе, писао је Сен-Санс, да бирају либрета и стварају опере према своме темпераменту."[4] Сам избор либрета, извршен

---

1 Д-р М. Милојевић: *op. cit.*, стр. 70.
2 Цитирано код O. Séré: *Musiciens français d'aujourd' hui*, стр. 374.
3 Стари завет, Књига о судијама, глава 16.
4 C. Saint Saëns: *École buissonnière*, стр. 119. (L' histoire et la légende dans le drame lyrique).

под сугестијама аутора Фердинанда Лемера, показује да Сен-Санс није имао правог драмског темперамента. Библијска прича носи сва обележја источњачке грубости, примитивизма и варварства. Такав сиже било је потребно оплеменити за музику и за сцену. Не удаљујући се од Библије, композитор и либретиста учинили су Самсона симпатичнијим него што је он у библијској епизоди, издајству Далиле дали један виши, религијски узрок, и Самсона и Далилу супротставили једно другом као *човека* и *жену*, као *љубав* према *религијском фанатизму*.[1]

Са чисто музичке тачке гледишта, опера *Самсон и Далила*, приказана први пут, на настојање Листово, у Вајмару 1877. год. а у Паризу тек 1890. г., носи све напред истакнуте особине Сен-Сансове музичко-драмске естетике.[2] Мелодија доминира: широка мелодијска линија, интимно проживљена, исцртана снажним потезом изнад бујног оркестарског ткива, увек прилагођена психологији личности и драмске радње. У партитури *Самсона и Далиле* први пут је у француској драмској музици употребљен *лајтмотив*. Сен-Сансовом лајтмотиву недостаје развијање и преображавање једног правог Вагнеровог лајтмотива. Код Сен-Санса је лајтмотив само материјални ослонац који повлачи карактере и чињенице драмске радње и даје делу више јединства и кохезије. Што се тиче употребе лајтмотива, Сен-Санс је поступао са обазривошћу Француза; по речима Ханса фон Билова, „он је једини музичар који се није дао завести Вагнеровим теоријама, већ је из њих извукао корисну поуку!“[3] — Оркестар, увек активан у подвлачењу драмских сукоба, рађен је сигурном руком рођеног симфоничара и окретног инструментатора.

Иако није имао изразит драмски темперамент, Сен-Санс је, као прави Француз, осећао сцену. Он је умео да нађе музичко-драмски израз за заводништво, перфидију и триумф Далиле, за одлучност и страст Самсона и за онај жарки религијски фанатизам који прожима целокупну драмску радњу. Епски делови либрета пружили су прилике Сен-Сансу да, са хорским масама, оствари неколико сјајних ораторијумских фрески, у којима кулминира верска екстаза, и које по конструкцији звучне архитектуре имају у себи више симфонијског него драмског. Интерес и смисао Сен-Санса за егзотику дошао је до пуног израза у чувеном *баханалу*, у коме је Сен-Санс дао

---

1 Видети детаљну анализу либрета код H. Collet: *Samson et Dalila*, стр. 45—66.

2 Опширна музичка анализа код Collet: *op. cit.*, стр. 67-132.

3 Цитирано код Collet: *op. cit.*, стр. 42.

грандиозну сцену оријенталних верских оргија. Употреба аутентичних арабљанских тонских родова даје тој епизоди у партитури *Самсона* нарочиту егзотичку драж.

Сен-Сансова опера *Самсон и Далила* данас је популарна, нарочито у Француској, као и његова *симфонија с оргуљама.* Доцнија дела Сен-Санса можда су зрелија, али ни једно нема више покрета, живота, топлоте и искрености.

Постављена са пажљивом музичком, режијском, сценографском и техничком студијом (г. г. Христић, Книтл, Загородњук, Јовановић), уз сарадњу главних протагониста: г-ђе Либертс-Ребане (Далила) и г. г. Витинга (Самсон) и Холодкова (првосвештеник), који су, узгред буди речено, певали на *три језика* (француском, руском и српском); Сен-Сансова опера добила је на Београдској сцени сву потребну монументалност велике опере.

Бранко Драгутиновић

Културно-историјски преглед

О првим појавама француске културе у српском друштву

У своме раду с горњим насловом покушали смо да у 7 засебних, заједничким уводом садржајно и смисаоно везаних, глава генетички прикажемо: како је француски културни утицај у свом победном ширењу по Европи крајем XVIII века, захвативши немачко и мађарско више друштво у Хабзбуршкој монархији, *додирнуо и највише врхове српског вишег друштва у првом зачетку његова формирања.* Опису како се српско више друштво формирало и до којег је степена културног развоја дошло, поклоњено је при том нарочито много пажње.

У I глави: Француски културни утицаји у Хабзбуршкој Монархији крајем XVIII в. приказали смо, између осталога, како је француски језик у Бечу, поставши за Карла VI и Марије Терезије дворским, дипломатским, и друштвеним језиком високог племства, из уских ексклузивних кругова дворске околине неодољивом тежњом моде прелазио на све шире кругове престолничког Бечког друштва, изобличавајући се при том, нарочито у провинцији, у по-

вршно и лажно спољашње, чисто формалистичко подражавање француштине, које су већ и Бечки књижевници почели да карикирају.

У II глави: Француски језик међу српском омладином у Бечу и на другим универзитетима, на примерима и *поименце* смо показали: како је француски културни утицај Бечког друштва у виду француског језика, васпитача, књига, игара додирнуо рефлексивно најпре оне Србе генерале-племиће и више официре који су с тим друштвом највише у додир долазили; затим, Србе студенте који су на више науке у Беч и на друге универзитете одлазили, и децу богатих Срба трговаца, који су стално у Бечу живели. Поименце смо навели све Српкиње, и све Србе студенте, који су крајем XVIII в. у Бечу и на страним високим школама учили француски, и описали смо начин на који су они тај језик учили.

У III глави: Француски језик међу Србима у Војној Граници и Провинцијалу, показали смо како је као рефлекс основног немачког, искључиво Бечког културног утицаја почео из Беча у другој половини XVIII в. француски језик и културни утицај да се шири и на југ монархије, захватајући постепено врхове мађарског, хрватског и српског вишег друштва у Војној Граници и Провинцијалу. Поред знатног броја на страни школованих Срба интелектуалаца и деце богатих родитеља која су француски учила или на страни или од приватних учитеља код куће, знала је француски у српском вишем друштву на југу монархије и, отприлике, једна трећина Срба виших официра: од 32 Србина генерала и пуковника из друге поле XVIII в., чије штампане биографије познајемо, знало је француски њих 11.

У IV глави приказали смо одјек француских револуционарних идеја међу Србима, а у V глави смо на конкретним примерима показали како је с Бечком модом и луксузом у српском вишем друштву крајем XVIII в. и француски менует отео маха.

У VI глави: Прве француске књиге међу Србима, поименице смо навели и показали пут и начин како су оне међу Србе дошле; раније, пак, смо већ били навели како је Доситеј г. 1790. осетио потребу да напише и једну практичну књигу за учење француског језика и како се на штампани позив Јоакима Вујића г. 1803., упућен „правим желатељима и љубитељима“ француског језика унапред јавило 705 претплатника на прву српско-француску граматику и речник, иако је та књига стајала 2 ф. 30. кр. (не треба заборавити да је то било у доба кад је, нешто раније, Доситеј штампао свој занимљиви *Живот и прикључења* у 300 примерака, од којих је с тешком муком могао да прода само 50 комада).

Најпосле смо у VII глави: Немачко-француска књижара Ем.

Јанковића у Новом Саду 1790., приказали отварање те књижаре и штампали из њезина каталога 1790. све француске књиге.

У мартовској свесци *Летописа Матице Српске*, г. Васа Стајић, истакавши напред целокупан наслов нашег рада, но не износећи из његових првих шест глава *ни једном речју* садржаја, ограничио се да из последње, 7. главе, искине и оспори наше две реченице. Њему штампани каталог Јанковићеве француске књижаре у Н. Саду 1790. *не* показује (као што ми у вези с ранијим садржајем свога рада тврдимо): „да је већ крајем XVIII в. у српском вишем друштву постојала живахна тражња и француских књига, која је Јанковића навела на то да уз немачку отвори и француску књижару у Н. Саду"; тако исто му тај каталог *не* показује: да је српско више друштво крајем XVIII в. доста француских књига „читало и да је по свом културном развоју стајало на пуној висини ондашње средњоевропске, односно немачкоаустријске културе и цивилизације".

Те своје сумње заснива г. Стајић на једном ситном архивском податку који је нашао негде „у новосадским архивима". Он гласи да је после смрти Емануила Јанковића (23.-IX-1791.) његов брат Петар, на питање иследне власти: откуда књиге у Јанковићевој књижари које је Бечка цензура забранила и које није прегледала, одговорио: да је он (т. ј. Петар Јанковић) 1790. у Прагу купио целу књижару удовице Самин, па су забрањене књиге нађене међу осталима. А није знао за уредбе о подношењу књига на ревизију зато што нове књиге није доносио."

Без икаква обзира на од нас приказану културно-историјску позадину која је условљавала отварање француске књнжаре у Н. Саду, без обзира на опширне описе српског вишег друштва и његова културног нивоа, а што је најглавније, без најмањег претходног проверавања нађеног архивског податка на основу односне стручне литературе; г. Стајић се произвољно домишља: *„Ако је Петар Јанковић говорио истину*, а једва је смео друкчије чинити, пошто се 1792. лако могла контролисати истинитост његове тврдње о куповању књижаре удовице Самин, онда на састав ове књижаре није могла утицати тражња српског, него пре тражња Прашког друштва, нити се из Јанковићева каталога смеју изводити закључци о културном нивоу Војводине".

Али, из стручне литературе (Ивићеве архивске грађе и Рајковићеве монографије о Е. Ј.) јасно се види да Петар Јанковић *није* говорио истину. Није, наиме, он купио Самијеву књижару, него његов брат Емануило. То сасвим мења ситуацију. Емануило ту књижару није купио насумце, него свесно и с планом. У намери да

отвори штампарију и књижару међу Србима, после универзитетских студија ступио је претходно ради практичког упознавања књижарске трговине у Самијеву књижару у Прагу и неко време је као директор ту књижару водио. Како је знао немачки и француски, он је књижару свестрано упознао, а јер је знао да и у српском вишем друштву има много зналаца француског језика, о чему га је и наш најбољи приватни учитељ тога језика, Доситеј, с којим је у Хали друговао и дописивао се, могао известити, — он је Самијеву немачко-француску књижару и купио. Пре тога је из Прага 19. септ. 1789. одбио позив генерала Зорића да дође за професора на његову Академију у Шклов, „будући га жарка жеља вуче к својима, да буде на услугу њиховој младој просвети". Да је Јанковић свесно своју књижару „сортирао", и попуњавао, несумњиво сведочи и његин велики број чисто српских бакрореза у штампаном каталогу, које он није могао набавити у Прагу, (него у Бечу), као и његова намера да књижару у Н. Саду попуни и одељењем за иконе.

29. априла 1790. тражио је Јанковић од Курцбека одобрење да може штампати свој књижарски каталог, јер без њега не може бити, нити своју робу као што треба објавити. Евентуална претпоставка да је Јанковић, уз већину потребних му немачких књига, морао заједно да купи и мањину непотребних француских књига, повлачила би за собом логичне конзеквенције: или да те силом купљене француске књиге, кад му не би требале, негде горе у Прагу или у Бечу препрода, или да их бар у свом каталогу не штампа. Чим их је штампао, значи да је на њихову продају рачунао. Знатан број у првих 6 глава нашег рада наведених зналаца француског језика у српском вишем друштву крајем XVIII в. даје том рачуну реалну подлогу и дозвољава закључак: да су се те француске књиге морале и продавати. Од г. Стајића подвучена Петрова изјава „да нове књиге није доносио", нема оног значења које му г. Стајић придаје, јер се очевидно односи само на време од Емануилове смрти (23. септ. 1791.) до Петрове изјаве од 14. јуна 1972; иначе је та књижара под вођством Емануилова синовца Павла још пуних 30 година постојала, а покрет за учење француског језика међу Србима све је више растао. Поред већ наведених доказа за то у првих 6 глава нашег рада, навешћемо још један несумњив доказ за то. Сава Текелија у свом 1798. г. штампаном „Једног Арађанина Начертанију за обученије сербске дјеце", упозорава Србе на потребу васпитања и подстрекава их да у ту сврху оснују у Араду један фонд за ђачке стипендије. Говорећи о учењу језика, већу предност даје учењу француског

језика него немачког, предвиђајући да они ученици који би учили француски, добивају на име стипендије шест дуката више, уз ово образложење: „Нек нико не мисли, да сам ја имао особљиву причину изабрати францускиј језик, на којега учење особљиво се 6 дуката опредјељује. Њега је свјет изабрао без свакога мог сојуза; по целим свјету се скоро говори у грађанском друштву и у сваком скоро састанку тако, да је у људи то мнениje, да који не говори француски није човек от учтивога свјета. Ако временом другиј језик буде (што се вели у моди), то ће се на учење овога ти 6 дуката опредјелити (*Гл. Ист. Друштва* у Н. С. II/3,444.)

Ми, дакле, поред најбоље воље не можемо примити г. Стајића произвољна тумачења и врло мало скромне неосноване судове, али са захвалношћу примамо г. Стајића нов архивски податак о Јанковићевој књижари у Н. С., јер он, гледан у историјској перспективи и проверен односном стручном литературом (што је г. Ст. пропустио да учини) добива друкчији смисао од онога који му г. Ст. придаје, и стоји у потпуном складу са нашим излагањима о Јанковићевој књижари и о првим појавама француске културе у српском вишем друштву крајем XVIII века.

Мита Костић

Историјско-политички преглед

*

Светозар Милетић и Михаило Полит-Десанчић о Војводини

— Поводом књиге *Д-р Михаило Полит-Десанчић* (покушај оцртаја личности), говор Д-ра Лазе Секулића на академији одржаној у Панчеву о десетогодишњици смрти М. П. Д. 30. III 1930., Н. Сад 1930. —

У свом говору писац је истакао углавном врлине и заслуге знаменитог тога Србина, с једног разлога што се приликом помена та страна живота и рада једнога покојника обично истиче, а и зато што је Политу за живота чињено доста неправди од политичких противника му, што му је све одрицано, а после смрти Народ му не зна ни гроба, јер у туђини вечни санак борави.

Нећемо овим да кажемо да је говор г. Секулића био само панегирик, јер он је доста објективан, па бележи, штедећи колико се

може, и слабе стране покојникове; тако недостатак што је слабо долазио у додир с народом, због чега је у популарности много заостајао иза Милетића. „Он (Полит) је много држао о својој личности, о својој вредности.“ „Д-р Полит није довољно долазио у додир с народом. Ну он на то није стизао, а сем тога је још имао нарочите погледе по том питању којих засад због краткоће времена не могу приказати“. Говорник није хтео да из тога извуче закључак да пок. Полит због превисоког мишљења о себи, због неприступачности и за интелигенцију, а још више за прост народ, није био за вођу. То још не значи да, као добар говорник и врло образован човек, није био од најбољих, па можда и најбољи помагач Милетићев до последњег дана његова политичког рада, као што говорник тврди.

Г. Секулић, као дугогодишњи народни секретар у Ср. Карловцима, много зна о политичкој прошлости угарских Срба, али слабо објављује што зна, а кад то и чини, онда врло уздржљиво и са много обзира. Но надајмо се да ће он то накнадити у облику мемоара. Иако му је говор овај био добар, ипак смо од њега још и нешто више очекивали. Најпосле, један говор и не може бити историја, а и за историју дат је њим добар прилог. Интересовала би нас подробнија обрада паралеле између Милетића и Полита, но он, иако ту тему додирује, не доноси коначан суд, јер очекује предрадње које ће историјска наука дати, а сам даје само „неколико потеза“, који су доста тачни, али су за објашњење тога одношаја недовољни. Говорник долази до закључка да је Полит после Милетићева политичког рада био и остао главни заточник правца и идеја Милетићевих. Детаљније објашњене тога утолико је потребније што се ни данас у то не верује, него се и у научним радовима пише: „Полит је због чланка Бока изведен пред пештанску пороту (1870.) и толико се уплашио Милетићеве судбине народног мученика, да се одрекао Војводине.“[1]

Ако је стварање Војводине било главна тачка Милетићева програма, а Полит ако се одрекао те главне тачке програма, то би значило јавно изневерити Милетића. Да је тако било, зар би Милетић био оставио у својој странци на једном од највиднијих места Полита као саборског посланика и своју десну руку? Зар би се био толико пута после тога, до самог краја своје политичке акције, изражавао о њему похвално: да је дика Панчева, које на угарском Сабору заступаше, и понос Српства? Зар би му био поверио одбрану у

---

1 Васа Стајић, *Светозар Милетић, живот и рад*, књига за народ М. С. Н. Сад, 1926. стр. 261.

другој му великој парници и, после одржаног говора, пољубио га? Да ли је Полит према Милетићу и Народној слободоумној странци пред Пештанском поротом или иначе гдегод учинио издајство, то је боље знао Милетић него ми данас, те је потребно држање Милетићево и Политово у питању Војводине боље испитати, да бар у науци не буде толико дивергентних теза као што их је било у политици. А и иначе је од интереса установити како су та два знаменита Србина желела да реше мањинско питање.

Несумњиво је да је Ђорђу Бранковићу Хебском обећано деспотско достојанство, Србима право на избор Војводе и засебна територија на челу са Војводом или, како стоји у Привилегији од 1691., са својим магистратом. Да је Бранковић у Леополдову обећању имао основа тражити деспотство, види се из тога што је Русима на питање: за какву кривицу је Бранковић затворен, одговорено из Беча: да није ништа скривио него разлог државни то да захтева. Да се Бранковић, као поданик, без царева обећања прогласио био деспотом, био би оптужен за велеиздају.

У Бечу никад нису мислили да испуне обећања о избору Војводе ни о засебној територији. Потврђивали су Привилегије о њима обично пред великим ратовима, да на тај начин што већма одушеве Српску Милицију за борбу против непријатеља, и тим су постизавали што су хтели, али после о извршењу потврђених привилегија није било ни говора.

Најзгодније је било да се створи Српска Војводина после угушења Ракоцијина Устанка и два велика рата против Турака (1683.—99. и 1716.—18.) у којима су Срби учинили великих услуга ћесару, и то да се учини у Бачкој и Банату, у којима тада није било више од 3—4% Мађара и Немаца. Што даље, све су се већма множили у тим крајевима досељеници немачки и мађарски, и све је мање изгледа било да ће Беч или Пешта допустити да се у Јужној Угарској створи Српска Војводина, у којој је према рачунању Милетићеву (1882.) живело са пола милиона Срба око један милион других народности, и да у њој буде званични или, као што су Мађари говорили, владајући језик српски.

Што је Беч и после тих промена у бројном одношају становништва Баната и Бачке једаред натуривао Темишварском нашем Народном Сабору (1790.) захтевање, али не и давање засебне територије, и што је 1848. и допустио да се она створи; то је био тактички потез против немирних Мађара, после чијег умирења се враћало старо стање или, боље рећи, за Србе много гори положај под осветољубивим Мађарима.

Колико је Светозар Милетић, који је тако важну улогу играо у покрету 1848./9., стварањем Српског Војводства био незадовољан, и како није ни мало жалио што је укинуто, познато је. У његовој странци, која се почела стварати, стало се очекивати стварање нове Војводине од Мађара. Мађари су до стварања дуализма (поравнањем од 1867.) и сами били врло притиснути и показивали су Србима лепо лице; тако су изазвали међу Србима јак покрет да се ради с њима. Милетић и његови привржени одлучно су сад заступали политику пријатељства с Мађарима.

На Благовештенском Сабору 1861. предлагао је Милетић да се жеље тога Сабора, дакле и жеља о засебној области, узаконе од Угарског Сабора, не више од цара-краља, који је дао Србима привилегијска обећања. Остављајући Угарском Сабору да донесе коначну одлуку о Војводини, прешао је Милетић, не спомињући то изрично, са привилегијског на уставно стајалиште, на оно на којем је био и Сава Текелија, од привилегијских ревнитеља толико сумњичени и нападани.

И други неки од тог Сабора примљени предлози Милетићеви показују човека новог демократског времена који се стара за права и слободе свих Војвођана а не само Срба. „Ми нећемо хтети обезбедити нашу народност на штету уставне слободе... Ми смо и Срби и грађани". Заузима се за то да Војводу бира и несрпско становништво, а тако и за то да општине за своје послове могу изабрати језик који хоће, а поједине особе могу да се обраћају властима ма на којем језику који се говори на дотичном земљишту. Предлог мањина који Милетић заступаше, оставља у Војводини општину, срез и жупанију, једнообразне с таким установама у Угарској, а тек са обласном Скупштином у Новом Саду и са Српско-војводском Канцеларијом, као административним органом њезиним, да почну измене, егземпције у корист Војводине.

Стари Патријарх Рајачић изјавио је на све то да он пере руке, да од привилегија не одступа. Српска Војводина какву је Милетић предлагао а добрим делом и Благовештенски Сабор постулирао, није била у правом смислу и искључиво српска. Избор Војводе био је сасвим налик на потоње изборе од жупанијских скупштина бираних поджупана. Српски језик није Милетић сматрао за владајући, за какав су касније Мађари прогласили мађарски језик, са праксом по којој се од грађана тражило да говоре државним језиком, а не од органа власти да као квалификовани људи знају језике народа који на тој територији живе, као да су грађани ради чиновника а не обратно. Грађани који са органима власти могу да говоре својим језиком, осећају се да су у својој отаџбини.

И већина Благовештенског Сабора, а особито известилац мањине на њему Милетић, трудили су се да створе за будућу Војводину устројство слично устројству жупанија у Угарској, са поправкама сувремене демократије. Нарочито је Милетић тежио да дâ краљевини за жупаније образац демократског уређења са потпуном грађанском равноправношћу без племенске тесногрудости. Какве су биле интенције Светозара Милетића, а касније и Полита Десанчића, који су тражили да се Угарска претвори у Источну Швајцарску, јасније нам је у појединостима откако је Васа Стајић издао дело о Светозару Милетићу: види се да Милетић није за Србе у Угарској тражио ма и један делић империјума, него само осигурану народну равноправност и гаранције за српску народност без везивања за неку нарочиту привилегијску форму. Што се Милетић ипак никад није изреком одрекао српских повластица, дакле већих права него што су их имали други народи, разумљиво је из онога што се догађало после Благовештенског Сабора.

Мађари нису узаконили постулате Благовештенског Сабора, а кад су се погодили са Бечом 1867. и кад им није више требала српска помоћ против заједничког угњетача, примише на Сабору 1868. XLIV зак. чланак о народностима, који не задовољи Србе, а кад иза тога дође пракса много гора од самог народносног закона, место равноправности однарођивање народности, па и освета за 1848/9.; Србима не остајаше друго него подсећати меродавнике у Бечу каква су била царска обећања за големе услуге Престолу на разним бојним пољима.

Кад је шовинизам мађарски терао Србе у крајност револуционарства, а њега је било код Милетића и после 1848./9., увек се могло добацити Бечу да Срби имају право тражити што им се обећало, ако је царска реч светиња. Српске повластице нису била Privilegia gratiosa, царска милост, него Privilegia remuneratoria, повластице за проливену крв, која се не може вратити народу, те су и те повластице неопозивљиве (consequenter irrevocabilia). Срби су у тим повластицама имали управо неки правни основ за револуционарство. Они нису никад добили у Угарској истинску Српску Војводину, али су ипак боље могли да бране своју црквено-школску аутономију, Матицу Српску, средње школе, него на пр. Словаци своје просветне установе и заводе, јер су се у Бечу стидели због свога вероломства.

Светозар Милетић био је, као што добро рече Д-р Секулић у свом говору, офанзивне природе, и није се мрвицама задовољавао. Раскрстивши и са Бечом и са Пештом, он је тражио и нашао природне савезнике у борби за одржање народности у другим народима

Угарске, међу Румунима и Словацима. Од тога савеза очекивао је Милетић веће успехе, особито снажењем народносне свести код „народности". То би и дочекао, да су избори остали бар толико слободни колико су слободни били почетком уставне ере. Али, ограничавањем изборне слободе, касније су Мађари постигли да је једном приликом од народносних кандидата био изабран само Румун генерал Дода.

Милетић није био човек који стаје на по пута. Нипошто се није задовољавао сплендидном изолацијом ни вером омладине, која му је у једној адреси, исказујући привржености одвојеној српској области, писала: Мало нас је, али да остане и само један Србин, и тај би један био цела држава". (Стајић о Милетићу). Милетић је све више почео рачунати на спољашње факторе. Карактеристично је да је из Вацке тамнице (првог тамновања) позвао Мишу Димитријевића и Лазу Костића да иду на Цетиње, где Срби, ненаучени да чувају тајну, нису крили прави циљ састанка. На једном ручку Кујунџић Абердар наздравио је у присуству аустро-мађарског посланика идеји уједињења Срба.

Полит-Десанчић остао је при савезницима у самој држави, трудећи се, особито по свршетку Милетићева политичког делања, да што боље организује народности за уставну борбу против мађарског шовинизма. У ту сврху одржан је „народносни" Конгрес у Будимпешти 1895. Главна тачка програма који је ту донесен, била је арондирање жупанија по границама језика, а савезници су оставили да сваки задржи себи и свој специјални политички програм.

Разумљиво је што Полит није тражио да у заједнички програм уђу специјални захтеви савезника, тако Српска Војводина у Банату и Бачкој. Савезници се већ зато нису могли стављати на основе неких старих повластица о засебној територији, што их они нису имали, а за себе нису могли мање тражити него за Србе. Румунима уопште није требала у Банату Српска Војводина, али им је већ у интересу било народносно арондирање жупанија. Бечкеречки програм остао је у крепости, али да за његово остварење Срби воде борбу. То је било више зато да се народ не узнемирава напуштањем вековних политичких традиција које су у самој ствари, како видесмо, у врло важним тачкама напуштене биле и на Благовештенском Сабору и у Бечкеречком програму, који је примио за основ захтеве Благовештенског Сабора. Сасвим је друкчије замишљао нову Војводину патријарх Јосиф Рајачић него Светозар Милетић.

Ни Милетићева Војводина није се могла реализирати, те би се творци Кикиндског Програма задовољили извршивањем Народносног

Закона (XLIV зак. чл. 1868.), али је тај покушај пропао већ зато што Мађари ни близу нису мислили остваривати Народносни закон, и министри Угарске доказивали су на Сабору зашто се тај закон, који на хартији ваљда још и данас у Угарској важи, не може извршивати.

Какав ће програм створити Народносни Конгрес 1895., зависило је од његове већине, а то су били Румуни и Словаци, којих је у Угарској било готово толико милиона колико Срба стотина хиљада. Политу није остало друго него да бира између Бечкеречког Програма, Милетићеве творевине, и одржавања кооперације са Румунима и Словацима, такођер Милетићеве традиције. Полит је прихватио план арондирања жупанија по народностима, који је врло тешко био изводљив у Банату и Бачкој због сувише измешаног становништва. Програм Народносног Конгреса одговарао је духу Милетићеве политике, нарочито тачком о директном, једнаком и тајном праву гласања.

За врло важно право тајног гласања ваљало је тражити везе са свима у Угарској који су га искрено тражили. „Народности" су у програмској тачци о праву општег тајног гласања дошле до средства којим се једино могло законитим путем доћи у Угарској до опште слободе, која би, ако би и кад би се зацарила, учинила непотребном и привилегијску Српску Војводину, и Милетићеву Војводину, и арондиране жупаније.

Кад се дошло до идеје о општем тајним гласању као најјачем средству за извојевање опште слободе, онда је требало позвати за савезнике све грађане у Угарској који су били за опште бирачко право, а то су биле и мађарске народне масе, угњетене од мађарске феудалне олигархије можда већма него и саме „народности". За тај савез могла се с временом задобити огромна већина угарских држављана. Дабогме да је ипак тешко, па ваљда и немогуће, било успети без помоћи владара, да је и даље допуштао мађарској феудалној олигархији да на Тисин начин спроводи саборске изборе. Али, изгледа да се и династија била почела колебати. Незадовољство у Угарској било је велико и опште, а охолост и упорност мађарске аристократије била је канда и члановима династије досадила. Покушај са Криштофијем да се узакони опште тајно право гласања можда је значио план великих преображаја у монархији. Данас немамо зашто да жалимо што се дух новог времена тако споро ширио у монархији.

Полит-Десанчић био је и сувише аристократски расположен а да би могао извести нужне конзеквенције из тачке програма Нар.

Конгреса о општем бирачком праву. За Милетића не знамо како би се држао, да се за његова живота јавио међу Мађарима такав покрет, али знамо да није имао поверења у социјалне демократе. Међутим, један румунски народносни посланик (Стеван Поп-Чичо) узео је учешћа на једном (Арадском) Збору Лиге за опште бирачко право и говорио на њему.

Идеја Српске Војводине имала је, као што видесмо, своју еволуцију, док није, нужно, сасвим изостала из програма удружених народности. Кад се Полит пред Пештанском Поротом одрекао Војводине, то је била Мађарима једино позната привилегијска Војводина из 1848., и нема се зашто корити. И да је друкчије било, није нигде обичај политичку улогу играти са отвореним визиром. Полит се, по умерености својој, трудио да остане на уставном терену, а то је народу било стога немило што је био уверен да се против насиља мађарских не може успети уставним средствима. Знао је то врло добро и Полит, али није много претио силом, јер довољна снага није стајала на расположењу, а колика је голема требала да буде, показао је светски рат.

Политичке визије Милетићеве о ослобођењу угарских и балканских народа биле су нешто много сигурније него што је на пр. велики мађарски државник Ф. Деак мислио, који их је упоређивао са прорицањем времена у календару стогодишњаку. Али је Милетићу непознато било време кад ће доћи акција, већ због тога што је оно зависило од великих сила које ће да помогну. Зато је Милетићу, плахом и несмотреном, потребна била смотреност и конзервативност Политова, па и владиноваца какав је био Брановачки, и он њихову помоћ није одбијао. Сваки је имао своју улогу. Милетић је имао у себи искру прометејску којом је палио ватру за идеју Војводине, која је, по песнику, била „у срцу Србадије", а политичара као што беше Полит и Брановачки био је задатак темперирати и чувати од пренагљености, и при извођењу преудешавати програм да буде изводљивији, јер политика је вештина изведљивости. Пут је пророка и Прометеја увек трновит, и он не преза од жртава, а Епиметеји траже утрвенији пут, по психологији просечних људи.

Идеја Војводине код угарских Срба у малом је налик на Месијанску идеју код старих Јудеја. Та велика идеја била је за Јудеје силни покретач на сваковрсну делатност, али политички њезин део много је премашао снагу народа, и због тог несразмера тај малобројни народ пролио је много крви без успеха, све због погрешног рачуна: сад је време, сад ће доћи! Закључак је био до којег су најпосле дошли Јудеји: доћи ће Месија, али нека буде проклет ко

буде рачунао време. И дочекаше отворен пут у земљу обећану, као и угарски Срби, тек светским ратом.

И који су мање жртава поднели за Ослобођење, заслужују да их се народ са захвалношћу сећа. Полит је избегао судбу Милетићеву, али је и његов пут био довољно трновит. Био је имућан и противници су га држали за сребролупца, али да је био веран идеји Милетићевој, показује већ то што је у сиромаштву умро. Да је био издајник учитеља и идеје, био би само умножио своје имање, као што је случај био са неким ренегатима.

Милутин Јакшић

Словенски преглед

*

Словенски проблем у науци и у животу

Лањске године, у Прагу свечано је била прослављена стогодишњица Јосифа Добровског, уз учешће изасланика свију словенских земаља и свију словенских народа. Незаборављени рад Добровскога ударио је темељ славистици, управо словенској филологији, и преко ње свестраном проучавању Словенства. За сто протеклих година много је у томе правцу урађено, и општа се ситуација у Словенству знатно изменила. Кад је Добровски радио и славистика се рађала, постојала је у целом Словенству само једна самостална и независна држава, и то Русија; Пољска тек што је своју државу изгубила, а остали Словени не само да нису имали политичку независност, него ни културну самосталност. Данас кад се прославља стогодишњица Добровског и славистике, сви некад потиштени словенски народи имају своје независне државе, изузевши Лужичке Србе, који ипак, чак у Немачкој, имају могућност да чувају своју културну самосталност. Сасвим је осебита ситуација Русије. Истина, руски народ и руска земља постоје, јер нема на свету те силе која би их могла уништити, али се и народ и земља налазе под интернационалним бољшевичким јармом. Пориче се и гони народност, као тобоже једно од буржоаских средстава за експлоатацију пролетаријата, те је уиме те негације принесено на жртву идолу Треће Интернационале народно име руске земље. Званично и према међународном церемонијалу, нема више Русије, него постоји С. С. С. Р. Делегати

који су дошли на прославу Добровског у Праг из Русије, строго су одржали свој званични интернационални карактер и трајно су истицали да нису руски изасланици, него советски. Нису се чак ни тим задовољили што су себе одвојили од свега руског и словенског, него су још уверавали цео конгрес да словенско научно јединење, чему је конгрес имао да служи, није ништа друго до предрасуда коју је економски материјализам девоалирао и опровргао. Све је то било саслушано са пуно куртоазије, а председништво се конгреса толико занело међународним церемонијалом, да није допустило национални поздрав конгресу од стране руских научника у емиграцији, које је ток историјских догађаја овластио да заступају народну Русију, која је вечна те у свако дато време мора да буде заступљена. Руски су научници били приморани да поднесу протест, који је био приложен уз записник. Доћи ће време кад ће тај протест бити извађен из архиве, као документални и цењени доказ верности према руској националној идеји.

Ма на које име гласила интернационална фирма данашње Русије, ипак културни, посебно научни рад у Руској земљи, на крају крајева, одржава свој народни руски карактер, јер је број служитеља интернационале мален. Али у самом појму руске народности догађа се извесна диференцијација. Поједина племена руског народа изјављују претензију да постану самостални народи. На тај се начин манифестује украјински (малоруски) и белоруски покрет. Нећемо на овом месту да претресамо онај сложени комплекс унутрашњих и спољних (међународних) чинилаца који су споменуте покрете изазвали. Просто их констатујемо као факат и у томе смислу узимамо их у обзир.

Као што се види, велика разлика постоји између оног што је било пре сто година, и оног што сад доживљујемо. Радикално су се измениле и спољна ситуација Словенства, и унутрашња садржина славистике. Има разлога да се о свим тим променама промисли, као и о правцу у коме би требало водити проучавање Словенства надаље.

У историји славистике треба да се разликују три момента, и то: стручни научни, општи културни и политички. Наш преглед ћемо почети од стручно-научног момента, ма да он није био прва полазна тачка, него је сам био изазван тежњом на општи културни препород, и политичким разлозима.

У процесу словенског препорода стручно је научно интересовање било, пре свега, управљено на проучавање језика. У тој области појединих словенски народи уверили су се да ни један од њих не може као што треба да проучи свој рођени језик ако у исто

време не проучи и друге словенске језике. На тај начин се свака национална филологија словенска неминовно наслањала на упоредну словенску филологију. Исто се догодило и у области етнографије, фолклора, књижевности, права и опште историје. На тај је начин постало упоредно словенско проучавање и проучавање Словенства као целине.

Што се тиче опште културе, интересовање према целокупном Словенству изазивало се и подржавало тежњом потиснутих словенских народа за препородом. Да би словенски народи, чија самосвест тек што се пробудила, могли да успеју на путу свога препорода, њима је преко било потребно да знају како су њихова срећнија браћа развијала и чувала своју културу; неопходно је потребно било да се увере да су плодови те културе знатни и велики. И то су они постизали путем проучавања културе своје браће, и у културном промету с њом налазили су путове, средства и снаге за успостављање своје сопствене културне физиономије. Културни се рад, дакле, мислио и видео као општесловенски; над њим се узвишавала слика засебног и самониклог културно-историјског типа словенског, према коме су се поједине словенске културе сматрале као његове подређене врсте.

Културни покрет тражи потпору у политици и тежи за тим да своје успехе и тековине учврсти у неком политичком облику. Услед тога је културни панславизам водио панславизму политичком. Са поузданом надом су поједини словенски народи гледали у Русију, као велику словенску силу, и у њој су тражили потпору своме покрету за културном самосталношћу, и њој су драге воље остављали хегемонију у жељеном уједињењу читавог Словенства у будућности. Такви су назори полазили из Чешке, која је почетком XIX века била први извор словенског препорода. Идеја о панславистичкој мисији Русије постала је, дакле, ван Русије. Тек доцније је ту идеју прихватила руска социјална идеологија, и тек онда ју је обукла у своју самосталну форму. На почетку је панславистичка мисија била наметнута Русији споља, од потиштене словенске браће. Таквом правцу панславизма придружила се и Пољска, одакле је изашао позив (од стране Сташица и др.) на успостављање Пољске у јединењу са Русијом, и под њеном егидом. Кад је после Бечког конгреса постало Краљевство Пољско у унији са Русијом, било је у духу споменутог позива, и тиме као да се ударао темељ за свесловенско уједињавање у будућности. Тај факат је загрејао извесне пољске кругове за словенске студије и изазвао је цветање пољске славистике.

Тако је ствар стајала после Бечког конгреса. Али убрзо, и баш

тачно пре сто година, ситуација се радикално изменила. Пољска револуција 1830. г., праћена пољско-руским ратом 1830.—1831. г., упропастила је панславистичку идеологију споменуте врсте, и изазвала је нове духовне правце у Словенству. Ти су се правци показали у политици, али су се огледали и у области културе и, у исто време, утицали су и на схватање научног проблема о Словенству.

Поводом пољско-руског сукоба 1830.—1831. г., словенољубиви кругови у Чешкој су се поделили: једни су се изјавили за Русију и остали су при старој идеологији, други су стали на страну Пољске те су тим крчили пут за неку нову идеологију словенску. На овом месту нећемо истраживати колико је представника и какве вредности било на једној и на другој страни. Овде нам то није потребно. Важно је само констатовати чињеницу да се првобитно интегрално схватање панславизма у Чешкој разбило. Пошто се то једном догодило, дошле су од тога крупне последице.

У исто време је напредак културног рада у Чешкој проузроковао постепено напуштање првобитних погледа на међусобни однос између словенске и националне културе. Национална култура није се више сматрала као подређени циљ, него као главни. Она може да се послужи културом општесловенском, али ипак остаје самостални циљ за себе. Према томе, прво се мора бити Чех, па тек затим Словенин. Таква је лозинка била проглашена у погледу културе, али је она вредила и за политику. Ипак национално изолирање није згодно за политику. Потребно је било уједињавање снага. На том је темељу постао 1848. г. аустрославизам, као гесло за уједињењем аустријских Словена ради борбе за културну самосталност и политичку аутономију. Аустрославизам је био истакнут као ужи, интимнији панславизам, као панславизам југозападни или средњоевропски. Он се чинио опортунији, јер је тобоже могао непосредно да води жељеном циљу, не плашећи Европу визијом руске опасности. Па и по својој суштини он је изгледао као повољнији и због тога жељенији за Западне Словене. Панславизам у старом облику претио је панрусизмом, као што се видело из русификације у Пољској, дакле је претио културној самосталности појединих словенских народа. У исто време је стари панславизам претио и основима западно-европске цивилизације, којој Западни Словени припадају, јер се Русија, којој се остављала хегемонија, базирала на апсолутизму и порицала је политичку слободу. Међутим, одгојена у Западној Европи, политичка слобода високо је цењена и од Западних Словена. Због тога није за Западне Словене био згодан стари широки панславизам, него им је потребан панславизам ужи, средњоевропски. На тај је начин била

подигнута преграда између западног и источног словенског света.

Та је преграда била призната и чак учвршћена од стране руског словенофилства, које је постало баш четрдесетих година. Словенофилство је акцептирало ону свесловенску, панславистичку мисију која је Русији била понуђена и чак наметнута од стране Словенског Запада. Сада су ту мисију руски друштвени кругови прихватили и обукли у своју особиту социјалну идеологију. Све особине руског живота, и то верског, социјалног, политичког, прогласили су за специфичне особине самониклог словенског културно-историјског типа. Што су те особине биле у супротности са начелима западно-европског живота, тим су се поносили, јер су самониклим руско-словенским начелима приписивали високо морално првенство и веровали су у њихову будућу судбоносну улогу у спасавању „трулог Запада". Све оно западно-европско што су Западни Словени прихватили, сматрало се од стране руског словенофилства као издаја правих начела словенског духа. На тај начин је средњоевропском панславизму оштро био насупрот стављен панславизам источно-европски.

Наведене политичке струје су се у току времена промениле. Под утицајем пооштрене тежње аустријских Словена за самосталношћу, аустрославизам је постепено ишчезао. Исто тако се мењало и руско словенофилство и губило је оштре облике месијанизма и антипатије према Западној Европи. Општесловенска оријентација је оживљавала и примала нове облике. Питање о хегемонији укидало се, и место њега се истицало начело слободне словенске сарадње. У вези с тим се у Русији појавио неословенофилски покрет, који је стајао и стоји баш за такву слободну сарадњу свију Словена. Под свесловенским геслом је пошао и у знатној мери прошао светски рат. Али по његову завршетку опет је наступило прећашње цепање словенске целине. У процењивању тока светског рата и његових резултата опет се чују одјеци некадашњег средњоевропског славизма. Имамо у виду нека суђења поводом присилног иступања Русије из светског рата услед бољшевичке издаје. То иступање се каткад сматра као корисно баш за аустријске Словене, јер, да је Русија суделовала у закључивању светског мира, не би тобоже пристала на потпуни слом Аустро-Угарске, а без тога не би се остварило потпуно успостављење западно-словенских држава. Несуделовање Русије у завршним актима светског рата даје каткад повода да се заборавља њезино одлучно и, може се рећи, судбоносно учешће у његовим почетним фазама. Срећно успостављење и ојачање читавог низа словенских држава такођер даје кадкад

повода да се ћутке пређе преко данашњег понижења Русије, некадашње једине самосталне и независне заступнице читавог Словенства. Погледајући у будућност, неки представници Западног Словенства радо предвиђају ту будућност у правцу баш оних струја које понајвише растављају Русију од Западне Европе и од Западних Словена. Неки западно-словенски кругови примају замену Русије Советском Унијом за свршени факат једанпут за увек, те већ помишљају на решење словенског проблема без Русије. Али на Словенском Југу много више памте и осећају историју, те се баш отуда недавно чула напомена да „без Руса нема Словенства" *(Летопис М. С.*, књ. 317., св. 3., 1928. г., с. 484.).

Циљ словенског препорода, покренутог од Добровског, данас је у главноме постигнут. Према томе, словенски проблем доживљује одговарајућу промену. Није данас у питању, а није ни на реду, прикупљање и координирање ослободилачких напора појединих словенских народа, него сарадња словенских држава на економском, културном и политичком пољу. Према томе, и узајамно изучавање словенских земаља стиче изразит пословни карактер: проучавају се природна богатства, земљорадња, трговина, индустрија, војне снаге, ради рационалног уређивања узајамних привредних и политичких односа. Прелаз на материјално и пословно земљиште потпуно је појмљив и користан. Пословни промет ће неминовно бити праћен и идејним и духовним прометом. Ма да ће на тај начин духовни промет доћи као секундаран, неће он од тога изгубити, него чак добити. Неће он више бити средство за постигнуће практичких циљева, него ће доћи као завршетак свих практичких циљева, као њихов резултат који прекорачује границе сваковрсне праксе и односи се само на узвишене духовне вредности. Али тај пут ка узвишеном схватању словенског проблема спречавају још неки заостатци из прошлости.

Иако је издвајање средњоевропског славизма било у своје време изазвано политичком конјунктуром која данас више не постоји, ипак се то издвајање огледа баш данас у стручној научној области. Баш код Пољака и Чеха опажа се тежња да се стручно проучавање Словенства ограничи на Западно Словенство, јер је само оно ишло заједничким путем развитка. Оно заједничко што има у току развитка Западних Словена, одрасло је на ширем средњоевропском земљишту, и баш на то средњоевропско земљиште радо преносе проучавање Словенства нарочито чешки научници. Везани јединством историјских услова културног развитка за средњу Европу, Западни Словени имају са осталим Словенима врло мало заједничког у

историјском развитку, па чак готово и ништа заједничког. Остали словенски народи треба да се проучавају очевидно по особитим групама. Какве при томе групе треба установити, за то се западно-словенски научници не брину, остављајући то на надлежност осталих словенских научника, а сами раде само на томе да се из Словенства одабере све што се може придружити средњоевропском свету. Од Јужних Словена придружују му се Хрвати, а од Источних Словена, т. ј. Руса, Белоруси и нарочито Малоруси, или т. зв. Украјинци, који се сматрају или као крајња етапа на путу утицаја средњоевропске културе, или као прелаз од Запада на Исток. Само, пак, противстављање Запада Истоку истиче се свуда и на све начине и, према томе, чини се разлика између више и ниже културе.

Споменути средњоевропски правац у ствари одбацује проучавање Словенства као целине, јер не може да оправда тобоже механичко спајање у јединоm прегледу двају хетерогених култура, западне и источне. Почетком XIX века признавало се постојање јединственог културно-историјског типа словенског, али је то признање базирало на романтичком веровању које је научна анализа оборила. У процесу свога самосталног историјског развитка, словенски народи не образују културно јединство, те за проучавање Словенства у целини не постоји стварни предмет, па за такво проучавање нема ни разлога ни циља. Словенство представља јединство само у првобитно доба, и то пре X века. Због тога Словенство као целина не може да буде предмет јединствене историје, него само предмет преисторијских старина, као полазне тачке за историју, коју је сваки словенски народ за себе имао различну. Али и у области преисторијских старина јединство се Словенства ставља под сумњу. Чувени писац модерног монументалног дела о словенским старинама, Нидерле, долази до закључка да између Словена није било ни јединствене цивилизације, ни националног јединства (као што је веровао романтизам), па чак ни расног јединства.

Проучавање Словенства као целине по општем се правилу одбацује. Истина Јарослав Бидло поставља тај проблем и пише историју целокупног Словенства, што смо у своје време приказали у *Летопису* (књ. 319., св. 2., с. 225—238.), али дело Бидлоа остаје усамљено. Научно интересовање западно-словенских слависта није уопште управљено на оно што нас уједињава, него на оно што нас раставља. И то се догађа баш данас кад се систематског проучавања Словенства лаћају Немци, и у своме програму емачке славистике истичу тезу управо обрнуту: „Und doch gibt es eine Kulturgemeinschaft der slavischen Völker“ *(Schmid-Trautmann, Wesen und Aufgaben der*

deutschen Slavistik, 1927., S. 57.), и спремају се да пронађу баш ту заједничку словенску културу.

Ништа није добро што је претерано. У епоси романтизма претеривало се са словенским јединством тако, да се говорило о јединственом словенском народу, а поједине су словенске народе сматрали као његова племена. Под утицајем реализма претерује се сад у другом правцу: поричу сваку словенску заједницу и признају само поједине словенске народе, и, у најбољем случају, њихове одвојене групе: западну и источну. Растављање иде и даље и управља се чак против историјског јединства појединих народа, и то против јединства руског народа, чија се племена радо проглашују за самосталне народе. Руски народ је троједини у своме племенском саставу, и његово се уједињење стварало вековима културног рада. До потпуног органског јединства није још дефинитивно дошло, те су се у неповољним приликама за време револуције манифестовали културни и, чак, политички сепаратизми. Отуда ипак још не следи да је сва претходна историја уједињавања пропала без трага. Револуциона ће криза минути и еволуција ће се опет наставити, полазећи од оне тачке на којој се прекинула. Руска ће култура продрети у друштвене слојеве, обухватиће шире народне масе и кренуће у дубљем и ширем кориту, али то ће бити корито органског уједињења, а не механичког растављања. Јединство ког народа ће постати и слободније и више органско него што је било пре Револуције кад је било више принуде него слободе, и кад се органско сраштивање понекад замењивало механичким стезањем.

Нема сумње да су у Словенству дејствовале различите врсте културе и цивилизације. Али та разноврсност никако не спречава да се Словенство проучава као целина, него напротив, изазива интензивно научно интересовање. Доиста је врло интересантно пратити како су се разне врсте европске културе (романо-германска и византијска), компликоване чак са турско-татарским утицајима, развијале код народа, везаних сродством језика, иза којега несумњиво стоји и сродство емоционалне и интелектуалне природе, говорили ма шта ултрареалисти. Такав интересантан проблем неће остати необрађен. Ако га буду упустили словенски научници, онда ће га обрадити немачки научници, који га се већ енергично лаћају. Систематско проучавање Словенства као целине испољиће реалне црте његова јединства које ће заменити како романтичке фантазије прошлости, тако и претерану скепсу данашњице.

Остваривање вековних нада није завршетак историје. Све тече, и историја се не зауставља. Победе и тековине треба, као што то увек бива, да се бране и учврсте. У нужном моменту одбране

опет ће се јавити неопходна потреба за свесловенским уједињењем, и у томе моменту ће се прекорачити онај јаз између Запада и Истока који сад са толиком ревношћу копају слависте средњоевропског правца. Треба гледати даље у будућност, да би се могао проширити наш данашњи видни круг. То је од користи и за науку и за живот Словенства.

Теодор Тарановски

Алојс Јирасек

(*1851.—1930.*)

Индијски пјесник Р. Тагоре у својој књизи *Цеста ка савршенству* упоређује људску душу са уљенком. Уљенка је пуна уља, и нико не зна да је у њој скрита свјетлост, али чим се слегне вече, доћи ће укућанин да је ужеже. И винуће се пламен да свјетлошћу својом утјеши очи.

Чехословачки народ изгубио је 12. марта о. г. једнога од највећих својих људи чија је душа пламсала ријетким родољубљем и освјетљавала живот народни у прошлости, дижући и кријепећи дух његов за препорођење и слободу.

Алојс Јирасек је био велик националиста, али није био кратког даха, већ широкогруд као што су широкогруди били сви његови земљаци од Хуса па до Масарика. И он је био мишљења да је сваки честит Чех и ваљан космополита. Тко искрено љуби своју земљу, воли и остале народе. Не чини што не желиш да буде теби учињено. Широкогруд је и непристран чак и кад описује и најуклетије непријатеље Хусита. Његова непристраност иде тако далеко, да и свом крвном душманину признаје заслуге. Кад описује Њемце и Исусовце, истиче и њихове симпатичне стране. Не воли јаке и напрасите контрасте кад стихијски проговара људска душа. Не узбуђују га ни најпотреснији призори. Објективан је и хладан као да он не судјелује у њима.

И мржња је код њега блага. Чех не мрзи свог непријатеља као Југословенин, Пољак и Рус. Њега су прилике нагнале да буде човјекољубив. Опкољен и стиснут душманима, био је присиљен да нађе излаз из очите смрти. Тај излаз за чешке филозофе и државнике бијаше хуманизам. То је пут који води ка миру: ка човјеку. Хуманизам је за Чехословаке једино оружје с којим могу да одоле својим непријатељима.

Такав је и Алојс Јирасек у својим дјелима. Њему је главни циљ био да узгоји чешки народ. У својим приповијеткама и романима популаризирао је повјесницу. Чех је упознао своју бурну прошлост и, користећи се тим крваво стеченим искуством, гради садашњост и неминовну будућност. Сваки појединац да вриједи за тројицу: то је начело чешких препородитеља. Стога и Јирасек, као све изразите личности у Чешкој, наглашава рад. Чак и њихови књижевници и умјетници као печалници раде од јутра до мрака. Довољно је споменути да су сабрана дјела Јирасека објављена у 50 дебелих свезака. Свака књига износи 400—500 страница прилично великог формата и ситног тиска. Само преписати их — значило би упорно радити барем десетак година. А није то једини случај. Једнако, ако не и више, био је плодан Врхлицки, Зејер, а да не спомињемо још жива и здрава Ф. Х. Свободу, Махара и остале. За њих је и књижевност печалба. На примјер, причао ми је Свобода да он сваки у Бога дан напише једно четири штампане странице. Једну радњу сврши, а другу почне. Отприлике је исто тако радио и А. Јирасек. Разумљиво је да тај начин рада много шкоди правом умјетнику. Такова су дјела написана, али нису проживљена.

Алојс Јирасек родио се 23. авг. 1851. у Хронову близу Находа. Неимућни родитељи тешком муком узгојише сина. Били су сељаци, али с оно мало поља нису могли да нахране седмеро нејачади. Отац, да одоли невољи, преруши се у пекара. Чим је Алојс свршио основне школе, крену с родитељима у Броумов, да положи пријамни испит за гимназију. Наставни језик бијаше њемачки, а професори сви редом Пијаристи. На те прве четири године добровољне робије често се сјећао све до конца свог живота. Били су то тешки дани. Описао их је у новели *У Њемачкој*

Вишу је гимназију похађао у Грацу Краљеву гдје је одахнуо и потпуно се препородио у чистој чешкој средини. О свему томе прича у књизи *Из мојих успомена.*

Универзитет је свршио у Прагу, учио је повијест, а много се занимао за филозофију и књижевност.

Године 1866., кад је букнуо пруско-аустријски рат, посјетио је 15-годишњи Алојс у очевој пратњи бојиште у Находу. У крвавој битци били су Аустријанци до ноге потучени. На разбоју остадоше мртви, рањени, изнакажени људи и искасапљени коњи. Јирасек је је својим очима видио страховиту слику рата. Тај дојам га не оставља за цијелога живота, и када пише своје најбоље странице, сјећа се оних лешина, хаоса, страхоте и пожара, што их је као момчић гледао у Находу.

Бијаше марљив ђак. Брзо је свршио професуру и као средњошколски учитељ прими мјесто у Литомишлу. У том је малом градићу проживио своје најљепше године. Ту се је удомио, оженио и узгојио шестеро дјеце. Плаћа је била малєна, дјеца често болесна, жена измучена од рађања и рада, али ипак се радосно живјело.

На почетку 1890. год. вратио се у Праг, гдје је учитељевао још неко вријеме, ако се не варам, до 1904. год. Касније се као умировљени чиновник посвема посветио књижевности.

Године 1917. пише онај чувени проглас на чешку јавност. На том прогласу су потписани сви зиђенији чешки књижевници и умјетници. Јирасек уиме својих другова диже перо против Аустрије. То је био политички чин великог значења. Народ схваћа ријечи пјесника и спрема се на крајњи отпор. Јирасек тим чином потпомаже Масарикову и Бенешеву акцију на страни. Имају чиме да поткријепе своје разлоге код савезника. Лозинка *Austriam esse delendam* сада је потпуно оправдана.

Године 1918., у прољеће, Јирасек зове у бојне редове цијели народ и пред лицем Европе најављује слогу Чеха и Југословена. На том се историјском састанку чуле по први пут оне незаборављене и значајне Крамаржове ријечи: *вјерност за вјерност!* Слиједе позоришне свечаности, при којима уз бок И. Војновића, А. Тресића-Павичића и Каспровића, Алојс Јирасек истиче и слави свесловенску узајамност. Након Рата био је биран у сенат као припадник демократске странке.

Његова су највећа и најпознатија дјела: *Међу струјама* у три дијела. Описује вјерске смјернице за Вацлава IV и борбе чешких шљивара против племства. То је доба кад је на ломачи изгорио Хус. У *Против свих* слика нам битке „божјих бојовника". Калеж је побиједио, а Сигмунд, угарски краљ, и чешке издајице до ноге су поражени од Јана Жишке. *Братство* (роман) је конац хуситизма; ту је надуго и широко описана битка у Липанима. У *Краљу Хуситa* црта Јирасек живот *Јурја Пођебрадског* и почетак покрета *Чешке Браће. Тама* је, заправо, расап чешке државе. Рим је спомоћу Исусоваца убио Хуса. Мјесто Хуса прогласише светим Јана Непомучког, који је погинуо у таласима Влтаве.

Након ове духовне и тјелесне пропасти слиједи доба препорода. Како се из тог дубоког и тешког сна пробудио чешки народ, то је описао Јирасек у свом големом роману *Ф. Л. Век.* Ни једном свом дјелу није посветио толико љубави и пажње као *Ф. Л. Веку*, рођеноме идеалисти и умјетничкој души. Описано је како се буди љубав у срцу појединаца. Описано је прољетно доба једног подјармљеног

народа. Стил је припрост и пун топлине. Нешто слично нам је дао Љ. Бабић у роману *Освиш.*

Дјело *Код нас* је наставак *Л. Ф. Века.* Јиресек је и у тој приповијести пјесник идиле и мира. Воли више прошлост неголи садашњост. Држи се оног чувеног стиха Кардућија „Једино у прошлости је љепота."

Није ми намјера да набројим све радове Јирасека. Довољно је да још споменемо његове *Псохлавце* и *Филозофску историју.* Та сентиментална историја доживјела је велик успјех. Бољи су *Псохлавци,* који су у Словенству највише познати. (У нас превод од Ст. Радића).

Драматска дјела су му слабија, нарочито двије велике историјске слике *Ј. Хус* и *Ј. Жишка.* Од реалистичних драма најбољи му је *Отац,* гдје му је успјело да у врло кратким чинима изнесе слику сеоског живота; тврдоглавост једног *оца* упропасти цијелу породицу.

Јирасек није човјек велике маште; он радије опажа и опажено марљиво биљежи. У појединостима и потанкостима је мајстор. Њему је пречи детаљ од цјелине; ради истине и тачности не заборавља ни једне ситнице. То свакако шкоди цјелини, јер дјело је раскомадано, није јединствено. Код њега није одлучно надахнуће, већ сакупљање градива. Јирасек је у описима одвише стручњак: смета му големо знање. Каткада му се догађа да, пишући роман, пише кронику. Никакво чудо: по звању је повјесничар, археолог, а живо се занима и одлично познаје повијест сликарства, музике и осталих умјетности. Све му то користи, а уједно смета при раду. Има спутане и ноге и руке. Боји се замахнути онако широко као што је то у својим романима учинио Сјенкјевич. Он нема стваралачке снаге пољског приповедача.

Јирасек је учитељ свог народа. Његов стил је миран, уравнотежен, јер пише без срџбе и пристраности. Није киван и пизмен на душманина; гледа на њега као на неко нужно зло. Без злоће не би било ни доброте, без гријеха не би било ни врлине: то су његова начела кад приказује борбе Нијемаца и Чеха, Папе и Хуса. И баш је у тој непристраности његова снага. Не намеће свој суд, слика грјешне и праведнике, а читаоцу препушта да се одлучи за једне или за друге. Тенденција је тако фино прекрита, да би је необавијештени једва запазио. И овдје је повјесничар побиједио. Њему зацијело није срцу прирастао Рим, али Јирасек, осуђујући католицизам, не може као васпитан човјек да осуди католичку умјетност, музику, а нарочито архитектуру. Два опрјечна стила у градитељству, готика и барок, родила су се у католичким земљама, у Фран-

цуској и Италији. А Праг је град барока и готике, и тако се у њему непрестано бори потомак Жишке и васпитан човјек. То је и разлог зашто Јирасек у танчине описује одијела, оружје, наките и све лијепе ствари којима су властела, свећеници и војници пољепшавали свој бурни и нестални живот. Његово искрено срце воли једино Хуса, али његов ум не може да заборави и забаци прекрасне умјетнине којима обилује туђинска, а ипак рођена Златна Праха. Туђинац се увукао у чешки живот, туђинци су саградили најљепше зграде, а Чех и преко воље мора да призна љепоту те наметнуте, али савршене умјетности. То је користило, а уједно и шкодило Чесима. Најтеже им је било отрести се туђинске традиције. Било је добрих Чеха који су њемачки мислили и писали. Ни сам Јирасек није се посве ослободио тих погубних утјецаја. Но он је својим друговима показао пут којим се мора да крене. И баш у томе и јест његово велико значење.

Јирасек има много више осјећаја за мноштва неголи за појединца. Он је предосјетио стихијску снагу колективности, која у садашњој књижевности има главну ријеч. Његове се личности губе у гомили. Сјетимо се књиге *Прошив свих.* Жишка је врховни заповједник, води присташе Хуса, он је душа покрета, а ипак његов лик није ни издалека онако јасан и пластичан као што то захтијева читава грађа романа. Он је у сјени, а све је остало око њега озарено јаким свијетлом. Јираскова метода посве је различна од сликања Рембранта. Велики нидерландски сликар баца сунчану траку на главни лик, а Јирасек описује свјетину, безглаво мноштво, да спомоћу тисуће малих јунака схватимо значење оног главног хероја. Средина је тако мајсторски приказана, да у њој, као у Толстојевој епопеји *Војна и мир*, ишчезава велики војсковођа. За њега је трагични јунак свет, неће да га из велике близине угледају људске очи. Култ хероја, обожавање великих личности је ближе германском неголи словенском схватању.

Јирасек све каже и тим каткада умара читаоца: један исти догађај исприча два, три пута редом. Тако радња полагано напредује, а епска ширина — макар како добра била — убија драматичност. Ми бисмо хтјели скоком, а Јирасек иде кроком, полагано, не жури му се, јер је сигуран да ће и на тај начин стићи на крај цесте. Радо се зауставља, да оком рођеног сликара разгледа околину. Зауставља се да отпочине и да ужива у пејсажу. Нарочито воли шуму. Са неколико потеза је кадар да нам дочара читаво расположење. Види се из сваког ретка да је доживио шуму. Све су му њезине чари и гласови познати. За њега је шума што за

приморца море. Зна страхоту и тајанственост њезину, али зна и цвјетне ливаде и пропланке, гдје се поточић као прпошно и разуздано дијете баца на црне стијене, да их окруни сјајном, бијелом пјеном. Зна мрку и језовиту сјену шуме, кад над њом виси олујни облак, а цијела крајина, згурене потлеушице и престрашена стабла чекају да сјекне муња и да ударац грома све њих ослободи од несносног очекивања... Не заборавља се лако опис јаблана у олујној ноћи. Тај опис је на почетку романа *Тама.* Под јабланом је освијетљено окно ловачке кућице. Вјетар би најрађе да сломи дебло, које се савило као једна голема сабласна рука. Чекаш кад ће шаком да сатарише кров...

У истом дјелу (*Тама*) још су неке слике које се не заборављају. Опис када Конијаш приповиједа народу. Тај озлоглашени и фанатични Исусовац пријети кршћанским душама паклом и шкргутом зуба. Осјећа се задах сумпора и кроз вјечни пламен провирују репови косматих ђавола. Конијаш то приповиједа на тргу, на дрвеној говорници и, као да је његов глас изазвао олују, дижу се за њим црни облаци, ужарени на крају као усијано гвожђе. У стрепњи згуриле се барокне зграде и палаче, а покорни вјерници и слушаоци збили се као стадо оваца кад се на њих спрема вук. Све је напето, а људска срца у смртноме страху чекају да се урнебесним вриском читав свијет стропошта у отворено зјало горућег пакла. Само чађави дим ће, као црна застава смрти, још да завихори над тим уништењем.

Као контраст свему томе споменућу бијег једног младог ловца. То је вађда најљепша епизода у *Тами.* Бјежи младић преко границе, да га не ухвате и не муче Исусовци. Скрива се по шумама, по дупљама, али једног дана, кад је баш био близу циља, не може да одоли жељи да долу и гори јави да је здрав, млад и жив. Из торбе извади ловачки рог и затруби весело и безбрижно као да се спрема на лов. Заборавио је на погибао, заборавио је на све, шума га својом љепотом опила и он радосном свирком даје одушка своме одушевљењу. Из оближњег двора чули му глас и дадоше се за њим у потјеру. И да се није намјерио на шпиљу, због свирке оде му глава. Ово је права правцата пјесма у прози.

У тим описима је Јирасек пун свјежине; види се да је све то видио властитим очима. Ријечју — своја опажања умије красно да исприча, али чим мора нешто маштом да надопуни или да измисли, смалакшу му силе. Зато су и његови дијалози прилично обични: онако отприлике као што се разговарају обични људи. Не изненађују нас новим идејама.

Јирасек је претежно епски писац. Најбоље описује велика мноштва, руље, војске, литије, славља, забаве, трке, битке, шуме, пожаре, оружје, ношње, монстранце, калеже, медаље, колајне, прстење, зграде, улице, тргове и читав остали спољашњи свијет. То је његово царство, и у томе мало тко је кадар да се такми с њим. Људска душа и психологија је његова слабија страна.

Мало којега књижевника чешки народ штује као Алојса Јирасека.

Божо Ловрић

Пронађени су посмртни остаци Јана Амоса Коменског

После исцрпних научних истраживања, најзад је успело пронаћи посмртне остатке Јана Амоса Коменског, и тако ће велики чешки емигрант бити враћен у своју отаџбину.

За Јана Амоса Коменског знало се да је последње доба свог живота провео у Амстердаму у Холандији, а умро је и сахрањен у оближњем граду *Naarden-y*. Разумљиво је да се још за време чешког народног препорода, у првим деценијама прошлог века, јавила тежња да се пронађе и његов гроб. Први је почео истраживање познати чешки археолог Јан Е. Воцел, али је он пошао погрешним трагом и због тога је његов рад остао без резултата. Он је тражио гроб Коменског на старом малом гробљу поред цркве Св. Вида. У то време живео је још човек који би му могао дати тачне информације. То је био последњи пастор такозване Валонске цркве у *Naarden-y*, Аноси, који је умро тек 1855. год. и своју тајну однео собом у гроб. Године 1872. предузели су чешки учитељи, на заузимање Ј. Л. Машка, тражење гроба Коменског, али сада већ са већим успехом. Јавио се нотар *Roeper* у *Naarden-y*, који је пронашао „регистар гробова Валонске цркве у *Naarden-y*" који се сада чува у музеју Коменског у *Naarden-y*. Сада се тачно утврдило да је Коменски био сахрањен у т. зв. старој Валонској цркви, у североисточном делу места. Ова црквица била је некада саставни део манастира „Маријанских Сестара" и у току времена и приликом верских борби проживљавала је различну судбину. Манастир је био претворен у завод за сирочад, касније у касарну, Валонска црквица била је уступљена ткачима; касније, служила је за касарну и магазин. У

току векова много се у њој прерађивало и мењало. У оном старом списку било је забележено да је у гробу бр. 8. био сахрањен 22. новембра 1670. год. Јан Амос Коменски. Требало је према списку само пронаћи гроб бр. 8., али ту су се одмах појавили нови заплети. У истом списку било је другом руком примећено да је 1742. год. био у истом гробу сахрањен Матеј *Brouwerius van Nidek*, аутор разних књига археолошког карактера, а најзад било је још другом руком примећено да је 1750. год. у истом гробу био сахрањен г. *Lois Guerre*, капетан инвалида и старешина ове цркве. Требало је, дакле, са сигурношћу пронаћи гроб бр. 8., а онда утврдити који је од костура Амоса Коменског.

Овај Нарденски списак иде до године 1789., али је у *Leyden-у* био пронађен други, новији списак који иде до 1818. год. кад је вршена последња сахрана у овој цркви. Овај новији списак већином се слаже са првим, али баш код гроба бр. 8. има једну важну примедбу: „Поред гроба бр. 8. била су дигнута два камена потпуно до зида, и тако се добило довољно места за сахрану једног детета, јер је већина других гробова у паркету била попуњена, и овде је био 25. јуна 1784. године сахрањен трогодишњи син г-ђе Грахам, удовице шкотског капетана овдашњег гарнизона". Из ове примедбе, дакле, могло се утврдити да се гроб Коменског налазио у паркету цркве, или у њезину предњем делу, и то поред зида. Сад је требало отварати један гроб за другим, и брзо се утврдило да гроб који је до овог времена сматран за бр. 8., није то. Требало је, дакле, трагати на другој страни. На другој страни, поред зида и под проповедницом нађен је доиста гроб у коме су била три мушка костура. Прошле године чехословачко Министарство народне просвете одредило је за ово истраживање нарочиту комисију којој су стајали на челу ректор Карлова универзитета, познати стручњак за антропологију, професор *Jan Matiegka* и археолог-инжињер *Sochor*. Издашну помоћ у њеном раду пружили су јој професор анатомије на универзитету у Утрехту, *D-r Broek* и *D-r Kleiweg de Zwaan*, професор универзитета и колонијалног завода у Амстердаму. Недавно је професор *Matiegka* објавио резултате овог истраживања у расправама Чешке Академије Наука.

Костур детета није пронађен. То се може објаснити тиме да је био одбачен приликом касније поправке зида, јер је лежао потпуно до зида и сасвим на врху. Три мушка костура лежала су један изнад другог и била су прилично добро очувана. Први костур одозго који би према списку требало да припада капетану Guerra, могао је бити једва двадесетпетогодишњег човека. А капетан инва-

лида и старешина Валонске цркве могао је бити у прилично високим годинама. Уистини утврђено је, према архиву, да је Lois Guerre имао 60 година. Костур, дакле, не може припадати њему. Веројатно је била учињена погрешка: или је у списак уписан под погрешан број, или су гробови били замењени приликом сахране. Такве су се грешке дешавале, и у списку ових гробова на два места су и прибележене. Може бити да је капетан Guerre био положен у суседни гроб број 7., где је уистини нађен један костур преко броја. Први костур доле дубоко у земљи требало би да буде Коменског. Утврђено је да је то костур човека у високим годинама. Потражене су све старе фотографије Коменског и сви описи његове личности, којих има веома много, и према њима се конструисало како би могао изгледати велики покојник. Утврђено је да се пронађене кости потпуно слажу са овим описима. Нарочито нос, који је у Коменског био врло карактеристичан, високе чеоне кости, вилице, слагале су се потпуно са ликом Коменског. На костима се чак могло утврдити да је Коменски много патио од реуматизма, као што се и иначе зна да је у последњим годинама био реуматичан у високом степену.

Свим тим чињеницама допринесен је довољно солидан морални доказ да су доиста пронађени посмртни остаци великог словенског и светског педагога.

Јан-Амос Коменски је један од највећих синова чешког народа, али он не припада само Чесима, него и целокупном човечанству. Мало је људи који су толико дали човечанству као овај велики страдалник, и који су тако дубоке бразде заорали на пољу културе човечанства. Он који је целим својим духом живео у библији, може на себе применити реченицу из писма св. апостола Јакова: „Плод вашег рада остаће", јер плод његова рада је велик и трајан. Он је један од оних великих људи који се не заборављају, него чија величина непрестано расте чим се више удаљујемо од његова времена. Најбољи доказ је за то огромна литература која постоји о Коменском, на најразличнијим језицима. Велико чешко библиографско дело „Чешка историјска библиотека" у свом петом тому, који је изашао 1911. год., набраја 13.315 дела о Коменском на најразличнијим језицима. То је само до те године, и није све, јер се за нека дела дознало доцније.

Многа његова дела била су преведена на разне језике. Тако на пр. његово дело „Отворена врата језика", које је изашло најпре на латинском језику 1631. године, било је преведено на 12 европских и 4 азијска, па чак и на абисински језик у Африци. Његова „Дидак-

тика" доживела је досад пет потпуних превода на немачки језик и два непотпуна; један од ових превода доживео је пет издања. Била је преведена трипут потпуно на руски језик и двапут непотпуно; двапут на пољски, двапут на италијански, на шпански, енглески, словеначки и хрватски итд. језик. Постоје не само у Чешкој него и по другим земљама специјалне научне организације за проучавање Коменског. Тако на пр. у Немачкој постоји „Друштво Коменског" у Берлину, које издаје месечну научну ревију за студије о Коменском, у Лајпцигу „Коменскога Научни Институт". У Чешкој носи велик број научних и педагошких завода и организација име Коменскога. Потпуно је разумљиво што се и нови, после Рата основани универзитет у Братислави назива „Универзитет Коменског", јер је Коменски, по свом пореклу, припадао словачком племену; био је рођен у Ухерском Храдишту на некадашњој моравско-мађарској граници где становништво припада словачком племену.

Коменски никад није имао претензије да постане светска научна величина. Он је био последњи бискуп „Братске Једноте"; после катастрофе на Белој Гори, морао се са својом Браћом иселити у иностранство, и његов идеал је био повратак у отаџбину. За време највеће беде кад је, после завршеног тридесетгодишњег рата, изгледало да је ишчезла свака нада на повратак, он је записао у малом спису *Утеха умируће мајке Братске Једноте:* „Верујем и ја Богу да ће проћи овај вихор, после кога ће се управа твојих ствари поново вратити у твоје руке, о чешки народе!" Полазна тачка његова рада била је чисто верска. Према његову схватању, за његова живота владао је на земљи антихрист, а овог антихриста оличавали су: Папа, Језуити и Хабзбурзи. Али ће се једном свршити ово краљевство антихриста, Христос ће поново сићи на земљу и узети власт у своје руке, и онда ће доћи право краљевство Божје на земљи. То је такозвана Хилијастичка идеја, која се у историји хришћанства појављивала често и била веома раширена и за време Коменског. Животна филозофија Коменског била је, дакле: треба се борити против владавине антихриста, веровати у долазак Христа и припремати се за његов долазак. Народ треба учврстити у правој побожности. У ту сврху Коменски је, са овог свог гледишта, написао велик број расправа и дела верске садржине. А да би народ био спреман прихватити ове идеје, потребно је да буде просвећен; потребне су, дакле, школе по најбољој методи. Коменски је сам у једном спису изразио велику идеју: „Ми Чеси морамо у културном погледу бити први међу народима ако хоћемо да опстанемо, а не да нам предњаче други, као Французи, Енглези и Немци".

Он је радио, пре свега, за Чехе и за своју Братску Једноту, али по својој идеологији био је интернационалан, и плод његова рада уживали су други народи много више него Чеси. После одласка из Чешке био је много на путовању: боравио је у Пољској, Немачкој, Мађарској, Шведској; позвао га је енглески парламент да организује школе у Енглеској; најзад је нашао мирно уточиште у Холандији. Његово име било је у Чешкој прононсирано као најгорег јеретика; сва његова дела ушла су у злогласни списак „Кључ јеретика“ и била су спаљивана где год су нађена. Али његов утицај није престајао ни у доба противреформације. И по језуитским школама у Чешкој употребљавана је његова граматика и други уџбеници, само се није смело поменути његово име. Његова дела верске садржине штампана су често у Немачкој, нарочито у Берлину и у Хали, заостатак чешке Братске Једноте који се још налазио раштркан по свету, а кришом су пренесена и у Чешку међу тајне присталице Једноте који се нису иселили. Коменски је, међутим, непознат и заборављен лежао у свом гробу у *Naarden-у*. Ни рационалистичко доба такозване „модерне просвете“ није било повољно за сећање на Коменског. Велики немачки научник Аделунг, један од оних немачких научника који су полагали темеље модерној немачкој науци, о Коменском пише у свом великом научном делу „Geschichte der menschlichen Narrheiten“ (*Историја људских лудорија*). Хилијастичке теорије Коменског биле су за модерног рационалисту лудорије. Исто тако, отац славистике Добровски, који је са таквом марљивошћу и љубављу истраживао стару чешку културну прошлост, за Коменског није имао смисла. После јозефинског просветног доба дошло је време нове реакције, не само у Аустрији него и по целој Европи, и на Коменског се гледало пре свега као на јеретика. Тек је млади Палацки, Словак и потомак „Браће“, обновио 1829. године код чешког народа успомену на Коменског и изнео нарочито његове заслуге за чешки језик и књижевност.

Коменски као педагог припада свима народима. Он је поставио темеље модерне педагогије. Истакао је извесна начела која су за оно време фрапантна, а и за наше доба потпуно модерна. Тако на пр. наглашавао је да школа мора бити за све, без разлике сталежа, доби и пола. Његова педагогија обухвата целог човека; хтео је да васпита целог човека да буде спреман тежити за највишим идеалом, а то је Бог. Коменски није имао смисла за старе класике, и сасвим је прекинуо са старим начином наставе, који је био чисто формалан и шаблонски. Истакао је начела модерне наставе, очигледне, васпи-

тања у вези са природом, потребу систематског развитка људског духа, вредност матерњег језика итд.

Коменски је општечовечански и међународни још у једном другом погледу. Он је јасно изнео и одлучно заступао и идеје општег пацифизма, општег братства и заједнице народа. У том погледу може се рећи да је један од главних зачетника идеје Лиге Народа, и уопште свих модерних идеја које су тек после светског рата дошле до јасног изражаја. За католике био је он најзлогласнија личност, најгори од свих јеретика, али се одлучно борио и против неких евангеличких теолога, због њихових нетолерантних погледа.

Чеси имају много разлога да славе Коменског као једног од својих највећих књижевника. Он је не само један од најплоднијих него и један од најбољих, ако не уопште најбољи књижевник старог времена. Писао је врло лепим, чистим и језгровитим чешким језиком. Радио је на пољу чешке граматике и речника, историје, географије и фолклора.

Као што је речено, полазна тачка за целокупан рад Коменског била је верска идеја у хилијастичком смислу. У том погледу био је интернационалан; национално питање тада уопште није постојало у оном смислу као што постоји данас. Али је К. гајио велику љубав према свом чешком народу; хтео је да његов народ буде средиште новог краљевства Христова, први и најнапреднији међу народима. Није му била туђа ни словенска идеја. У једном свом делу изражава мисао да је потребан један општи језик на научном пољу. На Западу овај узајамни језик требало би да буде латински, у Азији арапски, а на истоку Европе руски.

Д-р Л. Ленард

Михаило Навка

— Двадесетпетогодишњица рада —

Прошлог месеца прославио је Михаило Навка, један од најистакнутијих културних раденика Лужичких Срба, а са њим и цео његов народ, двадесетпетогодишњицу културног рада.

Михаило Навка рођен је 1885. године у селу Радворју, недалеко од Будишина; живи и ради као учитељ у свом родном селу. Ожењен је Ханком Андрицки, сестром незаборављеног Миклаужа Андрицког, најбољег лужичкосрпског организатора и публицисте,

који је, на велику штету свог народа, умро нешто пре светског рата, напунивши једва тридесетшесту годину. Миклауж Андрицки полагао је темељ целом организаторском раду младе генерације, а својим публицистичким радом далеко је прекорачио границе своје уже отаџбине, тражио везе са другим Словенима, па и са јужним Србима. Бог је благословио брак Михаила Навке и дао му тринаесторо деце, од којих дванаест још живи — девет дечака и три девојке. Сваки пут кад му се родило ново дете, објавио је то у својим новинама, у дневнику „Сербске Новини“: „Поново један Србин више, родио ми се син“.

Михаило Навка је, пре свега, педагог, педагошки писац и музичар. У том погледу стоји он сада на првом месту међу Лужичким Србима. Али његово име јавља се и на сваком другом пољу народног рада. Већ као млад учитељ, 1906. године, појавио се врло лепим фељтонима из сељачког живота. У Часопису Српске Матице у Будишину објавио је неколико добрих филолошких расправа. Сарађивао је на великом Резаковом немачко-српском речнику. Али, пре свега, он је писац за децу и омладину уопште. Године 1914. издао је збирку приповедака за децу, а пре тога написао је за децу две драме. Дошао је светски рат, па је и он морао у војску; после рата почео је интензивније радити у истом правцу. Преводио је разне ствари са других словенских језика: са руског је превео Гогољеву комедију „Ревизор“, са чешког неколико игара са луткама итд.

Михаило Навка учествовао је и у народном организаторском раду. Године 1912. био је један од првих покретача и оснивача „Савеза Српских Друштава“, из кога се после Рата развила „Домовина“ — централа свих лужичкосрпских просветних и културних друштава. Крајем светског рата село Радворје било је средиште народног покрета, и ту су Срби прокламовали своју „самосталну српску државу“. После тога, био је Михаило Навка један од оснивача лужичкосрпског Сокола и његов први староста. Он је уредник листа за децу „Рај“ — као и органа лужичкосрпског соколског савеза *Соколске Листи*. Своме сваку Миклаужу Андрицком поставио је трајан споменик знатне вредности тиме што је издао његова „Писма из Прага“.

Д-р Л. Ленард

Страни књижевни преглед

*

Из књижевног живота модерне Данске

I

Од скадинавских литература, норвешка књижевност је најоригиналнија по својим идејним вредностима, шведска најопсежнија по идеолошким концепцијама, а данска најбогатија финим психолошким и уметничким талентима. У тој обилатости књижевних личности којима је испуњена културна прошлост данског народа, ни један период није био толико богат књижевним делима као што су последњих тридесет година прошлог века. Додуше, и Данска је имала универзалније духове у току 18. столећа, и веома развијене културне личности у првој половини 19. века, за време своје романтичке ренесансе која је позната под именом „Златно доба" у данској литератури, али никада раније није она имала толики број нијансираних песничких талената као у последњој четврти прошлог века.

На почетку 19. столећа настаје у данском духовном животу нагао прелаз из доба рационализма у нову еру песничког стварања, кад на место рационалног космополитизма долази религиозна, мистичка и национална романтика. Буђење дубље националне свести изазива тада ново и јаче струјање животних и песничких снага које дају читавом културном животу снажнији полет, а код великих појединаца у данском народу развијају све већу елевацију духа. Тај период националног и романтичког препорода траје неколико деценија и ближи се крају 1860-тих година, кад национални романтизам и идеалистичко схватање доживљују јак удар од политичке реалности у оружаном сукобу између Данаца и јужних Германа 1864. године.

Културни развој Данаца, који је за време читавог романтичног периода био претежно под утицајем немачких филозофских идеја, претрпљује годином 1864. застој и разочарење. Виталне идејне снаге данског народа изгледа као да су се у току неколико деценија 19. века истрошиле у огромној продукцији великих културних личности, и дошле у извесно затишје. Већ се средином тога столећа примећује опадање идејних снага. Велике културне идеје из доба романтичне ренесансе нису тада више могле наћи достојне представнике, и оригинални мислиоци и књижевници из великог „Златног доба" били су замењени епигонима који су живели задовољно и мирно од идеја својих претходника, и у немоћној идолатрији уских националних вредности.

Национална катастрофа 1864. године учинила је крај тој духовној летаргији, и нарушила је дотадашњу оријентацију идеолошких струја. После тога удара, који је дошао са исте стране с које је дотадашња културна Данска примала и најјаче идејне импулзе, било је потребно потражити нове путове и видике. Књижевна генерација која је тада била на измаку, поред свега разочарења и удара, није била у стању да се реконструише и прикупи снаге за нове напоре. Отуда је требало да прођу неколико година док нове и млађе личности нису ступиле на снагу, да даду нову паролу и укажу на друге путове.

Та нова генерација проговорила је 1870. године, и од тада настаје нова епоха у данској књижевности, а вођ те књижевне генерације био је *Георг Брандес*, који је 1871. године отпочео своја знаменита предавања на универзитету у Копенхагену под именом „Главне струје у литератури 19. века".

Брандес је својим агитаторским идејама у току тих предавања окренуо фронт против дотадашње романтике у литератури свога народа, и скретао погледе својих савременика на револуционарне идеје које су владале у западној Европи крајем 18. века, покушавајући да на тај начин васпостави везу између социјалне револуције тога времена и либерално-демократских струја савременог западног друштва. Брандес је сматрао читаву романтичну епоху као реакцију против 18. столећа, и као прекид природног развоја који је имао да настане у Европи после социјално-политичке револуције која је избила крајем 18. столећа. Он је веровао да постоји природни конекс између тих социјално-револуционарних идеја и савременог либералног демократизма, и зато је хтео да уклони романтику из свести свога народа као негативну појаву; а како је романтична идеологија дошла у Данску поглавито под утицајем немачких филозофа, ништа није било разумљивије и природније но одвратити погледе својих савременика од Немачке, и скренути их на модерне мислиоце и либералне идеологе Француске и Енглеске. Тако је Брандес с једне стране објавио рат непосредној прошлости, а с друге стране тражио нове путове и видике за културну оријентацију својих савременика.

Под утицајем Георга Брандеса настала је у данској литератури нова епоха која представља у идејном животу Данаца другу ренесансу, али на сасвим новим линијама. Та епоха која значи прекид са старим националним идеалима, позната је у Данској под именом *Прелом*.

Све што је било јачег талента у тадашњем животу Данске,

окупило се око Брандеса и повело је борбу против старих начина мишљења. Борба се водила на свима фронтовима. Књижевне и филозофске идеје удружиле су се са социјалним и политичким, а сва народна интелигенција поделила се на два табора. Табор старих тражио је конзервирање народне прошлости и традиција, те је тако у књижевном погледу заступао романтику, а у политичком конзерватизам националних либерала. Табор младих тражио је прекид са непосредном прошлости, и на место романтике хтео је да постави реалистично схватање живота и културе, а у политичком погледу ишао је за реформама у правцу савремених социјално-демократских идеја. Нова генерација 1870-тих година веровала је, према томе, у идеје слободе, разума, стварности и напретка, и на основи тих идеја тражила је промену свих постојећих вредности.

Брандесу се у то време придружио *Харалд Хефдинг*, тадашњи доцент на универзитету у Копенхагену, који је место немачке филозофије пропагирао идеје модерних француских и енглеских филозофа. Брандес и Хефдинг давали су заједно нов идеолошки тон савременој литератури, а *Ј. Јакобсен*, који је тада иступио као ученик тих идеја, стварао је нов књижевни стил који је постао од пресудног значаја за читаву млађу генерацију песника и књижевника. Тако је Данска наједанпут добила великог модерног критичара, идеолога и песника, а око њих се груписала читава поворка младих литерата од којих је сваки за себе покушавао да изрази своје особитости на бази нових мисли и идеала.

На тај начин окупљена песничка генерација тога времена носила је у себи заједничко одушевљање и сличну мисао, али и велику нијансираност уметничких диспозиција. Услед тога, поред све заједнице мисли и осећаја, књижевно манифестовање тих уметника није било једнолико, већ је показивало богатство и разноврсност.

„Људи 1870-тих година — вели дански критичар С. Јенсен — иступили су као збијена чета са фанфарама и лепршајућим заставама; они су били одушевљени за исто реалистично схватање уметности, и исте паганске и бунтовничке идеје. У духовима је владала бура у то време, и један снажан талас ставио је у покрет тадашњи духовни живот. Али овај покрет није био само понесен уметничким, већ и социјално-политичким одушевљењем. Борци тога новог правца склопили су савез са демократијом".

То одушевљење и та безгранична вера у моћ истине и напретка нису били дуга века. Стварност, лишена сваке мистике и искључиво рационално схваћена, није могла задовољити све духове. Тако схваћена реалност била је такође илузија без велике потен-

цијалне снаге и, пре или после, она је морала довести до разочарења.

Разочарење је, међутим, настало много раније но што се очекивало. После непуних десет година таквог одушевљења, наступило је слабљење вере и извесна резигнација која је местимично прелазила у огорчење и незадовољство. А то је незадовољство било појачано и политичким приликама. Место дотадашње борбености духова, која је давала полет, и место решавања појединих проблема који су за неколико година нашли своју брзу и површну солуцију, дошла је извесна равнодушност према свакој борби и незадовољство према гледању у сиву и једнолику стварност, која је била тако далеко од објављених нада. Дотадашњи реализам узео још искључивију и ужу форму натурализма, и књижевна генерација која је почела да ствара 1880-тих година нашла се наједанпут без потребе да решава животне проблеме, а на догледу стварности која је подбацила с обзиром на раније наде и проповедања. Стари непријатељи били су већ побеђени, раније илузије разбијене, али и нове илузије неостварене; остала је још једино природа, та вечна и непроменљива природа, и она је била једина стварност која је имала лепоту и чар. Зато генерација 1880-тих година, лишена илузија својих претходника, прелази на детаљно описивање природе као јединог извора својих књижевних инспирација. У таквим околностима резигнација и песимизам били су сасвим природно расположење уметничких духова. Али је песимизам сасвим немогућан као трајан поглед на живот. Ништа није карактеристичније за тадашње стање од самог имена романа који оцртава расположења те епохе. *Херман Банг*, који је уједно и главни представник литерарне генерације 1880-тих година, написао је 1880. године тај роман под насловом *Поколења без наде.*

„Тај роман је — пише историчар В. Естергор — нека врста обрачуна који мора интересовати сваког оног који хоће да студира људе, и то не само здраве, већ још више болесне и несрећне, који стављају највећи захтев на наше разумевање и симпатије".

И друга два представника те епохе: *Петар Нансен* и *Карл Ларсен*, показују исту скепсу и меланхолију, као и тежњу да се измире са животом без илузија.

У том правцу није се могло даље ићи, и стога у то време настаје потреба за променом сигнала. Ту промену поново најављује Брандес увођењем једне нове песничко-филозофске личности у културни живот Данске. — У пролеће 1888. године отпочиње Брандес серију јавних предавања о Ниче-у, и тим откривањем једног до тада сасвим непознатог идејног света ствара читаву револуцију у пес-

ничким духовима свога народа. Промена сигнала састојала се у томе што је рационални и социјално-политички радикализам уступио место аристократском радикализму. Под именом *аристократски радикализам* објавио је Брандес своје прво предавање о Ниче-у, и то име постало је парола за ново књижевно и филозофско схватање које карактерише песничку генерацију 1890-тих година у Данској.

Ма како изгледало пародоксално и чудно видети Брандеса тада у улози идејног аристократе после његова ранијег либерализма и социјалног утилитаризма, остаје факт да је он повео коло младих литерата који су 1890-тих година тражили субјективне и унутрашње вредности, и већу интимност душе, насупрот реализму и натурализму двеју претходних генерација. Та промена у Брандесову духу била је извршена у току двадесет година живота и рада, и делимично је последица идејне атмосфере која је у то време владала у европској литератури. Тадашње књижевне и уметничке личности уморише су се од гледања у стварност, те су стога управиле своје погледе са спољашњег света у унутрашњи живот душе. Социјално-политичке вредности изгубиле су у то доба своју чар, и мисао је почела да тражи свој изражај у детаљном и фином развијању субјективних одлика. Опште идеје из 1870-тих година расточиле су се тако у безброј нијансираних мисли 1890-тих година.

Кроз сву ту еволуцију прошао је и Брандес, и премда он није изгубио веру у генералну идеју слободе и истине, ипак се у њему појавила скепса према општим социјалним и политичким идеалима. Он је, заједно са својим млађим савременицима из 1890-тих година, постао индивидуалист и субјективан мислилац, и проповедао је тада нов морал у смислу Ничеова идејног аристократизма: „Ти не смеш имати друге богове сем једног јединог истинитог: своје ја и своју душу".

Ова нова фаза у данском духовном животу била је друга реакција, али овога пута реакција осећаја против тираније разума. Занемарени душевни живот почео је да тражи своја права, и лирика је заступила апстрактност и безбојно описивање стварности. То је било доба нове романтике и поновног враћања у прошлост.

Л. Смодлака

Привредни преглед

*

Културно стање и унапређење пољопривреде

На светској привредној конференцији у Женеви (1927. г. маја), поред осталог документационог материјала, поднео је о аграрном питању врло исцрпан елаборат немачки аграрни стручњак Д-р Фриц Баде. За посматрање могућности и ефекта рада на унапређењу пољопривредне радиности Д-р Баде је исцрпно обрадио једну нову основицу. Пошао је од проучавања и утврђивања висине жетвених приноса, и то не по појединим државама као економско-политичким целинама, већ по мањим областима. Сврставши тај материјал статистички, он га је потом представио и картографски. Затим је отпочео да испитује збир фактора — природних, економских, политичких, културних и социолошких — који у својој функцији дају становите жетвене приносе. Основица са које је пошао Д-р Баде у разматрању постављеног проблема — како и којим средствима унапређивати аграрну радиност — несумњиво је врло интересантна. Утврдити: чега су функција високи жетвени приноси и који су фактори што дејствују у правцу њихова повећања, као и то да ли се то повећање постизава дејством једнога или више фактора и т. д. — питања су од великог значаја. Нарочито данас кад аграрна криза влада у целом свету и кад је аграрни проблем постао приоритетан.

Из картографског прегледа Д-ра Баде-а на коме су представљене висине приноса пшенице према областима, запажа се ово:

1) Високи приноси (15-18, 18-21, 21-24, преко 24 мет. по хектару, а за период 1922-24.) су сконцентрисани у једном делу Европе (малим делом Француска, Немачка великим делом, Белгија, Холандија, Данска, Шведска, Норвешка, Енглеска, делом Швајцарска и северна Италија).

2) На граничној линији ових приноса долазе приноси од 12-15, а у свим осталим деловима Европе и мање од тога. Тако следеће земље долазе у ред оних које имају ниске и врло ниске приносе: Русија, Балтичке државе, Балканске земље, Мађарска, Румунија, већи део Француске, Шпанија, Португалија, средња и јужна Италија, јужна Немачка и т. д.

3) Нарочито пада у очи што се у једној Земљи, као целини, где се може претпоставити да владају ако не исти а оно при-

ближно једнаки (изузимајући нашу Земљу) услови рада, појављују области са врло разноликим приносима (случај са Немачком, Француском, Италијом итд.).

4) Карактеристично је, такође, и то што се области високих приноса не одвајају државним границама, већ се појављују у једној целини.

5) Из опште слике се види да северне и источно-континенталне области Европе имају високе жетвене приносе, и то најгушће насељене у Европи.

Добивши овакву слику, која се иначе код глобалних статистичких цифара што се односе на државе као целине, не може представити, — прво питање које се Д-р Баде-у наметало било је: откуда долази разлика у жетвеним приносима, а нарочито откуда да се чак и у једној држави, узетој као целини, ако не с једнаким а оно приближно са истим природним, привредним, културним и политичким приликама, појављују врло разнолики приноси.

За испитивање овог проблема Д-р Баде је мислио да пође од природних, у првом реду климатских услова. Јер, ако би се утврдило да су климатске прилике изванредно повољне у областима високих приноса, а неповољне у областима ниских приноса, онда би горње питање у многоме било објашњено. Даље је питање хтео да пренесе на бонитет земље и њезине евентуалне разноликости у областима високих и ниских жетвених приноса, али на овоме терену питање није могао проучавати, и то из простог разлога што се не располаже агрономским радовима у овој области, барем не за већину земаља. Но ипак, и на основу оног и оноликог материјала којим се данас располаже у тој области, Д-р Баде је могао утврдити да разлике у погледу бонитета земљишта нису толике, да би оне биле једине од утицаја на висину жетвених приноса. Исто то важи и за климатске и уопште природне услове. Једном речи, *природни услови за развој пољопривредне радиности у европским државама нису толико и тако јако различити, да би из тога резултирали високи или ниски жетвени приноси.* На основу овога Д-р Баде утврђује да се узроци данашњој подели европских области на високе и ниске приносе не могу и не требају тражити у разноликости природних услова. Закључак до којега Д-р Баде долази јесте: да разноликост величине жетвених приноса у Европи не произлази из неједнаких природних услова, већ су они производ дугог процеса историјског развића, различитог темпа ширења и примања техничких напредака. *Висина приноса је долазила као резултанта техничког напретка, а овај је опет ишао упоредо са општим културним напретком.*

Проблем висине приноса интересује данас готово све европске земље, и аграрне и индустријске. Од одговора односно решења тога питања зависи какве ће се мере и којим средствима радити на унапређењу пољопривредне радиности и за санирање аграрне кризе. Код нас се, на пример, у свакој дискусији о пољопривредној кризи одмах износи статистика жетвених приноса по државама, доказујући тиме заосталост наше пољопривреде. Ова статистика, међутим, сама по себи, не значи много, из разлога које је Д-р Баде нарочито подвукао, а то је: да жетвени приноси често много варирају не само према Земљама, већ и у једној Земљи. Стога је интересантније и актуелније да се постави питање: зашто је тако? Шта условљава висину жетвених приноса и уопште већу и бољу продукцију целокупне аграрне делатности?

Ово питање је у најновијој агр. литератури исцрпно расправљао и Д-р С. Стракош: Das Agrarproblem im neuen Europa, Berlin 1930. Д-р Стракош поставља тезу *да је културни ниво предуслов сваког даљег развитка.* То значи *да се са културним напретком врши и остали па, према томе, и пољопривредни.* Другим речима, *нема напредније пољопривреде без напредније културе. Прво је функција другог.* Културни ниво, пак, представља становити степен развијености већег броја фактора. Скуп свих тих фактора од којих зависи степен продуктивитета, Д-р Стракош назива „економским коефицијентом". То је опште стање једне државе које условљава ниво продуктивности. То је њен „економски коефицијент", који се састоји из две врсте елемената: прву врсту сачињавају они природни, који се не могу мењати; другу, пак, они који се стално могу побољшавати. Према томе, унапређење и интензивирање пољопривреде зависи од тога колико се унапређује „економски коефицијент", т. ј. у *којој се мери подиже општи културни ниво.* Тако, на пример, успех акције која се предузима у циљу унапређења пољопривреде, зависи од збира услова под којима се развија аграр у дотичној земљи. Следствено овоме, исте аграрне мере предузете у двема различитим земљама са неједнаким општим условима т. ј. „економским коефицијентом" даће различите резултате. Мањи ће успех бити тамо где је „економски коефицијент" слабији, а бољи опет у земљи где је виши. Овај пример имамо у нашој Земљи. Механизирање пољопривреде у Војводини даје много веће и боље резултате од механизирања у Јужној Србији. Тај је случај са свима мерама у области унапређења пољопривреде. Тако се долази до закључка да су високи жетвени приноси функција пољопривредне технике, а ова је опет функција културног стања. Пољо-

привредна техника даје резултате према културном нивоу. У државама са високим културним нивоом пољопривредна техника даје најбоље резултате, који се показују у високим жетвеним приносима. Та готово иста техника, примењена у државама нижег културног нивоа, даје ниске жетвене приносе. „Повољнији економски коефицијент једне државе условљава на сваком ступњу интензитета пољопривредне радиности већу продуктивност уложених средстава, него ли неповољан економски коефицијент. Стога није довољно пољопривреду у једној држави унапређивати непосредним мерама. За степен успеха увек одлучује опште стање продукционих услова".

Овако постављен проблем високих жетвених приноса пружа могућност и тражи да се питање унапређења и наше пољопривреде проучи у новој светлости. Утолико је пре ово за нас потребно што наша држава као целина не представља једнолик степен економске, културне и социјалне развијености. Пољопривредна радиност је у нас заступљена од примитивних облика натуралног пољопривредног система и номадског сточарења, па до капиталистички организованих и вођених газдинства. То је резултат процеса историјског развитка, различитог темпа културног, економског и социјалног, и политичког напредовања, као и примене пољопривредне технике. Разноликост овог општег стања т. ј. „економског коефицијента" долази до изражаја у висини жетвених приноса. Из овог излази да се на нашу аграрну политику постављају два задатка: да ради и на унапређењу и на нивелирању „економског коефицијента". На тај начин т. ј. унапређујући и нивелирајући факторе који су оличени у збиру услова продуктивитета, вршиће се посредно унапређење пољопривреде. Делатност аграрне политике у области непосредних мера за за наш случај је нарочито деликатна. Једне исте мере према разноликости ступња општег стања т. ј. „економског коефицијента" дају и различите резултате. Проблем је не само у непосредним мерама, него и у њиховој примени и начину извођења. За погрешке које су досад учињене у овом правцу у нас, има пуно примера. Оне чине збир палијативних мера, предузетих у области аграрне политике у првој десетогодишњици, без већих, у много случајева и без икаквих резултата побољшања и унапређења. Наша се аграрна политика раније састојала из предузимања *искључиво непосредних мера*, без обзира на посредно деловање у правцу подизања „економског коефицијента". Годинама се говорило о насушној потреби да сељак дубље оре, чисти коров, побољшава обраду итд. а *заборавило се да то само по себи долази са дизањем просветног нивоа*

села и сељака. Говорило се много о просвећивању, али се мало учинило за сузбијање аналфабетизма и т. д.

Наш проблем је у *дизању и унапређивању културног нивоа нашег народа* свима средствима која нам стоје на расположењу. Културни ниво за нас представља збир свих услова који делују на развој и продуктивност нације као целине. Виши културни ниво донеће собом и појачану примену пољопривредне технике, а ова опет више приносе и већу и бољу продукцију у свима гранама аграрне делатности.

Владислав Миленковић

Документи

*

Архивски прилози за биографије југословенских сликара

Велика је штета што се није у ранијим временима поклањала озбиљнија пажња прикупљању података о животу и раду наших уметника, специјално наших сликара. Од свих културних народа ми смо на овом пољу најмање урадили. Услед тога ни ми сами немамо прегледа ко се све у нашем народу бавио сликарством, а још мање може то да зна стран свет. Разуме се да ми због овога много губимо у очима других културних народа. У овај мах се публикује чувени Лексикон Тиме-Бекер (Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Herausgegeben von D-r Ulrich Thieme und D-r Felix Becker — Leipzig 1907. и даље). Лексикон ће изнети на 50 огромних свезака и обухватиће око 150.000 сликара свих културних народа. И док ће неки народи бити у овом Лексикону заступљени са петнаест до двадесет хиљада сликара, југословенских ће једва бити око десетак уметника на сликарском пољу. Од других народа су унесени у Лексикон и сви осредњи, па и слабији, сликари, а од наших нису ушли ни прваци, или, ако су приказани, учињено је то површно, а често пута и погрешно.

Овоме нису криви издавачи страних лексикона него ми сами. Не бојкотују они наше уметнике, него не знају за њих и немају

одакле да дознаду. Да ми имамо Лексикон наших сликара, преузео би светски Лексикон у своје ступце све уметнике нашег Лексикона, те би наша уметност друкчије била репрезентована пред страним светом.

Први покушај да напише биографије југословенских сликара потиче од Ивана Кукуљевића-Сакцинског. Он је публиковао у Гајевој Тискари дело *Словник умјетникаx југословенских*, Загреб 1859. О Србима сликарима написао је студију Лазар Николић, учитељ у Добрици у Банату. Његово дело (*Српски сликари*) публиковао је 1895. год. у Земуну његов син Д-р Владимир Николић, адвокат и историчар. Податке о Србима сликарима прикупљао је и обелоданио у „Српском Сиону“ г. прота Лазар Богдановић. Нарочиту је пажњу овој грани наше националне културе поклањао г. прота Димитрије Руварац, који је прикупио по општинским и конзисторијалним протоколима много нових података за животописе српских сликара. Исто тако је увиђао важност овог питања и прибрао огромну грађу за биографије наших сликарских уметника г. Јоца Вујић из Сенте. По многобројним часописима и другим књигама налазе се белешке о раду, некролози и други податци о нашим сликарима. Г. Вујић је све ове белешке вредно прикупљао и приредио је регистар за сваког па и за најнезнатнијег сликара. Грађом г. Руварца и г. Вујића послужио се у обилатој мери г. Вељко Петровић, приређујући за штампу, у друштву са г. Д-ром М. Кашанином, монументално дело *Српска уметност у Војводини*, од доба деспота до уједињења, Нови Сад 1927. (издање Матице Српске).

Публиковање овога дела ставило је на дневни ред и указало је с једне стране на недостатке а с друге стране на важност и потребу проучавања наше сликарске уметности. За настављање рада на овом пољу потребно је, пре свега, да се прибере грађа о животу појединих сликара и да се на темељу поуздане грађе напишу њихове биографије. Истражујући грађу о сликарима, наука ће изнети на светлост уметнике старијих времена који су били покривени велом заборава, ма да нису заслужили таку судбину, а писање биографија и утврђивање уметничке вредности појединих сликара повољно ће утицати на стварање наших националних галерија слика.

Покушао сам са своје стране да допринесем прикупљању података о нашим сликарима. Преписао сам белешке које се о њима налазе у протоколима и другим књигама Сликарске Академије у Бечу, и прикупио сам податке који се о овом предмету налазе у актима Државног Архива и Ратног Архива у Бечу. О Јовану Субо-

тићу и о Павлу Петровићу добио сам података и од г. Јоце Вујића. Све ове податке поређао сам по азбучном реду сликара, и предајем их јавности са жељом да овај чланак буде потицај за настављање овог посла. У Државном Архиву у Будимпешти и у тамошњој Сликарској Академији налази се огромна множина још необјављене грађе о сликарима наше народности, а исто тако се налази података по војвођанским жупанијским и градским архивима, затим по црквеним и општинским архивима оних места у којима су се поједини сликари родили или у којима су живели и умрли.

Највећи део ових података црпао сам из архива Сликарске Академије у Бечу те, где год говорим о уписивању у Академију, треба разумети Сликарску Академију у Бечу. О неколицини сликара унео сам покрај података из Сликарске Академије још и податке из Државног и Ратног Архива (о Јовану Исајловићу, Анастасу Јовановићу, Димитрију Петровићу, Павлу Петровићу); о неколицини који нису студирали Сликарску Академију у Бечу, донео сам само оно што се налази у Бечком Државном и Ратном архиву (о Петру Бакаловићу, Константину Лекићу-Милинковићу и Јовану Суботићу). Важније документе доносим у белешкама у оригиналу. Где год нисам наводио веру сликара, разуме се да је православна вера. Податци које пружају о нашим сликарима ови архивски документи, упоређени са резултатима студије г. Вељка Петровића, јасно показују да ће архивско истраживање у многом погледу изменити и допунити наше досадашње познавање овога предмета.

* * *

Аврамовић Димитрије, родио се 1815. у Новом Саду, уписао се у Бечку Сликарску Академију нов. 1836. те је студирао до краја 1839.

Алексић Никола, родио се 1808. у Новом Саду, где му је отац био кројач. Уписао се[1] у Академију 6. нов. 1828. те је студирао до краја 1830.

Бакаловић Петар имао је породичних неприлика са својом кћерком Аном те се у ствари ове непослушне кћерке средином 1842. обраћао аустријским властима, а ове своме конзулу Атанасковићу у Београду.[2]

---

1 У протоколу о упису под датумом 6. нов. 1828. пише: „Aleksitsch Nicolaus aus Ungarn, Batscher Comitat, Stadt Neusatz, griechischer Religion, alt 20 Jahr, Sohn eines Schneiders".

2 Министарство Спољних Послова послало је 5. јула 1842. из Беча конзулу Атанасковићу у Београд писмо ове садржине: „Ein sicherer Bakalovich, Maler in Belgrad, bittet in der nebenfolgenden Eingabe, dass dessen vor kurzem, wie er angiebt, ohne Bewilligung der Behörden nach Semlin gekommene und später in Belgrad erschienene 19-jährige Tochter Anna nach Carlovitz zurückgewiesen

Дамјановић Димитрије, родио се у Будиму. Априла 1763. уписао се у Академију, а 1. јула 1766. уписао се за студента бакрорезног одељења Сликарске Академије.

Дражић Лука, католичке вере, родом из Горице (сада Италија). Уписао се у Академију 20. јан. 1735

Дуликравић Ђорђе, унијатске вере, родио се 1790. у Великом Поганцу. Отац му је био подофицир у војној граници Ђурђевачке регименте. Уписао се у Академију нов. 1803.

Жефаровић Ђорђе, изучени ћурчија, родом из Солуна, уписао се у Академију 5. октобра 1744. Свакако ће бити овај Жефаровић у родбинској вези са знаменитим бакроресцем и сликаром Христофором Жефаровићем, који је у исто време живео.[1]

Живановић Душан, родио се 1852. у Сенти, где му је отац био адвокат. После свршене реалке уписао се у архитектурско одељење Сликарске Академије октобра 1871.

Живковић Михаило родио се 1766. у Будиму, где му је отац био трговац са вином. Уписао се у Академију 8. јуна 1795.

Зеновић Димитрије родио се 1802. Уписао се у Академију 26. маја 1824.

Зринковић Матија, католичке вере, студент филозофије, питомац хрватског колегијума, родом из Дубице, уписао се у Академију 26. апр. 1769.

Ивановић Катарина, родила се 1817. у Стоном Београду као кћи једног Србина, тамошњег архитекта. Студирала је 1835. у Бечкој Сликарској Академији, али је нема у протоколском попису,

---

werde, indem er vermuthet, dass sie sich unter dem Vorwande einen Dienst zu suchen, in der Absicht nach Belgrad begeben habe, um dort einen liederlichen Lebenswandel zu führen. — Ohne in die übrigen ehrenrührigen Bemerkungen des Bittstellers, die keinen Glauben verdienen, einzugehen, werden Euer etc. beauftragt, gedachtes Mädchen, im Falle sie wirklich ohne Wissen der k. k. Behörden sich nach Belgrad begeben hätte oder Grund zu glauben wäre, dass sie sich einer unmoralischen Lebensweise hinzugeben willens sey, ohne Weiterm auf k. k. Gebieth zurückzuweisen und somit deren Vater klaglos zu stellen“ (Држ. Архив у Бечу, Consulate, Belgrad 1838—1847).

1 У протоколу Академије под 5. окт. 1744. забележено је: „Georgius Sevarowitsch, ein gelehrneter Kürschner von Thessalonica aus Macedonien gebürtig, wohnt im Eisenhutischen Haus im 5. Stock“; у другом протоколу под истим датумом: „Sewarovich Georg von Thessalonica aus Macedonien, griehischer Religion, ein Kirschner, wohnt im Eisenhutischen Haus im 5. Stock“. У Ратном Архиву, у Prot. Exp. под датумом јануара 1743. спомиње се такође један Жефаровић у белешци: „Putsch, Paraskovich, Zepharovich türkische und griechische Handelsleute langen an umb einen Pass für den nach der türkisch-Walachey abgehenden Griechen Azaria Jerosolimotano“.

пошто у оно доба женске нису могле бити редовни студенти Академије.

Ивачковић Светозар родио се у Делиблату у Банату 1843., уписао се у архитектурско одељење Академије октобра 1869. и студирао је до 1871. Био је стипендиста, имао је 300 фоината годишње из фонда Уметничке Изложбе.

Исајловић Јован родио се 1806. у Даљу, где му је отац Стефан био кројач. После очеве смрти, као зрео човек, дошао је у Беч и 29. јула 1836. уписао се у Академију. Године 1839. обратио се Исајловић Уг. Дворској Канцеларији и молио је од ње у сврху даљих студија пасош за Далмацију, Црну Гору, Италију, Француску и Грчку. — Уг. Канцеларија запита ниже власти за информацију о Исајловићу, које одговоре да Исајловићевој молби не стоји ништа на путу. У међувремену је Исајловић добио од Вировитичког поджупана пасош и прешао је у Београд. Угарски канцелар граф Мајлат извести о овом 30. јан. 1840. Дворску Државну Канцеларију и замоли је да она преко Београдског конзула Атанасковића уручи Исајловићу пасош на годину дана за све земље за које је Исајловић тражио.[1] — Државни канцелар Кнез Метерних пошље 18. фебруара 1840. у Београд конзулу Атанасковићу Исајловићев пасош с налогом да од Исајловића најпре наплати таксу од 4 форинта и онда да му уручи пасош. Конзул испуни налог и 21. марта пошаље у Беч наплаћену таксу за пасош.

Јакшић Димитрије родио се 1813. у Белој Цркви, у Академију се уписао апр. 1834. Године 1836. изложио је на Уметничкој Изложби слику св. Јована Крститеља.[2]

---

1 Уг. Дворска Канцеларија јавља 30. јан. 1840. Државној Канцеларији: „Der aus Dalja im Veröczer-Komitate gebürtige Mahler Johann Iszajlovits hat sich im verflossenen Jahre, als er sich in Wien an der Akademie der bildenden Künste befand, bittlich hieher verwendet, ihm zu seiner weiteren Ausbildung einen Reisepass nach Dalmatien, Montenegro, Italien, Frankreich und Griechenland ertheilen zu wollen. — Da dieses Gesuch, zufolge des von seiner Behörde abverlangten Berichtes keinem Anstand unterliegt, der Passwerber jedoch mit einem Übertrittspass des ersten Veröczer-Vicegespans mittlerweile bereits nach Belgrad abgegangen ist, so ergeht an eine löbl. k. k. geheime Hof- und Staats- Kanzlei das dienstfreundschaftliche Ersuchen, ihm den behufs der obenerwähnten Reise auf die Dauer eines Jahres ausgefertigten Pass im geeigneten Wege gefälligst zustellen zu lassen und wegen Einhebung und Übersendung der in nebenfolgender taxämtlicher Note näher bezeichneten Taxgebühr die nöthige Einleitung treffen zu wollen“. (Staats-Kanzlei за 1840. Бр. 583.). О Исајловићу в. „Књижевни Север“ за 1926. стр. 209. „Litografski snimci srpskih državnika iz 1841. godine“.

2 У протоколу Академије пише: „Jakschics Demeter, 21 Jahr alt, aus Weisskirchen. Eintritt April 1834“.

Јакшић Ђура родио се 27. јула 1832. у Срп. Црњи, по занимању учитељ у Пожаревцу, отац му је православни свештеник, уписао се у Академију октобра 1861.[1]

Јовановић Александар, сликар из Ср. Митровице, уписао се 1784. године у Академију.

Јовановић Анастас, литограф и сликар, родио се 1817. у Врацу у Бугарској. Године 1826. дошао је у Београд своме стрицу, који га даде школовати. Отац му је био трговац, али је већ 1831. умро. Анастаса је послао стриц у Беч, где се 7. нов. 1838. уписао у Академију. Учио је бакрорез код професора Рала. Студирао је до 1841.

Јовановић Павле, родио се 16. јуна 1859. у Вршцу, где му је отац био фотограф. Свршио је 7 грађанских школа и априла 1877. уписао се у сликарску Академију.[2] По одлуци угарске владе од 1. дец. 1882. добио је државну стипендију у износу од 420 форината.

Јосиповић Јован, католичке вере, родом из Костајнице, уписао се у Академију 1765.

Клајић Јован родио се 1815. у Новом Саду, уписао се у Академију јан. 1841. где је студирао до 1843.

Лекић-Милинковић Константин прешао је још као дете, заједно са својим оцем, приликом пада Србије под Турке 1813., из Београда у Земун.[3] У Аустрији је Константин изучио за сликара те је 1835. замолио Петроварадинску Генералну Команду да га прими у аустријско поданство. Молби је приложио сведоџбу Београдског Суда да у Србији не поседује никакво имање и да не води ни с ким

---

1 У протоколу за 1861. пише: „Jaksić Georg, geb. Czernya in Serbien, 30 Jahr alt, Vorbereitungsstudien: Lehrer in Pozarevatz in Serbien, Vater: griechischer Geistlicher, Wohnung Alte Wieden 264, Maler, Vorber. Schule seit Oktober 1861."

2 О Јовановићу је забележено у протоколу: „Paul Jovanovicz, geb. Werschetz in Ungarn, 18 Jahr alt, Muttersprache serbisch, griechisch nicht unirt, Vater Photograf in Werschetz, absolvirte Schulen vor Eintritt in die Akademie 7 Bürgerschulen, seit April 1877. Wohnung Mariahilferstrasse 25".

3 Међу актима Ратног Савета за 1835. налази се овај извештај генерала барона Чолића Ратном Савету: „Der seit 1813. mit seinem inzwischen verstorbenen Vater herübergekommene türkische Unterthan und Mahler Constantin Lekich recte Milinkovich bittet um Aufnahme als Contribuent in der Comunität Semlin. Da Bittsteller nach dem beigebrachten Zeugnisse des bellgrader Stadtgerichtes im jenseitig türkischen Gebiethe weder Realitäten besitzt noch in einem Rechtsstreite verwickelt ist, derselbe übrigens sich seit dem Jahre 1813. hierlandes aufhält, gut gesittet ist und sich mit einer diesseitigen Bürgerstochter bereits verehligt hat, so erlaubt man sich diese Bitte einem hochlöblichen k. k. Hofkriegsrathe mit ehrfurchtsvoller Beziehung auf die hohen Reskripte H 162 vom 14. Februar 1815. und B 3064 vom 29. August 1827., dan B 3231 vom 11. September 1832. zur thunlichen Berücksichtigung vorzulegen".

парницу. Генерална Команда пошље 16. октобра 1835. Лекићеву молбу Ратном Савету, опише Лекића као човека доброг морала, који је ожењен кћерком једног аустријског грађанина. Ратни Савет запита 31. окт. 1835. за мишљење Дворску Државну Канцеларију, која одговори 14. новембра да се не противи Лекићевој молби. На то Ратни Савет наложи 25. новембра 1835. Генералној Команди у Петроварадин да прими Лекића у аустријско поданство.

Мародић Аксентије родио се 20. јуна 1840. у Суботици, где му је отац био кројач.[1] У Суботици је свршио две гимназије. Уписао се у Академију 28. апр. 1862.

Мартинолић Марко родио се 1801. у Лузинпиколу, католичке вере, син бродарског капетана. У Академију се уписао 6. фебр. 1821.

Машић Александар, родио се 1850. у Оточцу, син трговца. После положене матуре уписао се 8. дец. 1874. у Академију.

Машић Никола родио се 1853. у Оточцу од оца трговца, уписао се у Академију 8. маја 1872.

Николић Велизар родио се 1851. у Меленцима у Банату, где му је отац био адвокат. После свршене четири гимназије уписао се 16. окт. 1867. у Академију.

Орфелин Јаков родио се у Ср. Карловцима.[2] Уписао се у Бакрорезно Одељење Академије 1. јула 1766.

Остојић Петар родио се у Новом Саду,[3] у Академију се уписао 1784.

Павловић Никола, родио се у Свиштову у Бугарској 1838., где му је отац био учитељ. Тамо је свршио четири основне школе. Уписао се 4. дец. 1852. у цртачку школу Академије.[4]

---

1 У протоколу Академије пише: „Marodics Axentie, aus M. Theresiopel in Ungarn, 23 Jahr alt, abs. 2 Gymnasialklasse, Vater: Schneider, wohnt Strotzischen Grund 17, Maler Vorberschule 28. April 1862."

2 У протоколу Академије пише: „Namen derer, welche in der k. k. Kupferstecher Akademie zeichnen und angenommen sind worden den 1. July 1766.: Jacob Orfelin, gebürtig von Carlowitz in Schlawonien, Mahler".

3 У протоколу од 1784. забележено је: „Peter Ostoitsch, Neusatz, Maler."

4 Никола Павловић пише 8. нов. 1852. Дирекцији Сликарске Академије: „Der gehorsamst gefertigte bittet eine löbliche Direction der k. k. Akademie die Abtheilung der Elementarfreier Handzeichnung besuchen zu dürfen und unterbreitet folgende Gründe: 1. Ist er von Sistov in Pulgarien gebürtig, 14 Jahre, griechischer Religion, der Vater Lehrer daselbst, nun tod und hat die 4 Classen der Normalen doch in griechischer Religion verrequentirt, kann aber sich nicht mit den nöthigen Zeugnissen legitimiren, da es in dortigen Gegend nie gebräuchlich ist, daher um eine gnädige Dispensation bittet. 2. Überweiset er durch die beigegebenen Proben, dass er sich eines ziemlichen Talentes erfreuen dürfte, wenn er daher unter einer höheren Leitung sich in der Akademie zu bilden sein sehn-

Пајевић Александар родио се 1846. у Новом Саду, где му је отац био трговац. У Академију се уписао 16. окт. 1867.

Пантелић Константин родио се 1802. у Руми, где му је отац Јован био сликар.[1] У Академију се уписао нов. 1827.

Петриновић Данило родио се 1840. у Задру од оца трговца. У Академију се уписао окт. 1865. Године 1867. добио је уметничку стипендију у износу од 400 форината.

Петров Јован родио се у Петроварадину. Као трговачки момак уписао се 1. маја 1752. у Академију.

Петровић Владислав родио се 1838. у Бечу, где му је отац био вајар. После смрти очеве уписао се окт. 1857. у Академију. И после свршених студија остао је у Бечу, те је овде и умро 3. апр. 1907.

Петровић Димитрије родио се у Баји 18. фебр. 1799. Отац му је био трговац у Вуковару, а касније се преселио у Кишкереш, где је 1814. умро. Димитријева мати, рођена Ђурковић, већ је раније била умрла. Димитрије је као гимназиста показивао велик таленат за сликарство. За њега се заузе један официр, по имену Коста Брановачки. Он даде Димитрију новаца и посла га у Беч, камо је Димитрије приспео нов. 1819. и уписао се код проф. Клибера. За студента вајарства[2] уписао се 1. нов. 1820., а 1821. уписао се и Сликарску Академију те је 1823. добио Рајхелову награду. Касније је студирао код Шалера. Године 1825. напусти Беч и пође у Темишвар, одатле у Вуковар па у Иванково, у госте своме стрицу капетану Васи Петровићу. Неко време је живео код свог ујака Павла Ђурковића, сликара, затим оде поново у Темишвар, и отуд у Беч. Године 1829. добио је награду Винценца Најлинга. Од 1840.—2. радио је олтар Београдске Саборне цркве. 10. нов. 1845. обратио се Кабинетској Канцеларији с молбом: да му се дозволи да може новце и медаље царског кабинета отиснути у гипсу. Пронашао је

---

lichsten Wunsch, um auch für seine Zukunft gesorgt zu haben. Er bittet daher um die gnädige Aufnahme und Matriculirung, wogegen er bereitwilligst für den Cours 1852/3 den entfallenden Betrag zu zahlen sich erbietet". Решење молбе: „Die nachgesuchte Aufnahme in die Elementar-Zeichnungsschule unter Enthebung von dem mangelnden Ausweise über die Ihrer Angabe nach absolvirten Normal-Schulklassen, wurde gestattet". Beilage: 16 Zeichnungen (Probeblätter).

1 У протоколу Академије под датумом 2. јан. 1828. пише: „Pantelits Constantin aus Ruma in Sirmien gebürtig, 25 Jahr alt, griechischer Religion, Sohn eines Mahlers, wohnt in der Leopoldstrasse No. 18." На другом месту: „Eintritt November 1827."

2 У протоколу Академије пише: „Petrovits Demeter, 21 Jahr alt, aus Baja in Ungarn, den 1. Nov. 1820, Bildhauer".

нову смесу од које ће правити имитације медаља. Кабинетска канцеларија му је 14. нов. 1845. одбила молбу. Жена Димитријева била је Немица, родом из Баварске. С њоме је имао шесторо деце. Умро је 1852. године.

Петровић Ђорђе родио се 1811. у Бечу од оца трговца. У Академију се уписао 28. маја 1833.

Петровић Живко родио се у Земуну 15. августа 1806. Отац му је био ковач. Уписао се у Академију 12. нов. 1834.

Петровић Павле родио се 1818. у Темишвару као син сликара Саве Петровића. Отац га је као младића од 16 година одвео у Беч и 29. јула 1834. уписао га је у Академију.[1] Већ идуће године изложио је Павле у изложби Академије једну слику, која је представљала старог инвалида. После Бечких студија вратио се кући у Темишвар и 23. окт. 1838. венчао се са Драгињом, кћерком Тимотеја Поповића из Модоша. Венчао их је парох Василије Табаковић, и кумовао је при венчању Теодор Деметровић. Неколико година су живели заједно и добили су три детета, од којих је једно умрло наскоро после рођења, те им је остао у животу син Тодор и кћи Кристина. Тодор је умро 4. јан. 1852. — Павле се брзо издовољио мирног брачног живота и након неколико година после венчања одлучи да пође у свет, да тражи бољу срећу, те начини са женом уговор: да ће њој за њено и дечје издржавање слати годишње 300 форината, и пође на пут. Пошао је 1843. у Париз, Лондон, Рим, Напуљ, Александрију и Каиро, а 1845. пође у Источну Индију и отуд у Кинеску. Током 1846. и 1847. писао је из Хонг-Конга дописе у *Српски Народни Лист*. Потуцајући се по свету, научио је енглески, француски, индијски и кинески. Одличне послове је правио у Калкути и у Хонг-Конгу те је стекао велик имутак, али се на жену расрдио и после 1847. престао је да јој шаље уговорену своту за издржавање. Из Хонг-Конга јавио је 29. октобра 1850. своме оцу Сави да је грудно оболео те ће напустити Кину и отпутоваће у Калифорнију, а отуд у Мексико или у Њујорк. Како се после тог писма пуне две године није јавио, управи његов отац из Темишвара 24. нов. 1851. писмо кнезу Шварценбергу и замоли га да путем аустријских посланстава и кон-

---

1 У протоколу Академије забележено је: „Petrowitsch Paul von Themeswar, Mahler, 16 Jahr, griechisch, Vater Mahler, Eintritt 29. Juli 1834. Wohnt Wieden No. 794.“ Под 7. нов. 1834. пише: „Petrovits Paulus von Temeswar gebürtig, 16 Jahre alt, griechisch nicht unirter Religion, Sohn eines Mahlers Sabbas Petrovits, wohnt an der Wienstrasse No 797“.

зулата распита да ли се његов син Павле налази у животу.[1] На то је аустријско Министарство Спољних Послова затражило 2. дец. 1851. од Генералног Конзулата у Њујорку извештај у овом предмету. — Конзулат одговори 10. фебр. 1852. да нема података о Павлу, али да је затражио од подручних конзулата извештај да ли што знаду о њему. Из Сан-Франциска је стигао одговор да је Павле Петровић почетком 1851. приспео из Кине и да је у Сан-Франциску боравио до краја октобра, издржавајући се својом уметношћу. У мају 1851. изгорео је цео Сан-Франциско па је том приликом изгорео и Павлов атеље са целом његовом имовином. Ни овде се није Павле дуго задржао. Крајем октобра 1851. отпутовао је преко Сендвичких Острва у Валпараизо. Аустријски генерални конзулат у Валпараизу извести аустријског министра иностраних дела 12. јан. 1853. да се Петровић налази у том граду, да често путује у суседне градове Сантјаго и Котјаго у својим сликарским пословима. Упозорен од Конзулата да испуни своје обвезе према жени и детету, Павле се ружно понео. Пред конзулом је Драгињу назвао „тако звана жена“ и тврдио је да она нема легалних права на њега, али је он крај свега тога вољан да јој даје 300 форината годишње те, ако је тим задовољна, он ће јој толико плаћати. — Извештена о овом, Драгиња је у Модошу пред властима дала изјаву да није задовољна том свотом. Њу је муж напустио пре 10 година и она од тог доба живи у беди и невољи. Стога она захтева да се муж врати к њој па, или да настави брачни живот, или да се законито растави од ње и преузме на себе плаћање алиментације. Земаљска Управа у Темишвару извести о свему

---

1 Савино писмо кнезу Шварценбергу гласи: „Euer Durchlaucht! Mein Sohn Paul Petrovits Mahler ist im Jahre 1847. mit einem Regierungspasse aus unseren Staaten über London nach Amerika und nach China um sein Glück durch seine Kunst zu suchen, abgereisst. Seit der Zeit erhielt ich ein Schreiben von ihm, aus Hong-Kong in China de dato 29. Oktober 1850., in demselben schreibt er mir, dass er China verlässt aus dem Grunde, weil er brustkrank ist und reist von China nach California und von dort nach Mexico und Neyork. Mit diesen Worten schliesst er sein Schreiben und äussert darin seine Freude, bald in seine Heimat zurückzukehren. — Wir haben Niemanden, an den wir uns in dieser Angelegenheit wenden könnten und nehmen daher in aller Unterthänigkeit unsere Zuflucht, zur weltbekannten Güte Euer Durchlaucht, mit der allerunterthänigsten Bitte durch die k. k. Gesandschaften oder Consulate über seinen Aufenthaltsort oder sein allenfalliges Ableben die nöthigen Erkundigungen gnädigst einhohlen und zur Tröstung seiner jammernden Gattin und seiner in Ängsten schwebenden Eltern die Verständigung von dem Erfolge in tiefster Ehrfurcht von dem Gefertigten, huldvoll einleiten lassen zu wollen. Euer Durchlaucht unterthänigster Diener Sabbas Petrovits, Mahler, Stadt No 98“ (Државни Архив у Бечу, Partei-Sachen за 1856)

овоме Министарство Спољних Послова 9. јуна 1853. и дода са своје стране: да је Драгиња законита жена Павлова, да живи у беди и да је моралног владања које може за узор да служи. — Аустријски генерални конзул у Валпараизу, по налогу свога Министарства, захтевао је да Павле пође у своју отаџбину, али му овај одговори 18. фебруара 1854. да он то неће никако учинити. Он је већ три године натурализирани грађанин Америке, и нема те силе која би га могла приморати да пође кући. Он поново обећава да ће плаћати 300 форинти годишње за издржавање Драгиње и детета, али преко тога не да ништа више.[1] Ово је саопштено Драгињи у Модош, нашто је она изјавила 25. јула 1854. на записник: да није задовољна одговором свога мужа, али кад није друкчије, она моли Министарство да јој бар тих 300 форината осигура, јер последњих 7 година ништа није од њега добила.[2] — Према Павлову писму, управљеном 10. маја

---

1 У писму Павлову, писаном из Лиме 18. фебруара 1854. и управљеном ген. конзулу Флемигу, стоји: „Ich erhielt Ihren Brief vom 27. Januar und ging den folgenden Tag zu dem Herrn Hamburger Consul, um die Papiere durchzulesen. Dies gethan kam ich zu dem Entschluss, Ihnen zu sagen was ich Ihnen zur selben Zeit sagte, nämlich, das beizutragen, wofür ich mich schriftlich verbunden hatte, 300 fl. W. W. jährlich zu bezahlen für den Unterhalt meiner zwei Kinder und so oft sie das wollen, kann ich nur dasselbe wiederholen. — Was die Rückreise betrift nach Österreich zu gehen, diesen Schertz werde ich für diesmal ganz unterlassen. Um damit sie nicht unnötlige Schritte machen, so will ich Ihnen mittheilen, dass ich seit 3 Jahren naturalisierter Nord-Amerikaner bin und wie sie es selbst wissen, dass keine erdliche Macht mich zwingen kann, als „united States citizen“ nach Österreich zu gehen, wenn ich es nicht selbst thun will und ich werde mich vor solchen Schritt hüten. — Ferner ich halte es für überflüssig, Spione mir nachzusetzen, da der Herr Da Ponte zur gleichen Zeit, als ich es wusste und er sagte einem von meinen Freunden, dass er es von den dortigen Chargé d'Affaires de Brasil es wusste. Natürlich es von Ihnen kommen muss. — Sie gaben mir Ihr Wort, von meinen Verhältnissen keinen Gebrauch zu machen und ich ersuche Sie Ihr Wort zu halten. — Ich verspreche Ihnen auf Ihre Berichte immer zu antworten und das zu thun, was ein Ehrenmann thun sollte, folglich sind die Spione unnötig“. (Partei-Sachen за 1856.).

2 Драгињина изјава гласи: „Protokoll, aufgenommen beim k. k. Bezirks-Amte Modos am 25. July 1854. — Es erschien auf diesamtliche Aufforderung die zu Modos wohnhafte Dragina Petrovits, Gattin des gegenwärtig in Lima sich aufhaltenden Mahlers Paul Petrovits. — Derselben wurde der vom hohen k. k. Ministerium des Äussern im dienstlichen Wege herabgelangte Bericht des kais. gen. Consuls in Valparaiso vom 10. III. v. J. mit dem allegirten abschriftlichen Briefe ihres obenerwähnten Gatten enthaltend die verweigerte Rückkehr nach Österreich, vorgehalten und der Inhalt näher erklärt. — Welche über die vorgestellte Frage, ob sie weitere Schritte gegen ihren erwähnten Gatten bei der ausländischen Behörde, welcher derselbe nun untersteht, versuchen wolle, sich folgenderart ver-

1855 аустријском конзулу у Валпараизо, његов спор са супругом није ни тада био решен. У том писму се Павле цинички подсмева и својој супрузи и аустријском конзулу.[1] С јесени ове године одлучи Павле да се развенча са Драгињом те се с тим обрати 26. октобра из Лиме у Беч некоме Г. Шварцу и замоли га да му нађе добра адвоката у Бечу који ће га у што краћем року развенчати са Драгињом. Он ће и за њу и за дете положити повећу своту, и адвоката ће добро наградити. У писму од 13. августа 1856. саопштио је Павле Генералном Конзулату у Валпараизо да се мора из Лиме удаљити неколико месеци, а по повратку ће му поново писати. Ово је било Павлово последње писмо. Више се није јављао, и Конзулат је био мишљења да се Павле одселио у другу државу. — Из 1858. године сачувана су два писма у овом предмету. Павлов брат Владимир Петровић распитивао се у априлу те године преко аустријске дипломатске агенције у Букурешту: да ли се Павле налази у животу и где се налази, а Драгиња се 16. јула 1858. још једном обратила Министарству Спољних Послова и, описујући своје тешке прилике, молила је поново да

---

nehmen liess: „Mit der Antwort meines Gatten Paul Petrovits, nach welcher derselbe nach Österreich zurückzukehren sich weigert, bin ich keinesfalls zufrieden und ich werde mich bestreben, gegen denselben auch weitere Schritte, wenn nothwendig, bei seiner Gerichtsbehörde zu versuchen. — Was seine Angabe anbelangt, dass er für den Unterhalt seines nunmehr einzigen hinterbliebenen Kindes 300 fl. W. W. versprochen habe und diese beizustellen bereit ist, so oft solche gefordert werden, so erkläre ich hiemit, dass er seit sieben Jahren mir gar nichts zugesendet hat. Weshalb meine Bitte wäre, womit derselben dazu verhalten werden möge, dass er für alle diese sieben Jahre die obkommende Gesammtsumme auf Grund seines Versprechens erlegen und mir zustellig machen soll. Ferner wäre meine Bitte, dass derselbe verhalten werden soll, in Hinkunft für meinen und meines Kindes Unterhalt jährlich 300 fl. in C. M. wenigstens zuzusichern, da bei der gegenwärtigen Theuerung auch diese Summe kaum für den jährlichen Unterhalt hinlänglich sein dürfte". (Partei-Sachen за 1856.).

1 У писму вели Павле: „Ich nehme mir die Freiheit Sie zu benachrichtigen, dass ich Herrn Flemmich in Valparaiso am 30. Dezember 1852. einen Brief schrieb, in welchem ich mein eifriges Bestreben zu erkennen gab, für meine (damals) 2 Kinder zu sorgen, nähmlich „eine Summe zu erlegen, von welcher jährlich 300 fl. W. W. entfielen". Demselben schrieb ich im gleichen Sinne unterm 18. Febr. 1854. und doch ist die österreichische Regierung nicht zufrieden. In allen ihren Erlässen besteht sie auf meiner Rückkehr in mein Vaterland. Es ist ebenso lächerlich als mir unmöglich wieder nach Ungarn zurückzugehen und ich bedaure, dass so viel Verzögerung durch solche unnöthige Schreiberei veranlasst wird. — Ich kann nur sagen oder wiederholen, was ich in meinen früheren Briefen erklärte: 300 fl. Wiener Währung jährlich und zwar aus mehreren Gründen: erstens, weil ich, nach unsern gegenseitigen Übereinkommen bei unserer von Dragina Petrowitz freiwillig eingegangenen Trennung nicht mehr schuldig bin, zweitens, weil ich unter meinen ge-

Министарство принуди Павла на издржавање жене и детета.[1] — То је уједно последња вест која се у Бечком Државном Архиву налази о Павлу и о његовој породици.

Поповић Димитрије родио се у Бечкереку и живео тамо крајем 18. века.

Поповић Јефтимије родио се 1797. у Вел. Бечкереку. У Академију се уписао јула 1819. те је 1822. изложио у Уметничкој Изложби један портрет. У јануару 1828. путовао је у Далмацију.

Поповић Јован родио се у Опави у Банату 1810. Уписао се у априлу 1842. у Академију. Студирао је три године. На изложби у Пешти 1847. изложио је својих осам слика.

Предић Урош родио се 7. дец. 1857. у Орловату, где му је отац био парох.[2] Свршио је матуру више реалке, уписао се у Академију нов. 1876., студирао до 1879.

Радомировић Павле родио се 1811. у Шапцу. Уписао се у Академију 7. маја 1832. Родитеље је изгубио још као дете те га је новчано помагао кнез Милош. Студије је завршио 22. нов. 1836.[3]

---

genwärtigen Verhältnissen nicht mehr zu leisten im Stande bin und endlich weil ihr (Dragina's) Benehmen gegen mich nichts weniger als freundschaftlich war oder ist. — Ich werde ihnen sehr dankbar sein, wenn Sie sich noch einmal gefälligst bemühen wollten, die österreichische Regierung in Kenntniss zu setzen, dass alle andern Versprechungen, die sie gerne erhalten zu wollen scheint, ohne Nutzen wären, warum sollte man mich nöthigen wollen zu versprechen was ich nicht erfüllen könnte? Und darunter „Ihrer Angabe nach" meine Kinder durch fortwährende Verzögerung und Schreiberei leiden lassen?" (Partei-Sachen за 1856).

1 У свом писму вели Драгиња између осталог: „Seit dem Zeitpunkte des mir durch das k. k. Bezirksamt zugekommenen hohen Erlasses, in welchem ich mit dem dankbarsten unaussprechlichen Gefühle die fürsorgliche Gnade eines hohen k. k. Ministeriums für eine arme verlassene Gattin mit ihrem Kinde anerkenne, lebe ich zwischen Hoffen und Furcht. — Entblöst von allen zeitlichen Gütern bin ich kaum im Stande, mein und meines Kindes Subsistenz fortzubringen und habe nebst den geistigen Leiden durch den Verrath meines treulosen Gatten noch mit Noth und Nahrungssorgen zu kämpfen, während derselbe im Überflusse schwelgt. — Wohin soll und kann ich mich abermals wenden als dorthin, wo Verlassene ein hochgeneigtes Gehör finden, wo sie Trost schöpfen für die Erduldung ihrer Leiden und wo eine väterliche Hand waltet..." (Partei-Sachen за 1856.).

2 У протоколу Сликарске Академије у Бечу пише: „Urosch Predić geb. Orlovat in Ungarn, 19 Jahr alt, Muttersprache serbisch, Religion griechisch nicht unirt, Vater Pfarrer in Orlovat. Vorb. Oberrealschule Matura, besucht allgemeine Malerschule seit Nov. 1876. wohnt Laimgrube No 17".

3 О њему је у протоколу забележено: „Radomirovich Paul, gebürtig in Schabatz in Servien, 21 Jahr alt, griechisch nicht unirter Religion, früh verwaist, wird unterstützt vom Fürsten Milosch Obrenovich aus Servien. Wohnt auf der alten Wieden Alleegasse No 65". У каснијој белешци пише: „Den 22. Nov. 1836. ausgetretten".

Радоњић Новак родио се 31. марта 1826. у Молу, где му је отац био трговац. Уписао се 1851. у Академију.[1]

Радосављевић Михаило родио се у Земуну. Уписао се у Академију 13. нов. 1782.

Радосављевић Петар родио се 1790. у Панчеву, где му је отац био столар. Уписао се у Академију 2. јула 1812.

Рајковић Јосиф родио се 1791. у Вршцу.[2] Уписао се у Академију 16. нов. 1813.

Симић Павле родио се у Сомбору. Уписао се у Академију дец. 1837. Студирао је четири године и 1840. добио је прву награду на изложби студентских радова.[3]

Соколовић Михаило, племић, родом из Ср. Карловаца, живео је у Будиму као сликар.[4] У Беч је дошао ради усавршавања и уписао се у Академију 4. маја 1773.

Стајић Јован родио се у Митровици у Срему. У Бечкој Сликарској Академији добио је године 1821. другу, а идуће године прву награду.

Суботић Јован родио се у Срему, био је портретиста. Оженио се из Срп. Св. Петра у Банату и тамо је живео са женом Јеленом и дететом, које му се родило крајем 1848. или почетком 1849. У друштву са Николом Алексићем сликао је Оросламошку српску цркву. После ослобођења Баната од Мађара, ступио је и Суботић у српску милицију, учествовао је у војним операцијама и одушевљавао је своје сународнике на отпор и борбу, али је пао у ропство мађарских побуњеника и ови га изведоше у Араду пред војни суд, који га осуди на смрт те би стрељан у Араду 8. јуна 1849. Цео имутак који је после Суботића остао, износио је 390 фоината. Како је то мала свота да би се од њеног интереса могло живети, морала је његова удова Јелена ручним радом да зарађује новац, потребан за издржавање своје и свога детета. С пролећа 1854. поднесе Јелена цару Францу Јосифу молбу: да јој одреди пензију

---

1 Белешка о Радонићу у Академијину протоколу гласи: „Radonić Novak, geb. Mohul in Ungarn, 26 Jahr alt, Privat, Vater Kaufmann, wohnt Landstrasse 526, besucht seit 1851. Meisterschule".

2 У протоколу под 16. нов. 1813. пише: „Raikovitsch Joseph, griechischer Religion, 22 Jahr alt, von Werschetz in Banat gebürtig, wohnt am Alten Fleischmarkt Nr. 741 beym Grosshändler Constantinovics".

3 У протоколу Академије пише: „Szimits Paul, 22 Jahr, von Zombor in Ungarn, Eintritt Dec. 1847., hist. Zeichenkunst, (bis 1841.), griechisch nicht unirt". Касније је записано: „1840. erhielt ersten Gundelischen Preis".

4 У протоколу под датумом 4. маја 1773. пише: „Michael de Sockoloviz von Carlovitii gebuertig, aus Hungarn, in Offen als Mahler, auch seine Wirtschaft allda."

из државне касе.[1] Надвојвода Јосиф предложи цару да даде удовици 120 фор. годишње и 40 форинатa као прилог на васпитање детета. Овоме се предлогу придружио и министар барон Бах, али се министар финансија одупре њихову предлогу. По његову мишљењу би требало дати 200 форинатa једном за свагда, а кад се већ хоће годишња пензија, онда да се за дете не да ништа, а за Јелену највише 80 форинатa. На то се и министар Бах изјави на пензију од 80 форинатa, али цар у својој одлуци одреди 100 форинатa годишње, с тим да се та свота исплаћује Јелени докле је год удовица, и то од дана одлуке.

Суботић Стефан родио се 1770. у Мартинцима у Срему.

---

1 Представка министра полиције барона Баха цару гласи: „Minister-Conferenz-Kanzlei. — Vortrag des Ministers des Innern, Freyherrn von Bach vom 16. May 1854. über die Bitte der Wittwe Helena des durch die ungarischen Insurgenten hingerichteten Malers Subotich, um eine Gnadenbetheilung für sich und ihr Kind. — Subotich hat als treuer Anhänger der rechtmässigen Regierung nach Vertreibung der Insurgenten aus dem Banate sich dem serbischen Landsturme angeschlossen, an den Operationen der kaiserlichen Truppen thätigen und unterstützenden Antheil genommen und auch seine Mitbürger zur Betheilung am Widerstande gegen die rückkehrenden Insurgenten, vermocht, ist aber wegen dieser thätigen Anhänglichkeit an das allerhöchste Kaiserhaus von den Insurgenten verhaftet, zum Tode verurtheilt und am 8. Juny 1849. hingerichtet worden. — Seine Witwe lebt mit ihrem 5-jährigen Kinde in grosser Dürftigkeit von ihrer Hände Arbeit, da der kleine Vermögensnachlass ihres Gatten von 390 fl. zu ihrer Subsistenz bey weitem nicht hinreicht. — Seine kaiserliche Hoheit der Erzherzog Gouverneur für Ungarn sprechen sich in Anbetracht des Nothstandes der Bittstellerin, welcher nur durch die Anhänglichkeit ihres Gatten an den allerhöchsten Thron herbeygeführt wurde, dann der sehr verdienstlichen Wirksamkeit des Subotich, für seine Gnadengabe jährlicher 120 fl. für die Witwe und einen Erziehungsbeitrag von 40 fl. für die Waise aus, welchem Antrage auch der Minister des Innern beyzutreten beabsichtigte. — Der Finanzminister würde zwar nach ähnlichen Fällen und zur Erleichterung des Staatsschatzes die Betheilung der Wittwe mit einer einmaligen Unterstützung von 200 fl. einer fortlaufenden Gnadengabe vorziehen, ist jedoch auch einem Antrage auf eine Gnadengabe von jährlichen höchstens 80 fl. nicht absolut entgegen. Für einen Erziehungsbeitrag des Kindes aber kann der Finanzminister nicht stimmen, weil selbst im Falle eines normalmässigen Anspruches der Wittwe auf eine Pension ein solcher Beytrag ihr nicht zugewendet werden dürfte, indem sie nur ein Kind zu erhalten hat. — Mit Rücksicht auf diese Bemerkungen des Finanzministers trägt daher der Minister des Innern im Einklange mit demselben auf eine Gnadengabe von jährlichen 80 fl. für die Bittstellerin an". На то је цар донео одлуку: Erledigung nach dem vorgelegten Resolutions-Entwurfe. Am 22. May 1854. Allerhöchste Entschliessung: „Ich bewillige der Portraitmalers-Wittwe Helene Subotich eine Gnadengabe jährlicher hundert Gulden C. M. vom Tage dieser Meiner Entschliessung auf die Dauer ihres Wittwenstandes aus dem Staatsschatze. Franz Joseph. Laxenburg, den 23. Mai 1854." (Државни Архив у Бечу, Kabinets-Akten за 1854. Бр. 1540).

Отац му је био сликар.[1] Стефан се уписао у Академију 26. нов. 1793.

Сударовић Атанасије родио се 1765. у Иригу у Срему, уписао се у Академију 7. јуна 1789.[2]

Теодоровић Арсеније родио се 1767., био је помоћник учитеља основне школе, али је напустио ту службу и дошао у Беч, где се 9. јуна 1788. уписао у Академију. Слушао је предавања проф. Шалте-а.[3]

Цетиновић Људевит, католичке вере, родио се на Ријеци 1815. Касније му је отац био чиновник у Љубљани. Уписао се у Академију 28. маја 1833.

Чолаковић Данило из Срп. Св. Мартина у Банату, родио се 1823. Отац му звао Сима.[4] У Академију се уписао 4. маја 1846.

Чортановачки Павле родио се у Новом Саду. Уписао се 12. окт. 1845. у Академију.

Чортановић Петар родио се 1799. у Новом Саду. У Академији је био уписан од 1835—1837.

Д-р Алекса Ивић

---

1 У протоколу Академије под 26. нов. 1793. пише: „Subotich Stephan, gr. u. unirt, 23 Jahr alt, Malers-Sohn von Martiucze aus Slavonien, wohnt auf den Spitelberg No 37 bey dem Kupferstecher Joh. Wenzel Engelmann".

2 У протоколу под 7. јуна 1789. пише: „Sudarovich Athanasius, 24 Jahr alt, ein Griech von Orick aus Sirmien gebürtig, ein Maler, wohnt am Alten Fleischmarkt in Streiffurtischen Haus No. 746."

3 У протоколу Академије под датумом 9. јуна 1788. пише: „Theodorovitz Arsenius, 21 Jahr alt, Normalschull-gehülf, beim Professor Schalte, wohnt bei S. Anna".

4 У протоколу Академије под датумом 4. маја 1846. пише: „Daniel Csolakovits aus Ratz Szt-Marton in Ungarn, wohnt Alservorstadt Nr. 200, 23 Jahr alt, Religion griechisch, der Vater Szima, Vorstudien Elementar-Schul."

Наша емиграција и пропагандистичка књижевност

I

Започет бруталним нападом бивше Аустро-Угарске монархије на Краљевину Србију, светски је рат донео да су прилике наше данашње државе, Земља и људи, прошлост и савременост, најједном постали врло симпатичан предмет приказа и проучавања у иностраној књижевности и науци. Библиографија дела о нашем народу увећала се у ово време у књижевности готово свих пријатељских народа у толикој мери како то иначе није било никад ни пре ни после Рата. То се осетило особито и још више од тренутка кад су широки слојеви Западне Европе стали преко нашег избегличког света долазити у блиски додир с нашим физичким и духовним бићем. Пре Рата се само мали број научника и политичара великих народа занимао животом и приликама једног народа који је као члан велике европске коалиције својом верношћу ратној идеји, својом храброшћу и самопрегоревањем предњачио свима осталим савезницима. За шире слојеве Западне Европе до тога је доба данашња Југославија или била изближе непозната или бар није била од примордијалног политичког интереса. Непријатељи су се још и старали да је представе у што ружнијој слици. Ово последње је нарочито вредило за Србију. У таквим приликама, рад у супротном правцу, рад на стицању симпатија, на ауторитативном приказивању истине о Земљи и Народу, на одбрани легитимних народних аспирација, природно, био је еминентна потреба. Та се потреба особито осетила у емиграцији. Осетио ју је нарочито известан број наших радника, књижевних и политичких, и ови су се раду на том пољу посвећивали с предношћу која није ни данас изгубила свој интерес. И кад се сад погледа на све оно што су у време тога рада, више или мање спонтано, избегли интелектуалци српски, хрватски и словеначки, а нарочито српски, предузимали у иностраној књижевности а и иначе; мора се, мислимо, признати да је већ само то казивало сву животну енергију једног народа, свесна своје егзистенције и свог задатка у културној историји човечанства. Може се чак с правом тврдити да је за успех, постигнут иначе оружјем, врло велику, можда исто такву, заслугу имао и овај књижевни напор.

Дабогме да се овај рад развијао поглавито у савезничким и пријатељским земљама: у Француској, Швајцарској, Енглеској, Русији, Италији и т. д. Ономе што су већ са знатним успехом и

пре тога радили пријатељи — странци: Французи, Енглези, Швајцарци, Американци и други, била је сад природна допуна: рад наших радника. А он се нарочито испољио у периоду од 1915. и 1916. па до краја ратних операција. Главни облици тога рада били су: публиковање дела о нашој Земљи и Народу, држање јавних предавања, публицистичка сарадња и приређивање изложаба наших уметника. Наравно, није то било једино, јер томе су напору припомагале и многобројне друге манифестације избеглог света: политички рад појединаца и извесних група, одбора и т. д., затим жива, усмена пропаганда укупне избегле масе, рад наших званичних кругова и много штошта друго што је пред страни свет износило срце и душу једнога народа који је хтео да живи. За ствар је у том тренутку вредило баш то да домородци, нарочито Срби, а после и остали Југословени, унесу у онај велики свет, у његову књижевност, науку, па и јавни живот, своју душу, своје мисли и сву страсност свога бола за судбином своје отаџбине. Стога се сав овај рад наметао и сам по себи, а и тражио. Уз то је сваки радник осећао, рекло би се, и потребу и дужност да у ма којем облику прошири хоризонат симпатија за своју земљу и заједничку ствар. Искоришћавана је свака прилика у којој је велики свет хтео чути о нама и с нама делити наше боле, страховања и наде.

За пропагандистичку активност, која се овде и има у виду, свакако је највише значаја имало земљиште — *Француске*. То је, уосталом, било и природно: наших је избеглица највише и било у овој земљи. Париз је у том предњачио. У престолници Француске и пре прилива наших избеглица, од почетка Рата, било је не мало књижевне и политичке акције којом су приказивани наш Народ, наше борбе и наше аспирације. Дела познатих научника, књижевника и публициста: Л. Лежеа, В. Берара, Е. Омана, О. Говена, Д-ра Шервена, А. Шерадама, а нарочито Е. Дениа, П. Ланикса и других, била су већ опсежна и мериторна литература те врсте. Не једна страница, пуна осећаја, љубави и истине о нама, Земљи и Народу, била је већ исписана у њој. Удружени с најзнатнијим представницима Париског политичког и књижевног света, ови, а и други, интелектуалци нису се ограничавали само на књижевну и публицистичку акцију. „Српски дани," приређивани најпре још 1915. у Паризу, а затим и по осталој Француској; организација друштава „Српски народ" и „Француско-српски одбор"; учешће у прихватању избегле школске омладине, као и многе друге манифестације симпатија и интересовања за наш Народ — били су рад поглавито ових кругова. У томе су им, као што је познато, били сарадници

и француска влада, и чланови парламента, и многе друге истакнуте личности француског друштва. Видна учешћа узимале су при том и извесне даме — књижевнице, публицисте, чланице разних друштава и т. д. Госпође: Адам, Берар, Поенкаре, Милран и друге залагале су неуморно и у штампи и у друштвима сав свој ауторитет. Дабогме да је као природни центар акције на овом пољу служило овде наше Посланство са својим шефом, пок. М. Веснићем. Катастрофа Србије у год. 1915., а нешто и пре тога, донела је да се после уз Посланство, па и независно од њега, стало осећати и деловање неколицине наших интелектуалаца, чије су везе с француским књижевним и политичком светом, појачане при збрињавању наше школске омладине, биле за ову акцију такође од значаја. Тако се овде, у Паризу, већ и у току 1915. год., а нарочито после те године, стао појављивати низ публикација на француском језику које су писали наши људи, а које су готово све биле значајни прилози географској, историјској и политичкој литератури о нашој Земљи и Народу. Данас је већ врло тешко и библиографски побележити сву ту литературу. Према једној библиографији проф. Р. Одавића, штампаној у Паризу такође у ово доба (1918.),[1] а и другим подацима до којих смо могли доћи, налазимо овде као значајније публикације, издане у овом периоду као посебна већа дела: *Ј. Цвијића* „Балканска питања“ (Questions balkaniques, 1915.) и „Балканско Полуострово“ (Péninsule balkanique, 1918.); *Д. Јанковића* „Балканска кризау 1912.—13.“ (Crise balkanique en 1912.—13., 1916.); *П. П. Соколовића* (псеуд. М. Веснића) „Бугарска обмана и европски рат“ (Mirage bulgare et la guerre européenne, 1916.); *Балканикуса* (Ст. Протића) „Бугарска, њене амбиције и издаја“ (Bulgarie, ses ambitions et trahison, превод са српског, 1915.); *Г. Јакшића* „Европа и ускрснуће Србије“ (Europe et la résurection serbe, 1917.); *Анг. Јакшићеве* превод „Српских народних песама“ (Poèmes nationaux serbes, 1918.); *Дивне Вековићеве* превод Његошева „Горског Вијенца“ (Lauriers de la montagne, 1917.); „Француско-српска граматика“, „Француско-српски речник“ и „Уџбеник за француско-српску конверзацију“; анонимни превод (*А. У.*) „Словенци“ од И. Крека, (1917.); *Л. Војновића* „Француска монархија на Јадрану“ (Monarchie Franҫaise dans l'Adriatique, 1917.) и *Б. Вошњака* „Француска администрација у југословенским земљама“ (Administration Franҫaise dans le pays Yougoslaves, 1917.). Листу овако посебних дела, такође у издању појединих Париских књижарница или самих писаца, допуњују још: *Ник.*

1 *R. J. Odavitch*, Essai de Bibliographie Franҫaise sur les Serbes, Croates et Slovènes depuis le commencement de la guerre actuelle. Paris 1918. 8.⁰ p. 160.

Стојановића „Јучерашња и сутрашња Србија“ (La Serbie d'hier et de demain, 1917.); *Мил. Зебића* „Земљорадничка Србија и њена демократија“ (Serbie agricole et sa démocratie, 1917.); *П. Шоћа* „О српском национализму“ (Nationalisme serbe 1916.); *Ст. Станојевића* „Цивилизација српског народа у средњем веку“ (Civilisation du peuple serbe au moyen âge, 1918.); „Југословенски проблем“ (Problème Yougoslave, 1918.); „Кратка историја Срба, Хрвата и Словенаца“ (Histoire succincte des Serbes, Croates et Slovènes, 1918.) и брошура „Српско-грчки односи“ (Rélations serbo-grecques, 1918.); *Ђ. Јеленића* „Нова Србија“ (Nouvelle Serbie, 1918.), *М. Миладиновић-Бена* „Кратка историја Срба“ (Précis d'histoire serbe, 1917.); *Мил. Новаковића* „Аустро-бугарска окупација у Србији“ (Occupation austro-bulgare en Serbie, 1917.), и т. д. За ову серију посебних Париских публикација врло су важни још и неколики списи за прегледно обавештење публике, издани од Југословенског одбора такође на француском језику, а у облику једне нарочите библиотеке (1916.): „Југословенски програм“ (Programe Yougoslave), „Југословенска земља и народ“ (Pays et peuple Yougoslave), „Југословенска историја“ (Histoire Yougoslave) и „Књижевност, наука и уметност у Југословена“ (Littèrature, sciences et arts des Yougoslaves), па онда „Југословенско јединство“ (Unité Yougoslave, 1915.), манифест *уједињене српско-хрватске омладине* у емиграцији (с предговором Т. Масарика), брошуре *Х. Хинковића* „Југословени“ (Yougoslaves, 1916.), „Хрвати у мађарском ропству“ (Croates sous le joug magyare 1915.) и „Мучење Југословена“ 1917., а и друге. Ове последње публикације биле су већ јавна предавања, одштампана касније, као и нека од напред поменутих, у засебна издања. Слично је и са многим другим списима, одштампаваним из појединих часописа или листова; од њих се овде сад истичу само: *П. П. Соколовића* (М. Веснића) „Италословенски проблем“ (Problème italo-slave, 1915.), *Ј. Т.*, (Јов. Томића) дело с истим натписом (Problème italo-slave 1915.), спис *Ј. Радоњића* „Историјско право Румуна и Срба на Банат, 1917. (Droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat), *Г. Јакшића* „Банат“ 1915., *Ј. Жујовића* „Француски интелектуални утицај на Србе“ (Influence intellectuelle française sur les Serbes, 1918.) и „Sol et situation agraire dans les pays serbo-croato-slovènes 1917.); *Мил. Новаковића* „Улога Србије у будућности“ (Rôle de Serbie dans l'avenir, 1917.) и т. д. Као посебне публикације напослетку су од интереса још и: „Српска химна“ (Hymne serbe, 1915.) од *Дав. Јенка* (хармонизација од А. Соврериса) и „Коло: албум српских народних игара“ 1917. од *Б. Јоксимовића.*

Књижевна продукција, свуда дабогме спонтана, није била ограничена само на Париз. У унутрашњости, и то у Ници, штампају се тако „Земље српског народа“ (Les pays de la nation serbe, 1918.), од писца ових врста; „Пангерманизам на Истоку“ (Pangérmanisme en Orient, 1916.) од *Ник. Марковића* и „Економско стање Србије“ (Serbie économique 1917.) од *К. Јовановића.* У Марсеју штампа писац ових врста и „Практичног учитеља француског језика, за Србе у Француској“ (Guide pratique de la langue française; 1916.); у Бордоу публикује *Тих. Ђорђевић* брошуру „Србија и Косово“ (1916); у Вану и Паризу излази „Југословенско питање“ (Question yougoslave 1918.) од *Вука Приморца*, а пре тога „Политички процеси од 1908—1916.“ (Procès politiques de 1908—1916., 1916.) од истог писца. У Анмасу, на граници Француске и Швајцарске, једна *група југословенских политичких људи* издаје збирку чланака „Аустро-угарски политички режим у Босни-Херцеговини и велеиздајничке парнице“ (Rédime politique d' Autriche-Hongrie en Bosnie-Herzégovine et les Procès de Haute-Trahison, 1916.), у провансалском Ексу *Ж. Пешковић* приређује друго издање свога на другом месту изданог и пуно осећајнога „Шта ће радити Србија“ (Ce que fera la Serbie, 1918.), а у Бизерти, у Африци, штампају Чајкановић и Обер „Кратку граматику и учитеља српско-француске конверзације“ (1916.).

У земљама *изван* Француске, за књижевну делатност наше емиграције највише су значаја имали градови: Женева, Лондон, Петроград, па и Рим. У свима овим местима било је наших колонија већег или мањег обима; нашим питањима и судбином интересовао се поред наших људи и страни свет, па је за појаву књижевних дела било истих мотива као и у Француској. — У *Швајцарској* се наша емиграција окупљала не само око тамошњих политичких представника Србије (Конзулат у Женеви, Посланство у Берну), па унеколико и Црне Горе, већ још више, и то у Женеви, око српског Црвеног крста, једног одбора за везу са становништвом у Србији, српског новинарског бироа и политичког листа „Србија“ (La Serbie). А било је и других зборишта. Омладина је овде била растурена по свима универзитетима, а највише у самој Женеви. Као главнија дела, штампана овде, била су: „Далмација, Италија и југословенско јединство“ (Dalmatie, Italie et unité yougoslave, 1917.) од *Л. Војновића*; „Питање о Далмацији“ (Question de la Dalmatie) од *Далматикуса;* „Шта ће радити Србија?“ (Ce que fera Serbie, 1917.) од *Жив. Пешковића;* „Босна и Херцеговина“ од *Ник. Стојановића* (1917.), „Србија и Црна Гора“ (Serbie et Monténégro) од *Црногорског одбора* за уједињење; *М. Радића* француски превод Прецолинијеве „Далмације“

(Dalmatie, par Giuseppe Prezzolini, 1917.), „Ратне успомене једног српског добровољца“ (Impressions de guerre d'un jeune volontaire serbe, 1917.) од *Ед. Петровића;* мали спис „Мученишство српског народа“ (Martyre du peuple serbe) од *Ж. Дачића*; брошуре: „Држање балканских земаља у европском рату“ (Attitude des pays balkaniques dans la guerre européenne) од *Мил. З. Јовичића* (у Нешателу, 1916.) „Краљевина Србија насупрот бугарском беснилу“ (на немачком, у Фрајбургу, 1916.) и „Сувобор и Авала“ (на француском, 1917.) од Мил. Андоновића; „Насилно рекрутовање Срба од стране Бугара“ (Recrutement forcé des Serbes par les Bulgares, 1918.), издање журнала „Србија“ и т. д. Врло сугестивно дело В. Кине-а „Како се Бугари сами сликају“ (*V. Kühne,* Les Bulgares, peints par eux-mêmes, 1917.) захваљује за свој постанак интензивној сарадњи једног члана српског новинарског бироа (М. Грол).

У *Енглеској*, где су прилике за рад биле нешто друкчије, иако не мање симпатичне, број посебних већих дела нешто је мањи, али се нека од њих нарочито истичу значајем, па су била и од знатног утицаја. У броју таквих већих публикација видимо овде: „Србија“ (Serbia in Light and Darkness, 1916.) и „Религија и народност у Срба“ (Religion and nationality of the Servians, 1916.) обе од оца *Ник. Велимировића;* „Македонија“ *Тих. Ђорђевића*, (1918.); „Југоисточна Европа“ (South-Eastern Europe) и „Реконструкција Југоисточне Европе (The reconstruction of the South-Eastern Europe, 1917.) од *Влад. Савића*; „Бедем противу Германаца“ (A Bulwark against Germany, 1918). и „Царство на умору“ (A Dying Empire, 1917.) од *Б. Вошњака*; брошуре: „Српска Македонија“ (Servian Macedoin) и „Књижевност Јужних Словена“ (Literature of the South Slavs, 1917.) од *Павла Поповића* и т. д. Овај последњи аутор објавио је овде у засебним брошурама још неколико својих студија из наше књижевне и политичке историје („Шекспир у Србији“, „Један српски англофил — Досит. Обрадовић“, „Србија и Грчка“), али су и то били отисци из часописа и списи мањег обима. Међутим стари дипломата, *Чеда Мијатовић*, ма да већ одавна настањен као британски грађанин, својим делима „Србија“ (Serbia of the Servians, 1915.) и „Мемоари једног балканског дипломате“ (1917.) привлачи и у ово доба још више пажњу енглеске публике, којој су иначе и пре а и у ово доба дали о нама капитална дела и прилоге многи њени писци (Seaton Watson, Taylor, N. Forbes, Temperley, Steed, Laffan и др.). Уџбеник „Историја Срба, Хрвата и Словенаца“ од *Ст. Станојевића*, који је изишао и на руском и на француском, преведен је сад и овде, исто као и *Балканикусово* (Ст. Протић) дело „Аспирације Бугарске“ (Aspirati-

ons of Bulgaria); превод овог последњег пада у 1915., још и пре емиграције, и није остао незапажен, иако натписом не подсећа непосредно на нас. Нешто из оригиналне и преведене лепе књижевности допуњује такође ову серију публикација. Такве су „Приче и легенде у Срба" *В. М. Петровића* (1914.), преводи Косорових прича (Peoples of the Univers: Four Serbo-Croatian Plays, 1917.), а и других. Иначе су за приказ наше Земље и политичких аспирација била и овде од значаја публикације *Југословенског одбора*, које су као „Југословенска библиотека" излазиле истовремено и овде и у Паризу: „Програм", „Земља и народ", „Историја", „Књижевност, наука и уметност у Југословена"; њихово право порекло управо је и било овде. Ма да су ове свеске излазиле анонимно и само с напоменом да су издања овог одбора, њихови прави аутори били су један или два професора Београдског универзитета (П. Поповић са свеском о књижевности и науци), неки чланови Југословенског одбора (Трумбић и Хинковић са свеском о програму) и т. д. Извесне везе ових кругова простирале су се и у Америку, Северну и Јужну, па је неких публикација било и тамо. Значајна публикација „Јужнословенски споменици. I Српске православне цркве" (South Slavs Monuments: Serb. Orthodox Church, 1917.) са 54 фотографије и с картом југословенских земаља Н. Жупанића, изишла је у издању проф. *Мих. Пупина* истовремено и у Кембрицу и у Енглеској (Лондон, Оксфорд); у њој су поред уводне студије Т. Грешема о српској црквеној архитектури и преводи пропратне речи и стручног описа цркава архитекте К. Јовановића као и генеалошка карта српских краљева од Ник. Жупанића. Исто је тако штампана и у Енглеској и и Америци и *В. Савића* „Југоисточна Европа", при чему су за америчку публику додате две главе (Наступање Америке и т. д.). Иначе су тамо (у Њујорку) штампали и *П. Радосављевић* „Психологију Словена" (Psychology of the Slavs, 1917.), *Ј. Цвијић* две брошуре са по једном главом из свог дела о Балканском полуострву („Зоне цивилизације на Балкану" и „Географско распрострањење балканских народа").

Наших књижевних радника било је у то доба и у *Петрограду*. Чиновник српског посланства *М. Цемовић* објављивао је још у 1915. своју запажену брошуру „Савремени словенски проблеми" (Современія славянскія проблемы); остали су били готово сви избеглице после катастрофе Србије у 1915. Као значајније публикације ових радника биле су неколике свеске једне руско-српске библиотеке, у којој су публиковани: *Сп. Станојевића* „Историјски нацрт тежња Срба, Хрвата и Словенаца за уједињење",[1] и *Сп. Станојевића* и

1 Штампано у Одеси, 1917.

А. Белића „Борба за духовно и политичко уједињење Срба, Хрвата и Словенаца“ с предговором А. Белића. Проф. *Сш. Сшановић* штампао је тако и превод своје „Историје Срба, Хрвата и Словенаца“, а проф. *Рад. Кошутић* дао је у издању Петроградске Академије наука своју „Граматику руског језика“ (1918.—1919.), али је то била публикација на српском језику и без већег значаја за нашу пропагандистичку ствар. *М. Цемовић* објавио је у ово доба у Одеси и своју брошуру „Идеја мира и међународна равноправност“, а било је и од других писаца неких публикација мањег обима.

Књижевне делатности било је у непосредној близини нашег фронта. Тако је на Крфу 1918. штампана у француском преводу збирка чланака „Македонија и Македонци“, у којој чланци *Св. Томића* из „Српских Новина“ чине више од две трећине књиге.

Тако, дакле, већ и сам овај преглед већих публикација о нашој земљи, о њезиним аспирацијама и осталом, показује не мали број наших учесника у страној књижевности. Он нам, уосталом, открива само једну страну овога рада уопште. Мора се још истаћи да је тај низ списа допуњавала и књижевност на нашем језику, писана и штампана како по избегличким центрима у Европи, тако и у Америци, па онда на фронту, у Солуну, у Африци и т. д. Многа и од ових дела имају не мали значај, како за илустрацију избегличког књижевног рада уопште тако и за оно што је било главни предмет тога рада у туђинским литературама: приказ наше Земље и Народа, борбе и претензија и т. д. Интерес ове литературе не може бити безначајан чак ни с обзиром на тешкоће на које је њена појава наилазила. Светски је рат показао да је у Западној Европи било врло тешко штампати књиге ћирилицом; таквих штампарија тамо готово није ни било. Тешкоћа је било чак и с нашом латиницом.[1] На Крфу је тек с великим напором могла бити инсталована српска државна штампарија, да би у њој наставиле своје излажење службене „Српске Новине“. Доцније су се у њој могле штампати и друге ствари. Само дела на нашем језику[2] нису допирала у шире слојеве Западне Европе нити могла привлачити њену пажњу.

Врло је, међутим значајна чињеница да су циљеви избегличког рада у иностраним књижевностима постизавани и многобројнијим

1 За штампање нашег „Практичног учитеља француског језика“ у Марсеју није било ћирилице; књига је штампана латиницом, али су и у нашој латиници за *nj, lj, dj*, морали бити уведени нарочити знаци (хоризонтална цртица изнад *n, l, d.*) Наших јотованих слова није било.

2 Преглед те литературе налази се у чланку *Ј. Живановића* „Рат и књижевност“, у „Венцу“, часопису за омладину, 1920/21.

јавним предавањима, која су чинила други облик ове делатности. Ова су предавања врло често, готово увек, тражена и организована од наших пријатеља, који су у нашем напору гледали и свој. Утисак од њих био је у највише случајева и значајнији и већи него и од посебних дела. Уосталом, и она су највећим делом одштампавана и у књижевност и трговину улазила као брошуре или посебна дела. Врло многа су у оваком облику била такође значајне литерарне појаве. Јавна предавања наших људи чинила су махом део програма какве манифестације или локалне свечаности у Француској, па и по другим Земљама, и расправљала покаткад и врло суптилна питања. И ништа није било већа олакшица патничкој народној души него они сјајни призори многобројног и елегантног света који је, пун одушевљења и симпатија за нашу ствар, јурио у велике и сјајне дворане оних градова да слуша наше предаваче, да чује, можда и не баш први пут, говор о нама, о нашој култури, о прошлости и садашњости, о тежњама и напорима једног мученичког народа који је сад први пут улазио у светску историју пуним замахом. На великој савезничкој манифестацији у Паризу на Св. Саву 1916., на Сорбони, било је у великом амфитеатру преко 3000 лица, међу њима председник републике, највиши државни представници, њихове госпође, дипломатско тело и највиђенији Париски политички, књижевни и грађански свет. Реч су узимали редом неколики говорници: професори универзитета, дипломате, народни посланици, један прећашњи председник француске владе и, напослетку, српски посланик М. Веснић. Сви су говорили с усхићењем и глорификовали Србију, коју је у том тренутку био непријатељ окупирао. Говори су пропраћани френетичким пљескањем и одобравањем. У своме говору српски посланик, М. Веснић, подсећао је на значај и углед српске средњевековне државе, на њену цивилизацију, и описивао петвековну борбу с Турцима и Аустријом. Кад је, завршујући говор, изјавио уверење у скору победу, и поменуо дуг свих Срба „бесмртној Француској", плескању и одушевљењу публике није било ни мере ни граница. Сва је сала била као наелектрисана и испуњена само једним усклицима: Живела Србија! Живели Срби! Узбуђење и одушевљење поновило се само кад је потом дошла рецитација једне чланице Француског Позоришта, која је тој отменој публици приказала адаптирану Змајеву песму „Светли гробови". Дневни су листови, затим, нарочито и топло приказали и говоре и сву ту манифестацију. Таких је сцена, међутим, било и на многим другим местима, нарочито кад би тема била од већег интереса и предавач, конферансје, довољно речит или личност већега угледа. „Ми смо се питали, пише

један лист у Бордоу после једног оваког предавања професора Св. Петровића, да ли је жар ових пљескања, упућен само предавачу, који је узбудио сву аудиторију. Ми мислимо да је у овом тренутку песник, предавач и визионар српске историје литературе, био заборављен. У г. Петровићу ми смо поздрављали српску храброст и непоколебљиву веру; весели пљесак руку поздрављао је у њему сигурност победе". Други један лист, Тулуска *Депеша*, пише (1918.) о једном предавању овог истог предавача у Албиː „Ово предавање о рату и Србији одржано је у петак пред сјајном публиком, у којој је било доста и наше школске омладине.... Какво је било? — Дивно и тако, да је у срцима поред огромне туге са незаслужених невоља овог малог народа оставило вечну успомену на грозоте које су починили Аустро-Немци, грозоте које је и предавач преживео, и које нам је описао с беспримерним талентом.... Ови прикази, изражавани дивном речитошћу, прожети уздржаним узбуђењем, не само што су подигли бурна одобравања све задобивене дворане, која је била очарана и одушевљена, већ су у ње произвели и силно узбуђење. На махове, под чарима какве слике, нежно превлачене, под утиском овог речитог гласа који је час жалио час тражио освету, дворана је као подрхтавала болећивом солидарношћу, чији су одјеци с узвиком: браво! и пљескањем допирали као братска почаст и до самог предавача. То је долазило отуд што се пред сјајним приказом преживљених грозота, пред обелодањењем толике невоље и незаслужених напасти, поднесених тако храбро, у сваком слушаоцу и слушатељци будио лик српске отаџбине, коју је г. Петровић дивно евоцирао..." Огрешили бисмо се, пак, о скромност кад бисмо овде саопштавали невероватно одушевљене призоре одобравања и усхићења две до три хиљаде слушалаца и на нашим предавањима у Марсеју (у Доминиканској дворани, 1917. и 1918.), која су такође ласкаво бележена у локалној штампи. А тако је било и при појави многих других предавача. Уосталом, треба одмах истаћи да неке нарочите организације ових предавања није било; она су готово сва или потицала из личних побуда самих предавача, што је било чешће, или долазила на позив каквих друштава, установа и т. д.

Дабогме да је ових предавања највише и било у Француској. У Паризу је, додуше, била у 1917—1918. организована једна серија стручних предавања на Сорбони (универзитету) и у њима су узели учешћа неколики професори Београдског Универзитета: Ј. Цвијић, Бр. Петронијевић, Мих. Петровић, Т. Живановић, Ст. Станојевић и А. Белић. Париски универзитет хтео је тиме указати пажњу Београдском и засновати извесну узајамност, позивајући наше раднике

да у облику стручних курзова једнога или два семестра изнесу пред публику погледе и резултате из својих студија. Тако је Цвијић излагао главне црте из географије Балканског полуострва и етнографије балканских народа; Бр. Петронијевић тумачио је универзалну еволуцију и износио своје погледе на вредност живота; Т. Живановић третирао је филозофију кривичног права; Ст. Станојевић предавао је српску историју с уводом о српској средњевековној цивилизацији, и серијом предавања о савременом положају српскога народа; А. Белић је излагао историју српског језика, а К. Кумануди приказивао опште принципе српског устава, поредећи га с осталим европским уставима. Слична предавања одржавана су у исто време (1917. и 1918.) и у Школи за оријенталне језике (М. Ибровац: Течај српско-хрватског језика) и у Институту за словенске студије на универзитету (П. Поповић: О српској књижевности), на коме је и постојао српски одељак. Али су овде, у Паризу, од још већег утиска и публицитета била она политичка, литерарна и уопште информативна предавања наших људи која су држана у Географском друштву, у Високој школи за социјалне науке, у Уметничком удружењу, у Великој франмасонској ложи, у Школи за антропологију, у Друштву за социологију, у неким позориштима, лицејима, при свечаностима на Сорбони и т. д. У овим приликама тако су беседили или држали предавања: *Миленко Веснић* (Уводни говори при предавањима П. Лабеа, В. Берара, Шабозоа и др.; Српски напор; У част Америке), *Х. Хинковић* (Југословенско питање; Мучеништво Југословена; Гоњење Југословена у Аустро-Угарској; Хрвати у мађарском ропству; Југословени: њихова прошлост и будућност), *Мил. Новаковић* (Србија; Улога Србије; Српски напор), *М. Ибровац* (Литература и уметност у Србији; Наши студенти и рат; Улога језика у југословенском уједињењу), *В. Ђерић* (Етнографија Македоније), *К. Кумануди* (Босна и Херцеговина), *А. Радовић* (Црна Гора и њене народне тежње; Економско стање Ц. Горе), *Сш. Сшанојевић* (Југословенски проблем), *Д. Томић* (Политичка ситуација и проблем националности у Аустро-Угарској), *К. Даниловић* (Србија: њена прошлост, народ, етичке и политичке аспирације; Сељачка уметност; Бугарска: њена прошлост и народ), *А. Трумбић* (Уједињена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца), *Луjо Војновић* (О покрету за уједињење Срба), *Б. Вошњак* (Наполеон I и Југословени), *Г. Јакшић* (Срби изван Краљевине), *Јов. Жујовић* (О земљорадњи и сељацима у Србији; Аграрна ситуација у српским земљама; Интелектуални утицај француски на Србе), *В. Јовановић* (Југословени и француски литерарни и политички утицај) и *Св. Пешровић* (Србија у рату).

Међутим ни акција ове врсте није била ограничена само на Париз и раднике из Париске средине. Одазивајући се позивима врло угледних друштава и установа, на француском југу, у Марсеју и Ници, писац ових врста држао је неколика предавања у Марсеју, и то у Обласном наставничком удружењу, у једном женском лицеју: О српској народној поезији; у Географском друштву: О земљама Срба, Хрвата и Словенаца; у Друштву популарних васпитача (на две свечане манифестације у част Србије): О српском или јужнословенском питању и О циљевима наше ратне акције; у Ници, у друштву Француски савез, тема нашег предавања била је слична теми у Марсеју: О Југославији и природности савеза југословенске и латинске расе, а у провансалском Ексу, на Св. Саву, у Вишој трговачкој школи: О будућим трговинским односима Француске и Југославије. Једно предавање о Србима одржао је у Марсеју и проф. *Ник. Вулић*, а врло успело предавање о Србији у рату држао је овде, у дворници филозофског факултета, и поменути проф. *Свет. Петровић*. Уосталом, овај вредни средњошколски наставник обишао је у ово време још неколике важне француске центре, као: Гренобл, Поатје, Бордо, Тулуз, Алби, Монпеље, Екс у Провансу, Кан и Лион, и једном својом особито поетичном серијом предавања свуда пожео сјајан успех. Његови сликовити прикази имали су за теме: Легендарну Србију, Србију и Француску, Србију у рату, Српску народну и уметничку поезију, Српског војника, Српску душу, Српску религију, Мучеништво Србије и т. д. У понеким местима (Гренобл, Бордо, Поатје) приказивао је публици целу серију својих тема; иначе обично само по неколико, према приликама. Запажено и одушевљено примљено предавање о Србима (становништво, интелектуални живот, религија, политика) држао је у Лиону и проф. *Јов. Жујовић*, а у Безансону о сличној теми и *Мил. Новаковић*; тема једног предавања *Вас. Јовановића* у провансалском Ексу била је: О Југословенима и њиховим политичким и економским аспирацијама, а у Лиону: О Југословенима и Француској. У Греноблу је излагао и *Син. Станковић* особине српске популарне музике, а шеф једне ђачке групе, *Ж. Стефановић*, приказивао је у Фонтенблоу српску мајку по народној песми; у позоришту пак овог последњег места *А. Арнаутовић* сликао је живим бојама Голготу свога народа. Целу једну интересантну серију предавања о нашој земљи и народу, о Босни и Херцеговини, о Македонији, о савременој лирској поезији у Срба, о српском роману, о југословенском питању и т. д. одржао је у важном универзитетском центру, Клермон-Ферану, проф. *Н. Вулић*. А не један шеф какве ђачке групе у по

ком провинцијском лицеју користио се свечаним манифестацијама или другим приликама да упозна шире слојеве о по којој страни нашег духовног бића или наше Земље. Нарочито су за то згодне прилике биле појава наших избеглих ђака, српски дани, прослава Св. Саве.

Интензивност ове акције била је у земљама изван Француске, природно, и мања и мање осетна. Уосталом ни број избеглица није у њима био толики. У Женеви, као и иначе у Швајцарској, на неколиким предавањима по неким клубовима, и при нарочито организованим манифестацијама, главну су реч водили Швајцарци, али уз њих су се унеколико тако појављивали и неки сарадници нашег тамошњег политичког листа „Србије" и српског новинарског бироа. Предмет неких од ових манифестација био је протест против насиља бугарског у окупираној Србији,[1] сузбијање бугарских и талијанских претензија и т. д. У Француској је било врло незгодно водити борбу с италијанским шовинизмом, који се, као што је познато, и у најмучнијим ратним данима испољавао у пуној мери, и на фронтовима, и у позадини. Та се борба могла водити тек овде, па је тако н. пр. *Л. Марковић* држао једно предавање о италијанским претензијама на наше покрајине и сузбијао их, као што је опет *Мил. Андоновић* у два три предавања у Женеви о српској Македонији излагао наше историјско и етнографско право на ову покрајину и указивао на страхоте од бугарске окупације у Србији. Осем овога, овде су пред страну публику излазили и пок. *Ј. Дедијер* с низом предавања у Фрибуру о Србији и Српском народу, проф. *Свет. Петровић* (из Париза) у Женеви, Лозани и Нешателу са по два предавања о српској народној поезији, о југословенској литератури и уметности, *М. Јаковљевић* с предавањем у Луцерну о слободном зидарству и југословенском напору (на немачком), па и неки други. Уосталом овде су по студентским, а и другим, друштвима приређивана — и то још више — предавања и на српском језику од омладине и извесних политичких група. Ту се опажало и извесно трвење између наших политичких група, затим између емиграције из Србије и оне из покрајина под Аустро-Угарском. Иако је то била унутрашња ствар, она је ипак одјекивала и у дневној штампи швајцарској, па привлачила пажњу и њених и иностраних кругова.

Из низа предавања која су неколики наши људи држали у Лондону, еминентно политички карактер имала су предавања чланова Југословенског одбора, који су подвлачили нарочито потребу

---

1 Митинг у Женеви против рекрутовања српске омладине у Србији од стране Бугара.

уједињења Јужних Словена и стварање независне југословенске државе. Таква су била нека предавања *А. Трумбића, Х. Хинковића* и других. На једном таквом скупу у част Србије у Лондону (хотел Савоја), после једног говора *Ч. Мијатовића*, главна теза *Ника Жупанића*, коментатора Крфске декларације на том скупу, била је: Југословени су били један народ и биће то опет. Иако без непосредне везе с тим, овај је рад ипак врло лепо допуњавала и од свих запажена активност владике *Ник. Велимировића* чије су проповеди у неким верско-моралним организацијама увек додиривале и по коју психолошку страну нашег народног живота. Низ документованих предавања из историје наше књижевности одржао је овде *Павле Поповић*, па су нека од њих и публикована. Проф. *Сш. Сшанојевић*, на повратку из Русије (1918.) приредио је такођер на Лондонском универзитету циклус од четири предавања из српске историје; међу њима је прво било о цивилизацији српског народа у средњем веку, а последње поглед на српску историју у 19. и 20. в. Нешто о уметништву и Мештровићу, затим о утицају енглеске цивилизације на Србе, дао је овде и *Б. Поповић*, а било је и неких других предавања, као на пр. Тих. Ђорђевића о Србима и Светој Земљи. На једној лепој манифестацији у Mansion House 1918. послужио се и српски посланик *Ј. Јовановић* публицистом В. Стидом, да преко њега изложи ратне циљеве Србије и Југословена.

Италијански шовинизам, који се и у нашим најмучнијим данима претварао у више или мање нескривено непријатељство према нама, није готово ни допуштао неку већу, интензивнију радњу наших људи у Италији. Па ипак је те акције било и овде. Значајније појаве биле су: једно предавање *А. Трумбића* у позоришту Квирино у Риму („О Италији и Југословенима"), које је после и одштампано, затим учешће и говори наших политичких људи на међусавезничкој економској конференцији 1916. год. и конгресу потлачених народа Аустро-Угарске, одржаном такође у Риму 1918. У филолошком сеоклу у Милану једно предавање о Србији и њеним борбама за слободу и независност одржао је проф. Миодраг Ристић, а једно предавање о југословенској литератури у римском лицеју приредио је 1915. још раније избегли проф. П. Поповић.

У Петрограду се један облик овога рада наших људи био показао већ и у редовним курзовима професора Ст. Станојевића и А. Белића, којима је тамошњи универзитет био понудио у ово време по једну катедру за предавања односних наука. Први од ове двојице почео је овде своју серију предавања из српске историје у 1916/17. на историјско-филолошком факултету, излажући тежње српско-

хрватског народа за уједињењем, а други је свој курз посветио историји језика и културно-националном ускрснућу српско-хрватског народа. Њихова серија предавања чинила је и поред малога броја слушалаца важан прилог идеји узајамног упознавања северних и јужних Словена. То је, уосталом, овде било од значаја и за шире слојеве, који и поред све активности многобројних и врло познатих руских научника, књижевника и публициста на пољу испитивања и популарисања наших проблема ни данас не познају дубље ову материју. Томе популарисању наших тежња имала су да служе и предавања и говори на по којем другом месту; таква су, на прилику, била предавања Ст. Станојевића о српском проблему у једном руско-српском клубу и у историјском друштву, затим предавање чиновника српског посланства у Петрограду, Марка Цемовића, о српском националном питању у клубу Националног савеза, неколики говори овог последњег о сличним темама — одговори Миљукову, сузбијања бугарских претензија — у Словенским трпезама и другде. У овом погледу Цемовић је нарочито био активан. Иначе за политичку пропаганду овде је поред рада званичних представника Србије био не малог значаја и један, готово подземни, рад извесних, више или мање политички обележених, људи који су нешто са знањем и препорукама српских званичних кругова, а нешто и без тога, спонтано долазили у додир и с вишим и с нижим слојевима руског друштва и ове усмено упознавали с нашим проблемом и нашим аспирацијама. При овоме је нарочито важна страна била подржавање симпатија и сузбијање бугарских претензија. После руске револуције није било земљишта ни за такву радњу. Уосталом, као што је познато, руско је друштво и пре Рата било упознавано са српским, па и целим југословенским питањем. И литература о том, о нашој историји, књижевности, политици и аспирацијама, била је већа него и у једној другој европској Земљи; писци и радници били су најчувенија имена руског књижевног и научног света. Известан мучан утисак остављали су само неки кругови који ни у најмучнијим данима Рата нису заборављали бугарске сугестије и симпатије према руској политици из 1878. године. Ратне, пак, прилике чиниле су да су такве струје биле махом безгласне и без могућности за неку јачу акцију.

За смерове ове књижевне активности наше емиграције важно поље рада чинила је и велика, нарочито дневна штампа Западне Европе, па и Русије. Ово је био трећи облик овог пропагандистичког рада. Нажалост, велика европска штампа била је тек унеколико

приступачна за отворен и самосталан рад наших људи. Савезнички су се листови, истина, врло интересовали нашом Земљом и нашим питањима, и ово су бранили уколико су га разумевали, као и своју ствар. Многи се симпатичан чланак о нама у савезничкој штампи тако исто залагао за нас као да му је писац био син наше Земље. Али су ваљда зато чланци наших људи у њима и били ретки, и у том не чине изузетак ни велики француски листови. У овом реду, свакако, важне су појаве биле на првом месту изјаве наших политичких људи (наследника престола, председника српске владе, Париског и Петроградског посланика, председника Југословенског одбора и других), које су дневни листови почешће доносили, и оне су, наравно, могле и замењивати другу публицистичку активност и у Француској и у Енглеској. Она се стога и испољавала само узгредно и покаткад, и то у облику бележака, информација, па и чланака по којег случајног сарадника из редова наших јавних радника. Понеки од ових могли су као дописници извесних француских новинарских агенција (М. Зебић, Д. Томић и др.) стајати и у тешњем додиру с великим Париским листовима („Тан", „Журнал", „Мали Парижанин", „Журнал де Деба" и т. д.), а тај је случај био и с енглеским (В. Савић и др.), ма да су и њихове белешке, депеше, информације и сл. излазиле махом анонимно или од стране редакције. Свега тога било је и у локалним француским листовима у Ници, Марсеју, Гренобл у, Ексу и т. д. На сличан начин угледали су света неколики чланци и у швајцарској журналистици, где су женевска „Трибуна", „Нове Ширишке новине", „Слободне новине", „Лозанска газета" и т. д. у неколико махова уступали своје ступце неким сарадницима тамошњег српског новинарског бироа, а и другим нашим јавним радницима (Св. Јакшић, Ф. Цветиша, Мил. Грба, М. Јаковљевић и др.). Слично је било и у Русији, у којој су се тако појављивали чланци и у „Биржевија Вједомости", „Новоје Времја", „Петроградске Вједомости", „Рјеч" и др., само је овде ипак дневна штампа била приступачнија. Један чланак Ст. Станојевића о Србији и Ц. Гори спочетка 1917. у „Биржевија Вједомости", колико смо доцније могли сазнати, сматран је у руским круговима као полуслужбена изјава о начину на који се има решити шкакљиви однос тадашње две српске државе, и пуштен је без цензуре. Уосталом, велик је број чланака овде и од М. Цемовића, нарочито у почетку Рата („Српско чудо" у *Биржж. Вједомости* 1914., „Србија и Бугарска", „Миљуков и Срби" у *Нов. Времену* 1914.; „Србин Леониду Андрејеву" у *Б. Вједомости*), који тако исто нису имали сметња да се појаве, као и чланака једног или два службена лица Петроградског

посланства. Ипак се не може превиђати да су ратне прилике чиниле штампу у свима савезничким земљама зависном од њихове опште политике. Отуда су се за заступање чисто наших гледишта морали оснивати наши, и дневни, и периодични листови на страни. У Женеви је већ од маја 1916. Лаза Марковић покренуо недељни политички лист на француском језику „Србију" (La Serbie), која је излазила на целом табаку све до свршетка Рата. Овде је неко време као часопис излазила и „Југославија" (La Yougoslavie), такође на француском језику, и као орган једне омладинске политичке групе; она је стајала у опозицији према српским службенам круговима и пледирала за своју концепцију југословенског проблема, ма да с врло проблематичним мотивима. У Паризу, пак, издавао је Југословенски одбор (с А. Трумбићем као председником) свој „Југословенски билтен", који се истовремено штампао и на енглеском, и као Лондонско издање излазио од оснивања овог одбора па до свршетка Рата. Један црногорски одбор за нар. уједињење (председник А. Радовић) издавао је у Паризу „Црногорски билтен" (Bulletin monténégrin), а под уредништвом Д. Иконића и уз сарадњу многих српских интелектуалаца излазила је у Паризу од октобра 1916. „Српска отаџбина" (La Patrie serbe), књижевни лист на француском језику, намењен у првом реду нашој школској омладини у емиграцији. Неко кратко време излазила је овде и „Нова Србија" (Nouvelle Serbie) са српским и француским текстом, а тако исто није био дуга века ни Марсејски часопис „Балкански Меркур" (Mercur des Balkans). Сви су ови листови били, сваки са свога гледишта, заступници извесних идеја и струја, ма да им иначе није био једнак ни век ни значај. Женевска „Србија" је свакако била већ од почетка врло запажено гласило наших ревиндикација и доследан заступник наших интереса. Она је по томе убрзо и постала важан стожер наших интелектуалаца у Швајцарској, па и других. Сви главни чланци — готово у сваком броју — били су од уредника, и у хармонији са општом политиком српске владе. Често су чланци овога листа, нарочито од познатијих писаца (Ј. Цвијић, Ј. Томић, П. Поповић, Тих. Ђорђевић, Мил. Васић и др.) били значајне студије о многим важним проблемима наше историје или јавног живота. Многи су тако и одштампани одавде. Значајну улогу, иако само информативно-публицистичку, вршио је овде, у Женеви, и један полузваничан билтен српског новинарског бироа, који је често исцрпно регистровао све важније чланке из непријатељске штампе, од интереса за ратну кампању и нашу ствар. Он се није штампао, већ је, откуцаван на писаћој машини и умножаван, слат пријатељским

редакцијама, званичним лицима, савезничким канцеларијама и т. д. „Српска отаџбина“ у Паризу доносила је неко време у своме додатку и нешто српскога текста, који је, свакако, имао више значаја за нашу омладину, лишену тада потпуно литературе на народном језику. Уосталом, и у њој је на француском тексту било мериторних чланака од неколиких наших радника (Мих. Гавриловић, Тих. Ђорђевић, Ј. Радоњић, Ст. Станојевић, Д. Стефановић и др.), важних извештаја о нашим ђацима, бележака и др., а то су могли читати и странци. Од интереса је такође да је једна група наших радника издавала неко време и у Лондону часопис „Мисао“, штампан латиницом на српскохрватском језику. Периодични лист „Словенски свет“ (Monde slave), иако је био и у власништву, и под уредништвом странаца, толико је својих страница посвећивао нашим стварима, да је, уз то још и због интензивне сарадње наших људи, у извесном погледу такође улазио у наше часописе. Иначе су овај информативно-публицистички рад допуњавали и разни меморандуми, резолуције, представке и протести које су неке групе, појединци или омладина у Швајцарској и Француској, достављали савезничким канцеларијама, јавности. Као интересантније појаве те врсте биле су представке Југословенског одбора савезничким владама у 1915.—1918. год., апел Београдског универзитета савезничким универзитетима, апел српских социјалиста цивилизованом свету, два (политички различна) манифеста омладине у Швајцарској, једна резолуција омладине у Француској, меморандум америчких Југословена председнику Вилсону.

Међутим, сарадња на књижевно-научним часописима, нарочито француским и енглеским, била је и интензивнија и лакша. За чисту науку, и то математику, без сумње је и данас од значаја низ чланака Мих. Петровића у „Извештајима француске академије наука“ (Comptes-rendus etc.) од 1916.—1918. год., као и у часопису „Математичка настава“ (Enseignement mathématique) из истог доба. Ј. Цвијић је такође дао у „Аналима за географију“ (Annales de géographie) 1917. једну за науку интересантну студију из физичке географије нашега полуострва, али је то, као и оно Петровићево, без везе с политичком страном нашега питања. Ближу везу и значај за упознавање стране публике с нашим етничким приликама имају међутим Цвијићеви чланци у „Недељном прегледу“ (Revue hebdomadaire) из 1915. („Балканска унија“ и „Мисао српског народа“) и један чланак у „Словенском свету“ (Monde slave) из 1917. („Метанастичка кретања на Балкану). Уосталом, у „Аналима за географију“ 1916. штампао је и Ј. Дедијер студију о једном интересантном

појаву наших номада, а у неколиким медицинским часописима („Преглед хигијене и санитарне полиције“ за 1916. и „Билтен медицинске академије“ за 1917.) објавио је и Д-р С. Петровић, иначе лекар у Француској, своја проматрања извесних болести на нашим војницима. Много акутнији, пак, значај за општи циљ ове литературе наших радника овога доба имају сликовити прикази В. Бецића у парискоj „Илустрацији“ (Illustration) за 1916. („Несрећна Србија“; „Како се туку последњи Срби“), Мил. Новаковића у истом листу (1916. „Од Пећи до Скадра“; „Српска деца у Француској“), као и у „Међународном прегледу за социологију“ (Revue internat. de sociologie) за 1917. („Србија“; „Бугарска“), па онда чланци Д. Арнаутовића у „Међународном прегледу политичких, дипломатских и економских питања“ (Rev. intern. des questions polit., diplomat. et économ.) за 1917. („Легендарни јунак: Краљ Петар“), К. Марића у „Илустрованом Истоку“ (Orient illustré) за 1917. (Сан Србије и Ц. Горе; Српске песме) и утисци с пута поручника Марјановића у „Читанци за сваког“ (Lectures pour tous) 1916. (С Краљем Петром при повлачењу), па и други. У овај ред спадају, дабогме, исто тако и пуно осећајни чланци М. Весниħа у „Плавом прегледу“ (Revue bleue) за 1914. и 1916. („Србија и европски рат; Гамбета и Србија; Прави узрок рата“), у „Прегледу политичких наука“ (Rev. scienc. polit.) за 1917. (Српски напор), у „Рату народа“ (Guerre des nations) за 1915. (Српски војник), „Журналу општих анала“ (J. de l' Université des Annales) за 1917. (Увод у једно предавање), у „Прегледу“ (La Revue) за 1915. (Оснивање нове Европе: српски народ), у „Читанци за свакога“ (Lect. p. tous: На прагу домовине) и т. д. Интересантне студије дали су овде Г. Јакшић у „Недељном прегледу“ (Rev. hebdomad.) за 1915. (Бугари и савезници; Банат), П. П. Соколовић (Весниħ) у истом часопису за 1917. (Италословенски проблем) и у „Прегледу политичких наука“ за 1917. (Српскорумунски односи), Пав. Поповић у „Француском прегледу за литерарну историју“ 1915. (О једној личности из дубровачке литературе), М. Ибровац у „Словенском свету“ за 1917. (Један дубровачки песник: И. Војновић), Б. Вошњак у „Прегледу политичких наука“ за 1917. (Француска администрација у југословенским земљама), М. Зебић у „Међународном прегледу за социологију“ 1917. (Српска демократија и југословенско питање), Ђ. Генчић у „Прегледу“ (Revue) за 1915. (Српска епопеја: јунаци и мученици), Г. Берић у истом листу за 1917. (О Србима), Кнез А. Карађорђевић, иначе грађанин француски, такође у „Прегледу“ за 1915. (Србија, Италија и Далмација) и J. Радоњић у

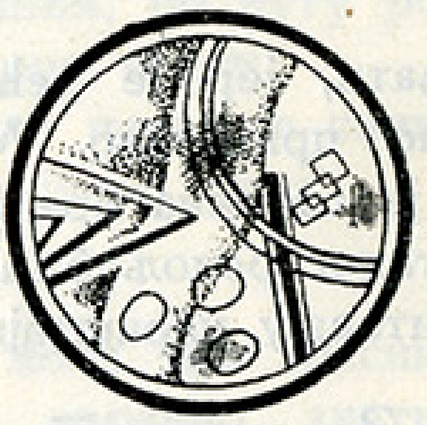
„Плавом прегледу“ (Rev. bleue) за 1917. (Крунисање у Угарској и његов значај), и пре тога 1916. у „Прегледу историјских наука“ (Rev. études histor.: Историјско право Румуна и Срба на Банат). Марсејски „Балкански Меркур“ (Mercure des Balkans), који је био почео излазити 1916. под уредништвом Мих. Панковића, донео је студију Д. Антуле о минералном благу Србије и чланак о стању трговинске наставе у Србији од писца ових врста; други чланци (трговинске прилике у Србији) били су од уредника. Зна се да је било чланака наших људи и по неким другим провинцијским листовима, али је данас готово немогућно ући им у траг. Енглески часописи „Блиски Исток“ (The Near Est) за 1915. и „Енглеска жена“ (Englishwomen) за 1917. донели су по један чланак П. Поповића (О српској Македонији и О литератури Јужних Словена); иначе су чланци овог писца налазили места и у „Новој Европи“(The New Europe: Србија и Грчка) за 1916., у „Балканском прегледу“ (Balkan Review: Србија и Румунија) и т. д. Неколико својих радова из филозофије и палеонтологије објавио је овде и Д-р Б. Петронијевић, и то у „Извештајима зоолошког друштва (Proceedings Zool. Soc.) и „Аналима и магазину за јестаственицу“ (Annals and Magazin Natur. Hist.) за 1917., али су то послови без везе с радом који се овде има у виду. — У Швајцарској, и то у Женеви, није се толико ни осећала потреба сарадње наших људи по тамошњим часописима. Ње је међутим ипак било. Л. Марковић је, независно од чланака у своме листу, објавио у Женевској „Књижевној недељи“ (Semaine littéraire) за 1916. свој чланак о Јадранском проблему. Али је овде било и чланака у часописима с немачким језиком. Такви су н. пр. Мирка Косића: „О Италији и Југословенима“ у Ширишком часопису „Знање и живот“ (Wissen u. Leben) за 1918., М. Грбе у Бернским „Слободним новинама“ (Freie Zeitung) за 1918. (Југословени и право самоопредељивања) и др. — У Италији је такођер још у 1915. и пре емиграције, излагао К. Стојановић у „Новој Антологији“ (Antologia nuova, 1915.) основе нашег права на Македонију, а у „Италијанском прегледу“ (Rivista d'Italia за 1915.) однос Србије и Италије, у Болоњској „Науци“ (Scientia) за 1918. писао је о подударности политичких и економских интереса Југославије и Италије. Нешто књижевне сарадње било је овде и од М. Ристића, Ф. Цветише и других. Интересантно је да су за време Рата изишла и у познатом немачком часопису „Архив за словенску филологију“ два чланка П. Поповића из историје наше књижевности (О Григорију Трлајићу и о Јоакиму Вујићу); Мат. Мурко, пак, изнео је у засебној брошури пред немачку публику студију о српском духовном животу (Das

serbische Geistesleben im XIX Jahrh.), а сличне сарадње било је и од других тада још аустроугарских држављана.

Акцију на приказивању наше културе допуњавале су и организоване изложбе наших уметника у Лондону, Лиону (1917.) и Женеви (1918.). Једна таква изложба у Паризу била је већ по свршетку Рата. Лионска је изложба била оглед да се уз уобичајену француску изложбу о годишњем вашару изнесе нешто нашег уметничкога и етнографског материјала који се у овако изузетним приликама могао покупити. Поред нешто наше кућне индустрије — ћилими, везови, одело и т. д. — овде је било и радова Мештровићевих (Мајка и др.), Ђ. Јовановића (бронзана биста „Српски војник", група у мермеру „Жртве бомбардовања Београда", „Косачица", „Краљ Петар", „За Француску"), Роксандића и других. Готово исти материјал налазио се и на Женевској изложби, на којој су забележени и радови сликара: П. Почека (пејзажима и портретима), Мил. Миловановића (шест јужних предела), Н. Бешевића (Црквењак и др.), Ђр. Петровића (Марко на повратку из боја, Девојачки састанак и др.), Кљаковића (Пастир, Адам и Ева и др.) и других. Међу овима видело се и неколико скулпторских и сликарских радова млађих људи, дотадашњих аустроугарских држављана.

Уосталом, ове изложбе, скромне и без претензија, биле су у многоме и импровизоване; позитиван им је резултат био још понајвише то што је страни свет, за време Рата, видео манифестацију и тог нашег културног рада. Уз каталог Лондонске изложбе публиковали су С. Ватсон и Чарлс Еткн интересантне приказе југословенске уметности, а сличних приказа било је и код других.

проф. А. Стшанојевић

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Д-р Никола Вучетић — На отаџбинском жртвенику

II књига, Београд 1930.

У другој књизи „прича и слика" како их писац назива, наставља он издавати забележене своје успомене из ратова, дакле грађу за њихову историју, али спомињући само изузетно права имена главних личности о којима пише.

И у овој књизи пуно је светлих слика чојства и јунаштва и великог родољубља. Дабогме да је и овде пуно крви и суза, као што је писац назвао свој спев о ратовима, јер људска величина и без ратова ретко избегне трнов венац, а тек у ратовима какве жртве чекају оне који се боре за Народ и Отаџбину! У историји српских ратова било је таких жртава каквима једва да има равних у својој историји рода људског.

Језивих слика, иројских подвига показује Вучетићева књига леп број. Слике родољубља, нацртане у овој књизи из Војводине, идиле су према оном шта се из Србије и Босне прича. Какве су душевне муке биле знаменитог народног трудбеника Ђорђа Денковића из Куманова кад га у последњем часу пред улазак српске војске у Куманово зову на полицију, па тек муке старога Краља који у најопаснијем тренутку првог повлачења, кад је претило потпуно расуло, излази пред војску и ствара потпун обрт! Како је узвишено праштање болничара Чеде, а колика крвожедност непријатеља, који убија учеснике на једном свечарству, јер је скупљање забрањено; како је страшна слика детета које тражи дојку мајчину, а она укочена, мртва!

Није потребно све ређати, јер је већ име писца јамство да је у књизи све одабрано и верно приказано. Мало је писаца који су тако пажљиво бележили све што је спомена вредно било у ратовима, и задахнули своје успомене духом таког родољубља. На оваким делима треба да се у патриотском духу васпитавају нараштаји.

M. J.

Десанка Максимовић — Зелени вишез

Београд, 1930. г. (Издање часописа „Мисао").

У низу књижевних оцена, досада нисмо имали задовољство да пишемо о поезији г-це Д. Максимовић; овога пута чинимо то врло радо и тим пре што њезина поезија изазива опште симпатије. Неколике њене песме из ранијих збирки спадају међу најлепше ствари које су после

Рата написане. После *Врта детињства*, збирке намењене омладини, дошла је зрелија збирка *Зелени витез.* Неки би хтели да поезију г-це М. сведу на једно обично лирско исповедање, и тако да јој умање виши лирски значај. Особина њене лирике је, доиста, у унутрашњим лирским и емотивним евокацијама, али и ван уског оквира егоцентричних исповедања. Егоцентрична је поезија уско везана за једно унутарње настројење, јаче или слабије, које се само под нарочитим околностима може изменити, или је израз извесног, можда сувише једноставног и равномерног, психолошког стања које у изразу не може да избегне баналност, и тако се та поезија једнолико креће у истом кругу сопственог зачарења. Изван тога круга, кроз остале новије и све јаче сензације, поезија се неминовно богати све једријим садржајем, јачим импулзом и освежавањем, што све разноврсно и сложено устрептава лирску емотивну скалу. Таква је, насрећу, лирика г-це Максимовић. Полазећи од те егоцентричне лирске евокације, њена поетска радозналост није срасла, утонула само у сопствени унутарњи сплин, него се разлила и ван тих оквира. Отуда у овој поезији чији је преимућствени израз у унутарњој исповести, има много нових, свежих и све новијих акцената и доживљаја. Осећа се увек понеко оклевање властитога сна и прегнућа пред значајним феноменом живота:

„Али ја бићу тужна: повеле су његове,
мога драгог очи плаве као уцвао лан, —
и гледајући како месец слази низ брегове,
Као кише пролетње сузе ће ми пасти на длан.“

Код г-це М. својствено је извесно туговање и преболевање ствари које нас се случајно дотичу, зачарају у моменту наша устрептала чула, и намах нестану. Тако је боли туђа туга, весели или тишти нечија радост, тако је море неке благородне очи:

„По замагљеном јутарњем друму
гладне птице траже храну,
појаха неко на коњу врану
и три пут на ме руком ма'ну“ — па најзад,

Појаха неко у јутро сиво,
под небом хладним, по путу росну,
и болом моје срце косну:
где ли је он што некад је снивô
на срцу свом у јутро сиво
да љуби мене?“

Углавном, ова збирка носи жиг песничке психологије г-це М. из претходног времена. Израз је, наравно, знатно потпунији, зрелији и свакако чистији. Нема више оног помало патетичног туговања, често само једноликог исповедања и извесне као разломљености у верзификацији. Г-ца М. сада тражи један виши и сигурнији израз артистички, своје евокације заодева у што финији и конкретнији поетски израз, и *овде-онде* сигурно налази лепу и пријатну музичку „оркестрацију“ тонова, рима и целокупног казивања:

„Вејао је око нас њихов бехар
као цвет са мирисних глогова;
сваки наш час био је пехар
напуњен лепотом слогова“ — или нешто оригиналније:
„Марта трећег, у ноћ, ове године,
болна о теби мисао
побеже ми са душе“.

Симболисање израза и ствари било је и раније својствено њеној лирици. Она своје стремљење и дух често симболички дочарава у разним феноменима живота:

„*Само кроз звуке* бејах у сну његовом гост,
звуци његово срце преда ме просуше;
реч беше једини *прошни мост*
између душе нам и душе.“

Али изван овог познатог тона, у њеној поезији има местимице тражења новог и оригиналнијег уопште израза. Тако је цео циклус „Молитва Богумилова“ сав у том новом, као свечаном, библијско-епском тону, с више лепо стилизоване, али каткад и троме, дескриптивности. То показује да г-ца М. богати свој унутарњи доживљај и спољни поетски израз:

„Добро дошао нам, путниче, у хладовиту нам дедовину,
добро дошао под дома мога скромни кров.
Браћа моја точиће ти слатку медовину,
мој јединац с тобом поћи ће у лов.

Кад испијеш до дна нека твоја буде купа
и са трпезе моје све што ти срце иште;
кад заспиш мирно сви крај тебе бдићемо скупа,
мач биће рука ова што је јутрос мрку стиште.“

Г-ца М. је, ипак задржала један свој стари манир. Има каткад стихова без јачих лирских акцената, већином у дескриптивном тону, са једном равнодушношћу и лежерношћу, или с патетичним и реторским склоностима. Усто, наћи ће се каткад чак и старомодних евокација и у тону, стилу и поетском тражењу израза:

„И све ће бити овако до животног краја.
Ни смрти не смем да се веселим.
Зар могу, сужањ, угледати цвеће раја
и срести тамо тебе, коју желим“.

Нова збирка је уверљиво потврдила песничке одлике г-це Максимовић; она долази у ред наших најбољих поратних лиричара: са Ујевићем, Крклецом, Д. Филиповићем, Тартаљом, Милићевићем, Масуком и другима.

Бор. С. Стојковић

Јован Радуловић — Вечери тајна и сазнања

Група Сарајевских Књижевника. Књига трећа. Сарајево 1930.

Збирка песама, угледног издања, са „Предговором за одбрану праве поезије“, који је као израз личног начелног става песникова уједно документат солидног мишљења о стању наше најновије поезије које се

обично схвата као стање „превирања и тражења нових путова". Свакако је неко превирање и тражење нових путова, само што то превирање и тражење није дошло од неке *наше* снаге еволутивне и нагона за преображајем, него је тај нагон дошао споља, као мода или доктрина, и тој моди или доктрини робује данас, мање или више, наша књижевна омладина, заносећи се илузијом да *слободно* ствара. Почетак овога „превирања" није, уосталом, од јуче; он датира од оног доба (рецимо: од Недићеве књижевне критике) кад се у нас почео истицати артизам у поезији, форма, непосредни лирски израз, појам „књижевнога", — а ово данас само је конзеквенција оне, и касније у доследном продужењу, књижевне критике која је нашу књижевност збунила у њезину природном развитку, док још нисмо ни народни језик ни форму и мотиве нашег народног песништва ни издалека исцрпли и дигли на један виши књижевни степен који би једино значио *нашу* књижевну еволуцију. Дакако, много је лакше било примати са стране готове књижевне теорије и угледе него израдити своју и своје, и свој књижевни стил подешавати, рецимо, према француском или којем другом, одавна израђеном, него мучном студијом ронити у дубине стваралачког духа нашег народног и тражити оне златне основице и нити из којих се под уметничком руком испредају виши књижевни облици, као оно у музици што се од ситних, живих, мотива комбиновањем и обрадом стварају висока музичка дела. Чим смо се једном упустили на пусто море угледања и копирања туђих облика и теорија, бојимо се да овом „превирању" у нас и тражењу неће бити никад краја. Али зато, и само стога на пољу нашег песништва влада данас потпун хаос. Изгубили смо копно испод ногу, а, недисциплиновани какви смо, и „генијални", без ауторитативне критике која би поставила неумитне принципе *самосвојног* стварања; не знамо ни сами шта хоћемо ни куда идемо.

У предговору уз ову, свакако модернизовану ако не баш модерну, збирку песама има неколико одличних констатација које, ако и не улазе дубље у испитивање узрока, потврђују што смо напред овлаш додирнули. Једна од функција, општег и нашег послератног, лутања, тачно је обележена на стр. IX речима: „Данашња књижевност, нажалост, прави по Европи концесије искваренoм укусу публике, чини уступке филму и с њим се ортачи; од уметничког театра прави се вашар за лиферовање сензација, а од књижевног романа и приповедака — пазар за исхрањивање оних злих клица што нам их је рат оставио у прћију".

Овај предговор, као исповест једног песника, свакако је утешна појава и, уједно, вредан документат времена. Кад г. Радуловић, као песник (а то је он несумњиво), каже, између осталога, да нам „спиритуална метрика, магловита и лична" (којом се хвале наши песници без метрике), *није дочарала никакво откровење*, морамо му веровати. „А ваља да се зна, додаје писац, да читалац има чула, да ухом слуша и оком гледа, да се фино музикално ухо не да преварити ни обманути. Ако ће се узети да је музика и оно примитивно тандарање кад Арнаути „унисоно" закриче, то је нешто сасвим друго" (стр. VIII).

Нема сумње да су сва та „откровења" о којима се говори да долазе из подсвести и најнепосредније се изражавају у стиховима без форме и оптерећенима бесмислом, једна илузија у коју не верују ни они сами који проповедају ту несрећну доктрину, и сва је срећа што се баш међу на-

шим „младима“ јавила снажна реакција на ту доктрину. О томе ћемо говорити други пут, и на основу непобитних докумената науке; засад само толико: да би браниоци те доктрине највише учинили за своју ствар кад би на уметничком стварању признатих великих песника који су били, покушали да докажу истинитост те доктрине, — сем ако данашњи наши великани не мисле да пре њих уопште није било песника ни уметника.

И поред одличне теорије коју г. Р. даје у овом свом „Предговору за одбрану праве поезије“, није ни он сам без неких мана савременог нашег песниковања. Није ни његова метрика беспрекорна, иако је далеко од т. зв. слободног стиха који постепено губи битне музичке елементе, а познаје се још само по линеарном свом положају у песми. Очекивали бисмо од г. Р. и богатији народни речник, а без архаизама, који помало подсећају на Војислава Илића, као што г. Р. и неким својим мотивима подсећа на Војислава. По своме карактеру, лирика г. Р. је највише рефлесивна, медитативна, мирна и, рекли бисмо, објективна. Томе се не може замерити, јер г. Р. има лепу књижевну и уметничку културу (в. нарочито песму *Вече словенске сентименталности)* и, према предмету, даје и отмену песму. Сем тога, задржава увек потребну меру: нигде оштријег крика ни дивље узбуне. Распојасани дерт и цинизам којим се неки наши млади песници управо поносе, нашао је овде израза у песми *Избезумљено поколење*, која је само фина сатира. Г. Р. нетачно себе тумачи кад у једној песми (стр. 39.) каже: „Шуме у глави мојој страсни, врели стихови,“ јер се у песмама то не осећа. У једном срећном моменту инспирације испевао је он своју, можда најлепшу, песму *За сунцем*, па је и у тој тако личној песми остао класично миран. Дубоки елегијски тон као да највише приличи његову темпераменту, и, ако је мотив домаћи, патриотски, песма је доиста лепа *(Домаја, Традиција, Запрешано срце)*, а из овога циклуса најлепши ће стихови бити у песми *Последњи национални романшичар*:

Прозебао сам од студи у ово суморно доба.
Ал' ти ме чекаш топла, Шумадијо, кућо моја друга!
Не дај, бар још за тренут, да изађем из оног
светлог круга
Кад сам, као суманут, снивао у пожару заноса са
снагом несаломљива роба.
Не дај! Нека срце још једном, као за спомен,
омађијано задрхти —
док гледам огромну поворку великих ал' срушених
идеала, војску мрких неимара!
Последњи пут нек плану горда, већ прохујала,
осећања стара;
да могу рећи: Не, нисмо ни ми увек мали,
ништавни, нисмо тако крти.

Ако што смета у овим песмама, то је махом дуги, развучени стих, који се тромо креће, а неколико оваких песама, читане једна за другом, неизбежно остављају ефекат монотоније. То је баш оно у чему песме ових младих људи одударају од живе и разнолике метрике наше народне песме. Још нешто треба овим поводом истаћи: погрешно схваћени лиризам песме која почиње са *ја*, поготову: рђаву приповедачку маниру

у другом, имперсоналном лицу („Седиш тако и слушаш свиралу и мислиш и т. д. стр. 80. и више пута), а што се тиче оног заглушног лелека о *своме* неком јаду, већином умишљеном, што је такође прешло у маниру, наши млади песници најбоље би чинили кад би послушали просту и јасну (као што су све велике истине) филозофију старчеву из песме у овој збирци *Похарани шрагови*:

(Мршава кљусад вуку претешка кола,
свирају таљиге тужно, под великим теретом дрва.)
— Реци ми, добри старче, познаш ли вредност бола?
Пролази, дангубо. Живош је вредносш, а човек
у њему мрва. (стр. 92.)
Н.

Радослав Драгушиновић — Азурна земља

У последње време, и поред све акутније кризе књиге о којој се толико дискутује, али јој се слабо лека тражи, појавио се у Београду, и по унутрашњости, велик број збирки стихова, већином од сасвим младих људи који покушавају да се огледају на књижевном пољу. Упркос овом нашем несентименталном времену, пева се и публикује више него што је то било ранијих година. Будући литерарни историк имаће муке док све то сакупи, проучи и класификује. Нажалост, највећи део тих стиховних инкунабула није плод унутарњег импулза, није продукт неке спонтане надошле инспирације ни стваралачког нагона. Све је то, мање или више, знак да живимо у једном хаотичном доба без компаса аутокритике, кад се пева и пише не зато што се то мора, него зато што се тако хоће, да би се, без много труда, дара и спреме, дошло до имена, да би се задовољила болесна амбиција и, по сваку цену, скренула пажња на себе; из таштине, из моде, из снобизма. У самој ствари, у тим стиховним инкунабулима може се наћи све сем поезије; и форме, и „оригиналних" мотива и „нових" израза, још неречених метафора и још неупотребљених компарација, којекаквих парадокса и „духовитости", вешто и невешто исклесаних неологизама и „хумора"; али оно што је битно за сваку праву поезију — емоција и онај дубљи, унутарњи, смисао и творачки одсјај надахнућа: тога нема. Међутим, било би неправедно тврдити да је сва наша најмлађа песничка генерација таква, и да се из оног мора стихова који из дана у дан преплављују наше књижарско тржиште, не може издвојити и понека збирка која спада у праву књижевност. Једна од тих је, без сумње, збирка о којој је овде реч, јер она доиста репрезентује песничка настојања нашег најмлађег нараштаја, „оних који долазе" или, тачније речено, оних који су већ дошли, али се још не виде и не признају у оној мери како они то заслужују по својим уметничким квалитетима.

Радослав Драгутиновић се, пре *Азурне земље*, није појављивао засебном збирком. Међутим, то не значи да он, и пре појаве ове збирке, није значио једно познато име и једну лепу вредност наше послератне поезије. У одличној и врло репрезентативној *Аншологији најновије лирике* Симе Пандуровића заступљен је Драгутиновић са неколико својих најлепших песама. Поред тих песама, ова збирка доноси читав свежањ нових и рељефно оцртава већ маркантно извајан поетски лик Радослава Драгу-

тиновића. Нежне, болећиве, благо уздрхтале, топло, емотивно и непосредно надахнуте, при том дате у кратким, јасним и музички пречишћеним облицима, Драгутиновићеве песме остављају, готово увек, један позитиван и ничим непомућен утисак.

Највећи део збирке посвећен је љубави према жени, теми о којој су већ толики писали и писаће се и певати док траје света, јер је љубав једно од најдубљих и најелементарнијих осећања које многоструко задире у живот човеков. Па ипак, о тој теми многи кажу и нешто ново, лично своје, нешто што други нису осетили или су друкчије изразили. Уосталом, свака љубав осећа на свој начин: јаче или слабије, чулно или бестелесно, платонски, и све то у разним нијансама, варијантама и градацијама. Драгутиновић осећа љубав одуховљено, им материјално, без грубих плотских трзаја и примитивне мужјачке сензуалности. Тако је и опева. И при интензивнијим осећајним импулзима, Драгутиновић љубав изражава флуидно, рафинирано, спиритуализовано. Кроз визију, снове и наслућивања. Примера ради, треба прочитати песму „Motto amoroso" као ванредно карактеристичну за његово схватање љубави.

Али и иначе, детињски чиста наивност, безазленост и доброта провејава кроз целу његову поезију. У њој нема ништа ружно, рђаво, покварено. Све је само одблесак једног племенитог идеализма који је дошао у сукоб са суровом стварношћу и јадима што нам их овај бедни живот доноси чим мине детињство и она прва, најранија младост, срамежљива и чедна. Тада се тек свет покаже у правој боји, онакав какав је. Полако ишчезава и последња илузија, и песнику остаје још само да пати и да се сећа на прошлост, која је увек лепша и ружичастија од садашњице. Само у тренутцима инспирисанога надахнућа песник се враћа у ту прошлост, у један тихи, драги, давно минули, плави свет, смеши се уморно игри живота и шапуће стихове. Они цветају у његовој „азурној земљи". Уђите у њу и осетићете њену присност, њену топлину, њену лепоту. Уђите у њу и бићете захвални песнику што вас је озарио зрачењем своје душе и свога срца. У сваком случају, *Азурна земља* Радослава Драгутиновића, и поред све своје меланхолије и растужености, доприноси да наши литерарни видици постају ведрији и лепши.

К. Н. Милутиновић

Ђорђе Глумац — Лирски трептаји

Београд, 1930.

Када су у питању обрасци добре поезије, не питамо да ли је једна песма написана у слободном или „везаном" парнасовачком метру. Слободан стих, ако није проза, има изванредних драži и лепота. Али, „окована метар" не може и не сме бити оправдање песничких способности, особито не осредњих. У најновијој збирци Глумац је још у традицијама предратне поезије. И то је, наравно, врло добро и похвално, али није довољно. Главно је шта такви стихови сами по себи значе, доносе, дакле њихова вредност у евокацији поетској, у музичкој и изражајној страни. Глумац је осредње даровит песник, са унутарњим животом не нарочито развијеним и богатим. Он настоји да нас зачара реториком, бујицом речи, које нису сигурно и нарочито укусно нађене, а најмање изазивају лирски и музички склад:

„Занесен волим лутати
Стазама шумских сена,
И у мрак честе загледати;
Као да сном загледам
У понор драгиних зена.“

(Ове „сене“ и „зене“ постале су фаталне за нашу најновију лирику).

Тај дескриптивни и реторски тон, без психолошког и интуитивног преливања и горења, својствен је овој поезији, која је више израз интелектуализма него сензуализма. Песник види у стварима само спољашњи ред и смисао, и тако дочарава слику без њезина унутарњег значења и јачих лирских акцената.

Његова дикција је највише патетична, или суха и груба, без утанчанијег осећања за финије појмове који су по себи меки и лирски.

Г. Глумац је песник осредњих способности, без сигурних изгледа да ће своју песничку палету живље и разноврсније обојити.

Јанко Туфегџић — Звездани хлад

Издање „Књижевног Полета“ Београд.

Г. Туфегџић је издао већ и другу збирку стихова, после *Беспућа и блудње*. Одмах се неодољиво намеће питање да ли је Т. свој песнички израз усавршио и развио, и о његову месту у нашој најмлађој лирици. Прва збирка је открила знатне песничке могућности и писца неминовно уврстила у први ред најмлађих лиричара. Он се тада одликовао примерном дисциплином, трудећи се да не занемари сигуран, стваран и разумљив унутарњи израз. *Звездани хлад*, међутим, доноси песме из зрелијег доба његова стварања. Треба одмах истаћи да је Т. учинио знатан напредак у своме развијању, показавши не само трајније песничке могућности, него и више стварнијих и озбиљнијих квалитета који неминовно остају. У тренутку кад многи млади настоје да свој израз заодену грубо у једну извешталу дикцију, банална и злоупотребљавана клишеа, магловитост и збуњеност крајњих левичара, без много духа и дара; ова разумљива и понајвише искрена поезија треба да открије још једну наду више. Т. је, несумњиво, даровит песник. Његова песничка палета је разнобојна, разноврсна и богата у чисто светлосном и сликарском погледу. У њега нема јаких, ватрених боја ни силних узвика и звукова: све је некако разнежено, притајено, и као смирено. Понека ексцентрична можда неће бити његова својина, али у своме целокупном песничком изразу Т. је оригиналан. Тиха, топла и каткад јаче емотивна сета провејава кроз ове више интимне стихове, пуне младеначких каприса и парадокса. Известан питом, благ и несташан тон, који није увек простодушан и ефемеран, једно финије осећање феномена живота и стварности, освежавају ову лирику нарочитом дражи. Код Т. је чест неки симболички израз и разнеженост:

„Лепрша пролеће странама
и радост, буђење, листање.
Хеј, друже, пустолове мој,
много ли оста за нама.
Како је сетно суза твојих блистање“,

или онај благородни лирски тон:

„Па, драга сејо моја:
нека се и даље завичајним странама
усне твоје тако раздрагано смеше,
нека сви знају — ко то беше;
само не ти...
само не ти...“

па осећање за мистику, нешто недоречено, али јасно и сликарски стилизовано:

„Над бео, вијугав друм, ћутљива, мрачна,
нагла се планина..“

Г. Т. избегава сух дескриптиван тон и интелектуалистички израз. Али, поред симболисања, он вешто уме да направи и тајанствен, тих, загонетан и као хајнеовски благ и ведар склад:

„Мрмори воденица под зидинама градским
и бајке везе јаз речни.
Деца се играју распасана и насмејана
под небом вечним“...

У техничком погледу, верзификацији, Т. је углавном коректан и дисциплинован. Ретке су јаче неправилности. Стихови су му глатки, често љупко усклађени, са карактеристичним музичким падом на крају речи, строфе или једног стиха:

„Под небом, летњи дан врео,
пун оморине и снова.
Као цвет наранџин
бео.“

Поезији овој недостаје у довољној мери такозвани пуни и виши израз, и тако песма не делује увек својом уметничком целином. Нећемо ни-пошто рећи да су наивне, без дубљег и сложенијег нерва, али им недостаје стварнија и елементарнија психологија. Наивности, уколико их има, нису у основи баналне, него као намерно тражене, све у вези с оним питомим и ведрим тоном поезије и једном тежњом да се ствари посматрају ружичастије него што су по себи. Композиција је, углавном, коректна, али то још није довољно. Желели бисмо више неусиљености у изразу, јер га Т. тражи, и има каткад склоности за лоше модне парадоксе, и, изван тога, још више уметничког стила и стегнутости у форми. Изгледа чак да његова форма има значај клишеа, нечега стереотиписаног, што се можда силом тражи и нађе, а то већ није најверније израз за унутарњи склад и емоцију. Али све ове слабости преболеће се с временом; јер ова збирка значи напредак према првој. Г. Т. заузима једно од врло угледних и видних места у млађој југословенској лирици, и с правом. На крају, наша је искрена опомена да се треба чувати штетних утицаја.

Хамид Диздар — Арабеске

Предговор написао Б. Новаковић

Г. Диздар је изразит представник најмлађег босанско-херцеговачког нараштаја који је дао неколицину заиста даровитих и добрих писаца, али свакако и један од најсимпатичнијих наше најмлађе лирике уопште.

Његова збирка *Арабеске* открила је врло уверљиво лепе његове способности и дар. Х. Диздар располаже бољим песничким могућностима, које, иако недовољно култивисане и диференциране, обећавају у најскоријем времену добра и занимљива лиричара. Његова поезија сва трепери у светлости, која се штедро расипа у стихове, речи, риме, и заједно с једном младићком егзалтацијом ствара зачарани сан и бајку. Нешто распевано, раскликтало и блештаво сребрено струји кроз зачарана и осетљива чула:

„Свиће у мени! И кроз мене пролазе
пролећа, цвеће, јутарње звезде и шуме:
пијани моји сватови друмом долазе,
жељене радости већ навиру у ме!“

Али ово светлосно зрачење има и дубљи психолошки израз, смисао, неку освалдовску жуд за сунцем, звуком, који чудотворно значе спас, васкрс или утонуће у сплин сопственог живљења:

„Пролеће! Пролеће! Пролеће!
шуштање траве, облаци, цвеће и росе
и свуда кроз траву, кроз поља,
дечаци, девојчице и ноге босе!“ —

или, опет, нешто тешко:

„Сунце! Сунце! Орањима раним росом орошен
вал туге се одронио“ —

и, најзад, сликовита и уверљива музичка оркестрација:

„Тишина. Листају бели, мирисни багрени!
Над мојом главом у крошњама,
трепере, пљуштећи кроз зрак, трепере
снопови златне светлости
бели снопови.“

По тој узбуђеној зачараности чула Диздар нас у многоме подсећа на Тартаљу, код кога је то још изразитије и јасније музички стилизовано, а по оном психолошком симболисању ствари и пантеистичком осећању на његова изврсног земљака Хамза Хума:

„У прозору тако по неколико сати
сваки дан. Ћутим. Гледам уснуле баште,
пожутела поља, њиве јесење,
и све као да ми маше, зове,
да идем у баште да клекнем плачан
под заспале шипке, под јабланове.
И мир. Врбе ће онда проплакати саме,
и лишће, знам, пожутело, свело,
падаће тихо на земљу и на ме...“

Г. Д. се одликује мекотом лирског тона и благим, питомим осећањем и складом, који га тако неодољиво ближи Туфегџићу:

„О, куда воде ти тихи кораци моји?
И, где оста она болом наслућена срећа?
Ја ништа не знам! Ал' осећам, ето, како сваког дана

расте у мени тишина нека, све већа и већа,
к'о љута, затрована рана."

Потребно је истаћи његову сликарску и музичку интуицију. Г. Д. уме вешто да колорише сензације, да унесе у доживљај нешто дубље духовно, затим пластично и уверљиво да прикаже, избегавајући онај монотони декоративни и дискриптивни тон:

„Хај! Како радост кроз све жиле бије,
свако се пролеће у крви смије
и маше на поздрав расцвалим глогом.
О, пустите ме, оставите сама,
ноћ је тако ведра — због ом!"

или, опет, наклоност да импровизује нешто аветињско, тамно тајанствено, кроз тешке и суморне визије које иду за сунцем или бакарном реком месечине у ноћи:

„Мрачне су ове улице завејане,
где из свих прозора над главом,
у кућама тмурним и високим,
вире бледа, воштана лица и страх" —

а, усто, извесно сновиђење и лепа сликарска визуелност:

„У мени ноћу оживе чудни светови:
девојке, далеке и беле,
к'о дрхтаве визије под прозором моле
и миришу к'о јунски цветови,
што их срца, врела срца воле".

Г. Д. је, сем тога, и добар верзификатор. Речи су усклађене у звонке складове, који често музички импровизују и одговарајући „штимунг":

„Пада снег и веје,
бео, крхак и чист
и сеје, сеје, сеје
све, сребрн, лист и лист".

Његово примерно и каткад јединствено у својој врсти осећање за правилан и музички метар готово је усамљено у млађој лирици:

„Девојко лепа, јединице у мајке,
простри пребело пољем своје платно!
Утонућемо начас у далеке бајке
и све ће бити гримизно и златно".

Поезија Х. Диздара има бољу и пунију меру. Она је једна од најпријатнијих и свакако најдостојнијих пажње у најмлађој лирици. Д. наравно има нешто и мана, али се оне могу лако и сигурно савладати. Он је, каткад, једнолик, развучен нарочито, једнобојан и једногласан, ако се тако може изразити. Он има богато обиље мотива, чак јако надахнуће и, свакад, колорисање светлошћу и звуком, али је ипак његова песничка палета мање разнобојна и парадоксална, у бољем и вишем смислу тих израза. Све је некако равно, готово суморно и на једној висини. Песме стога делују више на једно осећање, већином бола или као феномен

светлости, а занемарују остало. Диздар, затим, као и Туфегџић, нема дубљи и стварнији психолошки израз и довољно артистичке интуиције у дикцији, која је, и поред све љупкости и укусности, ипак монотона, и, ако није патетична, најчешће је узбуђена више него што треба. Рефлексивни моменти су у већини слаби, уколико их има, и готово увек су само на штету његове чисте лирске евокације.

Бор. С. Стојковић

Благоје Живковић — Трагови

Београд, 1930. Предговор С. Пандуровића

Ко је пажљиво пратио поезију у „Мисли“ г. С. Пандуровића, морао је приметити, с времена на време, мале, у слободном стиху, песме Благоја Живковића, које нису значиле датум (оне нису ни имале тих претензија), али које су запажене и топло примљене. Доцније је г. Пандуровић неке од њих, најбоље, унео у своју „Антологију“. На ову скромну књижицу стихова треба обратити пажњу и због тога што у њој има одлика које се не могу наћи у већини књига стихова што су се недавно појавиле. Ова књига није богата мотивима, нема неког великог замаха у овој поезији, али њену вредност чини блага, сетна нежност, преливена мисаоношћу и треперењем песникове душе. Сам песник каже:

Мишљу, као тужним велом,
обвих сав удес свој.

Његови се стихови лепршају у некој ведрини и падају, тону као сенке у сутон. Резигнирани дах пролазности дршће над сваком строфом и све је обвијено велом туге. То се види на најбољој песми ове збирке: *Песма лаких сутона.* Етеричност и тананост ове песме, која дршће као права лирика, очевидна је: као да се у сну на облацима љуљате и возите неким непознатим крајем уз „песму лаких сутона“, и шум љубави. Дочарати душом пут којим лута смисао и на крају стати, изненађен и загледан у небо, опијен од нове свежине мисли и понирања, окупан меким сутоном и занесен чудесима неба и ноћи склопити тихо влажне очи: то је интимна лирика преживљавања Благоја Живковића. Изгледа да се на ову поезију може, донекле, применити мисао О. Вајлда: „У мозгу се дешава све. У мозгу се мак црвени, јабука мирише и пољска шева пева“. Ма да неки мисле да поезија нема никакве везе са логиком, ипак, како је задовољан човек кад може констатовати да је поезија исто толико филозофија колико и мистика и све друго!

Песник је заволео самоћу, да би нашао срећу у болу и свему оном што је било; давао је себе великодушно свему, али је остајао богат сазнањем, а златна прашина сутона тихо је падала на пут и видик се сужавао, да би песник обратио очи у себе, заронио у прошлост и нашао утеху:

У немом збору пожутелих трава,
у пољу голом и сиротом,
утехе нађох.

Све је ту живело лепотом
и бистром срећом лептира и мрава,
па би и прође.

Можда ће девојка болна и чиста
ту своје срце наћи —
и детелину са четири листа.

(Елегија)

Лирика г. Б. Живковића, сва у треперењу слободних стихова и без тражене форме, скромна и искрена, што је реткост у данашње доба, без претензија да буде „велика" лирика и нарочито модерна, казана онако како се родила у души: биће топло примљена од љубитеља књижевности.

Ж. А. Спасић

Лела Басрак — Приче љубави

Новеле, Београд.

Г-ђа Басрак је непозната нашој књижевној јавности, и ово је њена прва књига. Не само из обзира према књизи, која то добрим делом и заслужује, него и као према једној новој књижевници, а учешће жена у литератури увек се радознало коментарише, вредно је овој књижици поклонити пажњу. Г-ђа Басрак објавила је шест доста разнородних новела. У једној се (*Златна наруквица*) обелодањује један питигрилијевски стил причања, у другој (*Кнегињица Тања*) извесно разбољено и сентиментално осећање над страдањем једне мале принцесе, онда неки чисто лирски фрагменти, песме у прози. Одмах треба издвојити и узети у заштиту њену новелу од ових ефемерних поетских евокација, које су слабе и невеште. Г-ђа Басрак уме, пре свега, сигурно да одабере мотив, не тражећи га нарочито. Њено казивање је лако, занимљиво и интимно, непосредно, углавном без усиљавања. Па ипак, овде-онде, наћи ће се један конвенционални манир из фељтона, да се ствари брзо подесе за изненадни и сугестивни ефекат. Поред тога „глатког" излагања, лепо распоређеног градива, и непретрпаности, истичемо извесни јачи смисао за козерију, забавност фабуле, ненаметљиву искреност и једну непомућену ведрину, једноставност и непретенциозност дикције. Госпођа уме доста вешто да изведе течан и жив дијалог. Једна од најбољих новела („Кнегињица Тања") баш са оним разбољеним и поетским саучешћем, настројењем и разнеженошћу, показује и јачи смисао за оваке мотиве. Г-ђа Басрак, очевидно, колико се засад сме и може рећи, није без извесног јаснијег и сигурнијег смисла за новелу. Она треба доста да ради, нарочито брижљиво и стрпљиво да култивише своје артистичке способности приповедања, да продубљује свој психолошки израз и да израђује стил, који није без већих неправилности и замерака. Тако ће се наћи чак и чисто граматичких некоректности што се тиче правилног писања речи, па и у реченичној композицији. Али, чини нам се, те се мане могу врло лако избећи дужим и темељнијим радом, ако се има одушевљења за овај посао.

Франц Прешерн у срйском йреводу

О Прешерну се код нас знало, нажалост, само из школских уџбеника и информативних чланака по ревијама. Извесне разлике у словеначком и српскохрватском говору онемогућиле су да се наша јавност упозна непосредно и изблиза са овим заиста великим уметником, највећим модерним словеначким песником из прве половине 19. в. (1800.-1849. г.).

Прешерн је артист у европском смислу, песник од укуса, живе и богате маште, и утанчанијих осећања. У времену када још нисмо имали у Србији правог и великог лиричара, увек у класичарским, формалистичким и ученим склоностима и навикама, у Словеначкој је Прешерн писао отприлике онакве песме које смо добили тек доцније, почетком 20. в., у Дучићу, Ракићу, Шантићу и др., којима иначе, по значају, вредности и финоћи не уступа много. Две најбоље Прешернове поеме „Сонетни венац" и „Крштење на Савици," које уједно спадају и међу најлепше песничке евокације у југословенској лирици, добили смо тек ове године у једном достојном и лепом преводу, или управо препеву, од познатог песника г. Трифуна Ђукића. „Сонетни венац," као што је познато, има 15 сонета (петнаести је „Магистрал"), сви посвећени песниковој љубави Примицовој Јулији. Сваки наредни сонет почиње последњим стихом претходног, а последњи је састављен од почетних стихова осталих 14 сонета по реду. Тај последњи сонет, „Магистрал," у успелом акростиху, занимљиво је навести, да се види колико чак и сувише формалистички, артизам може врло мало да смета песничкој стварној и јакој евокацији:

„Песник твој нов Словенцима венац вије,
Рана мојих спомен и хвале твоје;
Из срца клице пробудило је своје
Мирисно и росно цвеће поезије.

Из крајева је где сунчев зрак не грије,
Чили му лахор пролећем не поје,
Около њега тврде стене стоје,
Вихор му јадну отаџбину бије.

Од уздаха је и од суза цвало,
Јади и слутње ведрину му крили,
Јер само буру злих дана је знало.

Увело, бледо стоји цвеће ово;
Лепог ти ока пошљи му зрак мили
И срећно тад ће нићи цвеће ново.

„Крштење на Савици" је краћа поема. Има сиже из првих векова продирања хришћанства међу паганске Словенце. Одликује се нарочито богатом и живом дикцијом, маштом и полетом у евокацији.

Г. Т. Ђукић је дао врло успеле преводе, и у техничкој евокацији-дикцији, метру, ритму, налажењу звучних и у већини правилних рима, и чисто песничкој, унутарњој; у погађању лирског тона, психолошком изразу, музичким својствима и др. Језик је већином врло правилан и чист, а стихови су, углавном, глатко срочени, музички, и без нарочитих компликација, тешкоћа и већих неправилности. Преко ових превода може се наслутити из пристојне близине величина и вредност Прешернова. У г. Ђукићу, који не треба да се задржи само на овим преводима, и не само на Прешерну, добили смо најпоузданијег преводиоца овог великог песника, и са словеначког уопште.

Бор. С. Стојковић

Горски Вијенац на енглеском

„The mountain wreath". G. Allen & Unwin Ltd., London

Недавно, изашао је у Лондону енглески превод *Горског Вијенца.* После превода чувеног Његошева дела на немачки, чешки, талијански, шведски и друге стране језике, овај енглески превод десети је по реду. Преводилац J. W. Miles израдио је своју не лаку задаћу марљиво и спретно. Он је 1913. дошао за лектора енглеског језика на Београдски универзитет, а и касније је, као шеф Југоисточно-европског одељења British and Foreign Bible Society, имао добре прилике да се удубе у проучавање српског језика и обичаје Срба. Добро опремљено дело има предговор асистента универзитета г. Д-ра Владете Поповића, увод преводиоца, примедбе и додатак.

О.

Три највише југословенске вредности

Под овим насловом издао је Бранко Лазаревић у једној књизи три своја есеја: о народној песми, о *Горском вијенцу* и о Ивану Мештровићу.

Нашу народну песму Лазаревић сматра за највишу манифестацију наше народне душе, и то документује многобројним цитатима из наших народних песама, приказујући уједно и многе лепоте наше народне поезије, за коју констатује да ће „остати за увек," јер је класична и бесмртна.

Горски вијенац је, према Лазаревићу, „динарска духовна конструкција" и израз наше народне „естетичко-уметничке акције," као и „песма екстазе, снаге и монументалности," — што се све илуструје многим стиховима Његошевим.

Вајарске радове Мештровићеве писац назива не само уметничким делима надахнутог великог човека, него још више манифестацијама наше расе. Мештровићево уметничко стварање сматра Лазаревић светском вредности и „улогом у светску уметничку ризницу са овог моста на балканској превлаци између Азије и Европе".

Мајстор језика и стила, Лазаревић је у ова три своја есеја унео све што се може најлепше и најдуховитије рећи и написати за нашу народну поезију, за Његошев *Горски вијенац* и за Мештровића. Есеј о нашим народним песмама преведен је на чехословачки и на пољски.

Т.

НАУКА И ЧАСОПИСИ

О српском грбу

Расправљање о српском грбу било је у Војводини и у Хрватској, све до Ослобођења, више политичко него научно. У Велеиздајничкој парници важио је српски грб чак као знак државног издајства Аустро-Угарске; намерно се није правила велика разлика између грба краљевине Србије и Карловачке митрополије. Сада је питање о српском грбу само научно. Његов постанак занима, наравно, и даље историчаре, јер је ради политичких а културних утицаја на Србе веома важно знати како је настао српски грб. Последњих месеци се о њиму врло живо расправљало и постигнути су резултати који по својој важности и сигурности наткриљују ранија испитивања кроз читава деценија.

У божићном броју „Политике“ (6. јан. 1930., Гласник Историског друштва у Новом Саду, III, 1930., 98—101) написао је Ст. Станојевић врло занимљив чланак *О српском грбу*, где је споменуо сву најважнију литературу о овом питању. Он је уверен да је штит на српском грбу настао према византинском Лабаруму, на коме је крст са четири слова В, која су се допуњавала као молба за Божју помоћ цару; ово је слутио још Павле Ритер-Витезовић. За двоглавог белог орла на српском грбу верује Станојевић, разуме се, да је и он византинског порекла. По његову мишљењу, смислио је српски грб Мавро Орбини (1601), али на основу елемената „које је нашао у старим споменицима“, док се раније држало да га је једноставно измислио.

На основу литературе, која је и Станојевићу позната, и лепог знања византинске историје, написао је А. Соловјев опширну студију о постанку српског грба као свој прилог за Шишићеву Споменицу (537—48.). Резултати његова истраживања, потпомогнутог поучним сликама, једнаки су Станојевићевим. И Соловјев је уверен да је штит српског грба примљен од Византије, где је важио, по његову мишљењу, као грб Палеолога крст са четири В; од В су начињена оцила због правила западне хералдике, у којој су слова на грбовима велика реткост.

Обојицу су особито занимала питања: откуд Орбинију српски грб? Да ли га је смислио по старијим елементима, да ли га је измислио или прегледао? На сва та питања дао сам поуздан одговор у чланку *О штиту на српском грбу* (Гласник Историског Друштва у Новом Саду, III, 1930., 101—4). Ван сваке је сумње да је Орбини прегледао штит српскога грба из Минстерове Космографије (1544.), где га је нашао као део турскога грба, о коме је, јамачно, мислио да су га Турци преузели од Србије кад су је покорили. Тако сам макнуо питање о штиту српскога грба с мртве тачке, са Орбинија, на којој се све досад налазило. У чланку о Орбинијеву грбу Босне, који је исто тако прегледан из Минстера, упозорио сам и на извор одакле их је, по свој прилици, и овај преузео (Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XLI, 1929., 103—8). То је позната књига Улриха Рихентала о Сабору у Констанцу, пуна грбова, међу којима их има и из наших Земаља; те има и његов савременик Конрад Гринеберг. Тако ће се питање о пореклу српскога грба ускоро потпуно и сигурно решити. Главни део проблема већ је решен.

Никола Радојчић

Д-р Мираш Кићовић — Јован Хаџић (Милош Свешић)

Књижевна студија. Посеб. издања Истор. Друштва у Н. Саду књ. II, Нови Сад XVI + 348 8^0, са илустрацијама, у тексту неколико факсимила и на крају Хаџићева породица (стр. 227—236 Библиографија Хаџићевих дела, стр. 335—345 Регистар личних имена, стр. 346—348 Исправке и допуне).

У вези са његовим негативним особинама и радом, у борби против Вукових реформама, писано је у нас доста о Хаџићу-Светићу, али до ове студије није проучен ни приказан живот и рад Хаџића-Светића у целини, по његовим многим и разноврсним пословима: културним, просветним, политичким, књижевним, историографским, филолошким и законодавним, што није обухваћено ни књигом М. С. „Живот и рад Дра Јована Хаџића Светића“, Н. Сад 1899. Писац ове студије, г. Д-р Кићовић, мисли да

се о Хаџићу „све до нас Вуково и Даничићево мишљење скоро једино и одржавало", а како је то мишљење настало из познате распре око књижевног језика и правописа, то би оно било једнострано, и за целога Хаџића нетачно, и стога да је о Хаџићу „требало писати изнова". То је учинио г. К. на основи опсежне литературе и архивске грађе приватних и јавних архива.

Да се Хаџић разуме у своме времену, то је била главна намера овога рада, и ради тога је писац понегде детаљно описивао догађаје, већином познате и каткад ab ovo, да нам окарактерише и различите личности, средине и утицаје које су са Хаџићем у вези, али чини нам се да је г. К. на тај начин израдио један несразмерно велик оквир за једну малу слику, и да је његова арматура прејака за мали циљ у који је хтео гађати. Што је главно, ако је г. К. мислио, донекле бар, рехабилитовати Хаџића и доказати да мишљење Вуково и Даничићево о Хаџићу није било тачно, он то није могао, јер сама материја коју је имао пред собом, гонила га је на досад већ утврђено мишљење о књижевном и научном раду Хаџићеву, и тако Хаџић у овој толиким детаљима оптерећеној студији, ако није горе, није ни боље прошао што се тиче његове вредности у српској књижевности, а уколико је боље прошао, те ће се оснивати само на погрешним закључцима из премиса које нам је спремио сам писац ове студије. Јер, кад се све сабере што је у својој студији констатовао г. К., остављајући на страну рад Хаџићев из родољубља (бесплатни уредник *Летописа М. С.*, директор Српске гимназије у Н. Саду и, касније, патрон; председник Српске читаонице у Новом Саду), — сав остали његов рад, нарочито где је требало дати нешто позитивно, или повести неким бољим и напреднијим путем, баш према констатацијама у овој студији: сумњиве је вредности.

Резултат дугогодишњег Хаџићева законодавног рада у Србији био је Грађански законик, па ни тај његов рад није, ни у своје време, могао издржати критике. Писац студије сам каже да је Павле Шероглић у „Реплици" *озбиљно и зналачки* показао како је аустријски законик код Хаџића „рђаво прекројен" (стр. 160—161). У чему ће онда Хаџић моћи показати неке успехе ако не у пословима своје струке, и ко може веровати да је Хаџић друге послове за које није био стручно спремљен, могао радити са успехом? Бар једном дисциплином мора се човек дисциплиновати, да би могао стећи критерија и методичну способност и за друге послове који са његовом струком немају нарочите везе. Поезија, дакако, овамо не спада.

Хаџић је, пре свега, био један неоригиналан дух, али са врло много амбиције; то се лепо види из ове студије. Нигде он не води, нигде не покреће; ако се што покрене, боље и напредније, он или нешто прихвати и иде донекле, или се испољи као противник, или се повлачи, или бива бачен у страну. Да није било Миловука, он не би основао Матице Српске (Миловук није био обичан трговац), али је имао амбицију, те велику, да се постанак М. С. веже само за његово име, и неистинито извештава Магарашевића (28. дек. 1825.) да је *он* наговорио Миловука на издавање *Летописа*. То све констатује г. К., и онда, како да се верује у његово „чисто родољубље и узвишени идеализам" (стр. 35—36), као што то хоће г. К., док сâм на стр. 50. доводи у сумњу Хаџићево родољубље речима: „После високопарног патоса о свом родољубљу, Хаџић"...? Ро-

дољубље Хаџићево још је више доведено у сумњу закључком на стр. 140. ове књиге: „Хаџић је, дакле, пристао да прими хонорар за послове које неће радити; он је своју пророчку мисију у свом народу везао за материално искоришћавање Србије, што одиста не стоји у складу са његовим родољубивим ставом у њој".

Као што је познато, Хаџић је спочетка пристајао уз Вука, а што се касније одметнуо, то г. К. хоће да тумачи неким *начелним* становиштем; нама је, међутим, јасно да он није имао начела: ни кад је пристајао уз Вука, ни кад се касније одметнуо, или бар, да је његово друго *начело* дошло од ујака му и добротвора, владике бачког Гедеона, који је опет био „добар дух и љубимац митрополита Стратимировића", а Стратимировић је био хладан човек *без душе*, како све то лепо констатује г. К.

Али, не само да се Хаџић немотивирано одметнуо од Вука, него је он Вука изазивао и изазвао на борбу (као што је и Шероглића изазвао на „Реплику"). И „Ображавање" 1829., и „Разговор" 1830., и „Ситнице" 1837., нису били ништа друго до изазивање. И онда, г. К. тврди да су „Ситнице" написане „начелно и пристојно" (стр. 95.), и да је Хаџић на Вуков „Одговор" одвратио „али не лично већ научно", па да одмах затим каже „научно, у праву је Вук" (стр. 101.). Шта је онда било *научно* у Хаџића кад је *научно* у праву Вук?

За „начелност" Хаџићеву нарочито је карактеристично то што је он код Бечке цензуре тражио заштиту против научне критике свога рада, и успео је толико, да Метерних (7. апр. 1847.) упућује полицију: да Хаџића ваља бранити, и од Шероглићевих и од Даничићевих намераваних напада (стр. 162.). То је све лепо и тачно утврдио г. К., али из тога не изводи никакве закључке. Тако и кад говори о Даничићеву „Рату", г. К. лепо констатује да се Даничић „озбиљно и стручно наслонио на савремену филологију уопште, словенску посебице", и да је побио Хаџићева „нагваждања" (његова реч) о језику, да одмах затим дође до закључка како је Даничић, као и Вук, „тражио само мане у Хаџића." Дакле, Даничић је тражио „само мане" у Хаџића, а побио је Хаџићева „нагваждања", па куда онда да сместимо оно „само мане"? Иначе, све напомене г. К-а којима покушава критички да се приближи Даничићу, читамо само са сажаљењем, али се не чудимо, јер нам се чини да г. К. није много чврст ни у елементима словенске филологије. На стр. 304. каже се да Хаџићу „част" значи „део" (тачно), а „чест" да значи „част" (тачно), што не стоји (тачно), али не стоји ни оно што каже г. К. „пошто обоје долази од старословенског чьсть, које у српском може бити само „част". (У старослов. има „чѧсть", и чьсть: прво је у српском „чест", „честица" = део, у руском „часть", што Хаџић није знао, јер није имао појма о словенским гласовима; друго је у српском „част" = die Ehre).

Остављајући, засад, филологију и све остало на страну, биће интересантније осврнути се на излагања у овој студији која се тичу Хаџића као песника. У другом делу ове студије говори се о делима (књижевним) Хаџићевим. Главу прву, о поезији Хаџићевој, г. К. почиње речима: „Јован Хаџић је имао несрећу да му и као песнику суде филолози". Иза тога очекивали бисмо да ће г. К., као нефилолог а као естетичар, некако друкчије схватити и оценити Хаџића као песника, доказати

да је непозвана филолошка критика погрешно оценила Хаџића као песника. Као тамо, а г. К. као естетичар констатује да Хаџић није имао индивидуалних способности (стр. 242), да је „занемарио" осећање, или емоцију (245), псеудокласична поезија његова да је подражавање Мушицкога (246), да је био без богатијег душевног живота и песничкога надахнућа (246), да је код њега све „млако и немоћно"; по мотивима неоригинална, обична и туђа, да је Хаџићева поезија без фигура и живописности, да су његове фигуре укочене и бледе, а његов декор безизразан и леден (248); сврх свега: да је у песми терао политику плитку и личну (кад ово последње тврди, не помишља ли г. К. на то да је Хаџић уопште терао плитку и личну политику?), а његова сатира да је по форми сиромашна, трома, неимпресивна, па да није била ни запажена (250); да је Хаџић био против осећајног лиризма, али да у њега нема ни м и с а о н о г лиризма (252).

„Отсуство дара и сиромаштво духовног живота чини Хаџићеву поезију баналном, обичним тапкањем за мало талентованим учитељем Мушицким и за даровитим народним певачем" (252) — то је општи суд о оригиналној поезији Хаџићевој, који г. К. местимице ублажава, али он је толико поразан, да се не може ничим ублажити. Баш народни стих, десетерац, којим је Хаџић много певао, одаје све сиромаштво његове поезије, јер сама мера од десет слогова без крепчине и лепоте народне дикције, без адекватног песничког израза, не значи ништа.

Хаџић је и преводио много, највише и најрадије Хорација, па, иако је у том послу „имао доста среће," није ни ту „могао стећи оно шго му природа и школа нису поклониле: песнички дар и развијено језичко осећање" (257). А колико Хаџићеви преводи (управо: препеви) вреде, види се и по томе што ће г. К., иначе човек од прозе, покушао на неким местима да се натпева са Хаџићем. Тако на пр. познату Гетеову Heidenröslein превео је

Хаџић: Видло момче ружицу,
Видло је у пољу,
Младу, красну ружицу,
Ближе дође видити
Би му мило гледати.

Кићовић: У пољу момче виде
ружицу тако дивну
к'о прави зоре сјај,
па журно њојзи иде,
гледа је, воли њен бај.

Не зна се доиста који је од ова два превода лепши.

Ни историографски рад Хаџићев није много боље испао, према овој студији, али тај ће рад стручњаци историци боље разумети и одредити му место у српској историографији, па, између осталога, и то да ли је „Година 1806 најбољи део Хаџићева *Устанка српског*" (стр. 288).

На први поглед, нисмо могли проверавати колико је г. К. поуздан, било по својим подацима које уноси, било тумачењем тих података и довођењем у везу догађаја у којима је Хаџић играо неку улогу, јер је грађа доиста врло опсежна; али судећи по неким, успут опаженим, омашкама, могли бисмо закључити да г. К. није ишао најсигурнијим путем. Тако на пр. на стр. 12. стоји да је Вуков *Рјечник* од 1818. год. штампан у Пешти, што не стоји (како би рекао г. К.), јер је штампан у Бечу bei den P. P. Armeniern. На стр. 316. каже се „неки Доброљуб", а то је Сава Текелија, што је г. К. могао наћи у мојој расправи, у Споменици М. С. Колико сам опазио, г. К. цитира ту моју расправу само на једном месту, па и то погрешно, т. ј. из једног места које није добро загледао,

казује неистину. На стр. 692. Споменице рекао сам ја за Црначког да су га *сељани* у Турији називали „мудрим звездаром“, човеком који је изучио „сву филозофију“, а г. К. озбиљно тврди за Црначког: да је у Аустрији, Русији и на истоку „изучио сву философију“ (стр. 61). На стр. 64. каже г. К. да су се „ради[1] оваких тврдњи“ (у *Летопису* М. С.) јавили протести „па се зато и од претплате на *Летопис* одустајало“, а не узима у обзир другога „совокупитеља“ претплатника који је уверавао да му никада ни један пренумерант није изостао због ортографије и т. д. (Спомен. М. С. стр. 146—147). Тумачећи Бранков „Пут“ (стр. 165) и исправљајући Вуловића, г. К. држи да оно „брдо“ у Бранка значи „књижевно развијен језик,“ и тако доказује да има слабу машту, што се за Бранка већ не може тврдити. „То је брдо слика опште светске литературе“, вели Вуловић (*Глас* Срп. Краљ. Ак. XIV, стр. 26), и нема сумње да је тако, јер на висини тога брда „небо се грли са земљицом“, што значи књижевност и просвету, док је језик само средство да се дође на ту висину.

Сем тешкога стила уопште којим је ова студија написана[2] (то може бити од многога читања Хаџића и његових савременика) г. К. је често мутан и нејасан; н. пр. баш кад тумачи у Бранкову „Путу“ стихове:

А те, брате, убаве јаворе
Пљушт притиск'о одоздо до горе...

г. К. каже: „Ту није угушена у „јаворима“ само народна уметност, но свака уметност уопште“. Ко ће из оваке стилизације разумети да „јавори“ значе народну уметност? Свако ће пре разумети да су *јавори угушили* народну уметност. На стр. 206. каже се: „Наиме, Вуков дух био је скоро сасвим овладао Матицом мада је Вук умро још у јануару 1864.“ Радо-знали смо шта треба да значи ова друга реченица: *мада је Вук* итд. И у ситној форми, разуме се, греши г. К., на пр. кад пише Мушицков, Црначков, Добровсков; *кореће* (20) *Словен* (м. Словенин, 167), *они двојица* (173), *стојао* (240, 252), пред *двама* правцима (242); не знамо зашто г. К. стално пише *аутохтонски* (м. аутохтонски).

На крају, тешко је рећи шта смо управо добили овом студијом, и није ли штета за големи труд који је овде утрошен.

Р. Врх.

Мађарско мишљење о Ивићевој Историји Срба у Војводини

У овогодишњој мартовској свесци мађарске социолошке ревије Századunk (Наше столеће), органу мађарских слободних мислилаца у Пешти, изашао је из пера Д-ра Фаркаша Гезе подужи приказ Ивићеве *Историје Срба у Војводини.* Не улазећи у појединости, приказивач одаје признање писцу на великоме труду при проучавању обилних историјских извора и око прибирања историјског материјала, а као главну одлику ове књиге истиче: објективну, верну и савесну обраду градива с једне стране, а мајсторско перо Ивићево с друге стране. Ивићеву књигу сматра за велику научну добит, јер ма колико да Ивић, са свога српског становишта, у појединим питањима одступа од становишта мађарских историчара, ипак је

1 Треба *због*; интересантно је да је Хаџић боље разликовао значење предлога *због* и *ради* (в. Споменица М. С. стр. 166.) него г. Кићовић што разликује.

2 На стр. 176. читамо овако незграпну слику: „Грозница гнева и радости опила је уврежени српски национални понос“. Шта још неће бити?

успео да нам да прегледан, веран и тачан опис најмрачнијег и најбурнијег периода из историје не само војвођанских Срба него и уопште из историје јужних подунавских крајева, — дакле, углавном, слику доба борби са Турцима и доба робовања под Турцима. Приказивач држи да је само пожелети да из штампе изађе што више оваких књига које „искреним својим истраживањем научних истина служе свима нама за међусобно зближавање, све ако се у једној или другој својој констатацији и не слажу са схватањем других".

Р.

Питање ратне књижевности

Jean Norton Cru (Témoins Essai d' analyse et de critique des souvenirs de combattans édités en français de 1919. en 1928. Paris: „Les Etincelles" 1929.)

У својој опсежној књизи на седам стотина страна, J. N. Cru разматра и оцењује равно три стотине разних дела о прошлом светском рату. Писац класифицира ову ратну књижевност искључиво са гледишта документованости и истинитости садржине појединих дела, те за сврху свога рада вели да је: дискредитовање рата према утврђеним истинама о рату.

Књига је ова занимљива не толико по својој крајњој, пацифистичкој, тенденцији, колико по својој садржини и начину испитивања и оцењивања литературе о светском рату.

П.

Слом Хабзбуршке монархије

О пропасти Хабзбуршке двојне монархије написано је досад много различитих књига, и још више разних других радова и чланака. У ред темељних и научно написаних књига спада књига Д-ра Оскара Јаси-а (Oscar Jászi: The Dissolution of the Habsburg Monarchy. Chicago: The University of Chicago Press 1929. XXV, + 488 p.), коју је овај некада истакнути мађарски политичар и члан Карољијеве револуционе владе написао за америкаиску јавност с намером да докаже колико је слом Хабзбуршке монархије био неминовна последица њене унутарње и спољне политике.

Јасијева књига заслужује и наше интересовање и пажњу, јер се исцрпно и обилно бави и јужнословенским питањем, као једним од најважнијих и најкобнијих по некадашњу Хабзбуршку монархију.

Уз предговор и поговор, Јасијева књига у седам одељака приказује: преглед политичке историје Хабзбуршке монархије, центрипеталне снаге које су кроз неколико векова одржавале ову државну творевину, центрифугалне снаге које су је рушиле, силе које су је срушиле, иредентизме у двојној монархији и настојања у одржавању ове чудне историјске творевине.

У свима овим поглављима писац јасно и одређено, на основу докумената, доказује неспретну и несрећну владавину Хабзбурговаца, којима је главно гесло увек било: divide el impera. Хабзбурговци су своју државу увек сматрали само за своју породичну баштину и никад нису знали за другу државну политику сем да своје државне територије умноже, било брачним везама било отимачином. Ослањајући се на грубу силу и срећно искоришћавање прилика, Хабзбуршкој династији је успело било да у своме поседу кроз векове задржи велик део средњоевропских земаља, и да при-

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уредник
Р. ВРХОВАЦ

ГОДИНА CIV • КЊИГА 324.
АПРИЛ-ЈУНИ 1930.

НОВИ САД
ШТАМПАРИЈА ЈОВАНОВИЋ И БОГДАНОВ

САДРЖАЈ КЊИГЕ 324.

Св. 1. — Аӣрил

		Страна
Одуховљење живота	Д-р А. Гавела	1
Молитва тежакова за родину. Песма	Бранко Ћукић	6
Очи. Песма	Рикард Николић	7
Падање звезда. Песма	К. Н. Милутиновић	8
Пролећна жеља. Песма	Полексија Т. Стошић	9
У јесен. Песма	Јован Ралетић	9
На Дунаву. Песма	Јован Ралетић	10
Новац душогубац. Скица	Милета Јакшић	11
Глад. Цртица	Радивој Јовановић	18
Живот и рад Т. Г. Масарика	Д-р Јан Булик	23
Масарик филозоф	Влад. Дворниковић	37
Наш исељенички проблем	Д-р Федор Аранички	42
Књижевни преглед:		
Хрватска књижевност у години 1929.	А. Бонифачић	51
Словенски преглед:		
Циљеви руске емиграције	Occidentalis	62
Документи:		
Два писма Ивана Антуновића	Васа Стајић	64
Прикази и белешке: Наука и часописи: О психичком типу Јужносрбијанаца — Slavische Rundschau — Бугарске ревије		70
Опште белешке: Италијанска приповетка у прошлој години		75
Рад Матице Српске		78
Библиографија		79

		Страна
Промена на патријарашком престолу	Р. Врховац	81
Туђе прољеће. Песма.	Драгутин М. Домјанић	87
Полет. Песма.	Иван С. Шајковић	88
Моје жеље. Песма.	Божо Ловрић	88
У крчми. Песма.	Б. Весић	89
Тужна песма. Песма.	Велибор Јонић	90
На проштење. Приповијетка	Рикард Николић	91
Мајци. Песма.	Манојло Лабан	115
Песма гаврану. Песма.	Драг. К. Јовичић	115
Чекам... Песма.	Јелена Ћосић	116
Век. Песма.	Н. В. Дреновац	117
Стихија живота. Цртица	Емил С. Петровић	118
Расматрања о души	Д-р Ксенија Атанасијевић	121
Руско сликарство	Коста Страјнић	124
Русо, Толстој и Ганди	Д-р Милан Марковић	145

Књижевни преглед:

Главне идеје, линије и личности бугарске књижевности	Б. Токин	160

Позоришни преглед:

Београдска позорница	Боривоје С. Стојковић	167

Музички преглед:

Сен-Санс: Самсон и Далила	Бранко Драгутиновић	175

Културно-историјски преглед:

О првим појавама француске културе у српском друштву	Мита Костић	179

Историјско-политички преглед:

Светозар Милетић и Мих. Полит-Десанчић о Војводини	Милутин Јакшић	183

Словенски преглед:

Словенски проблем у науци и у животу	Теодор Тарановски	191
Алојс Јирасек	Божо Ловрић	199
Пронађени су посмртни остаци Ј. А. Коменског	Д-р Л. Ленард	205
Михаило Навка	Д-р Л. Ленард	210

Страни књижевни преглед:
Из књижевног живота модерне Данске (I) . . . . . Л. Смодлака 212
Привредни преглед:
Културно стање и унапређење пољопривреде . . . . . Влад. Миленковић . . . 217
Документи:
Архивски прилози за биографије југословенских сликара . . . Д-р Алекса Ивић . . . 221
Наша емиграција и пропагандистичка књижевност . . . . . А. Станојевић 237
Прикази и белешке: Књижевност: Д-р Никола Вучетић: На отаџбинском жртвенику. — Десанка Максимовић: Зелени витез. — Радослав Драгутиновић: Азурна земља. — Ђорђе Глумац: Лирски трепети. — Јанко Туфегџић: Звездани хлад. — Хамид Диздар: Арабеске. — Благоје Живковић: Трагови. — Лела Басрак: Приче љубави. — Франц Прешерн у српском преводу. — Горски Вијенац на енглеском. — Три највише југословенске вредности 258
Наука и часописи: О српском грбу. — Д-р Мираш Кићовић: Јован Хаџић (Милош Светић). — Мађарско мишљење о Ивићевој Историји Срба у Војводини. — Питање ратне књижевности. — Слом Хабзбуршке монархије. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 272
Читуља: Милка Марковићка 280
Рад Матице Српске 282
Позив Матице Српске 283

тискује народе у тим земљама, ма да су им државу стално раздирале разорне силе, поред свега тога што је било и спојних снага.

У центрипеталне снаге које су донекле спојном силом одржавале Хабзбуршку монархију, Јаси убраја: династију, војску, аристократију, католичку цркву, бирократију, велики капитал, Јеврејство, социјализам и слободну трговину, а у центрифугалне, разорне снаге: феудализам, децентралистичко државно уређење, класне, верске и народносне разлике становништва.

У динамици центрифугалних снага Јаси, сасвим правилно, сматра да је немачка хегемонија у Аустрији а мађарска у Угарској изазвала не само отпор осталих народа у Хабзбуршкој монархији, него да је услед ових хегемонија дошло до такве унутрашње борбе која је својом разорном силом стално слабила државу и њезин организам, док ју није напослетку довела и до коначне катастрофе.

У питању иредентизма, Јаси разликује све врсте иредентизма у бившој Хабзбуршкој монархији: мање опасни су били немачки, чешки, пољски и русински иредентизми, а несумњиво опасни су били талијански, румунски и југословенски иредентизми. Писац се нарочито задржава на југословенском иредентизму, приказујући злосрећно поступање Хабзбуржоваца, као и њихових државника и доглавника, у решавању питања и проблема на Словенском Југу. Јаси са много искрености, отворености и објективности износи омашке и грехе, како Хабзбуржоваца тако и аустријских и мађарских државника и политичара, према нашем Народу, што је напослетку довело до светскога рата, али уједно и до коначног слома и распада и саме Хабзбуршке монархије. *М.*

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор

Уредник Павле Поповић, Књига десета, свеска прва, Београд 1930., стр 164.

Богата расправама, чланцима, прилозима и прегледима, и ова свеска *Прилога* значи за нашу националну науку знатну добит. Зрно до зрна погача, камен до камена палача: тако и ови *Прилози* полагано и поуздано доносе грађу из које ће се данас-сутра моћи зидати нешто веће и монументално у нашој домаћој науци. Међу расправама и чланцима су: „Црква Св. Ђорђа у Младом Нагоричану и њено доба“ (Д-р Милоје Васић), „Још нешто о арбанашким речима у српском језику“ (Д-р Василије Ђерић), „Талијанске новине о догађајима у Србији 1808. године“ (Павле Поповић), „Поп Јован из Синајске Горе“ (Д-р Владимир Розов), „Два прилога о Ињацију Ђурђевићу“ (Д-р Милан Решетар), „Евгеније Кумичић као гимназијски ђак“ (Миливој Мезорана), „Гундулић и Соломунова *Пјесма над пјесмама*“(Д-р Петар Скок), „Личности и прилике из прошлости Приморја“ (Бошко Десница) и „Једна нова верзија српскога Мевлуда“ (Д-р Ф. Барјактаревић). Ситни прилози су од Н. Радојчића, Рагузинус-а, Мих. Д. Милинковића, Нићифора Вукадиновића и Душана Вуксана. У одсеку „Књиге и расправе“ реферише се о часописима и зборницима, језику, југословенској и упоредној књижевности, историји и фолклору. На завршетку је концизан реферат о Првом конгресу словенских филолога, одржаном у Прагу од 5.—13. окт. 1929. г., од Павла Поповића и С. Кульбакина, затим Библиографија.

Међу књигама и расправама о којима се реферише, или даје и оцена, дошла је на ред, доста касно, и *Споменица* Матице Српске о прослави стогодишњице. Оцењивач Матичине *Споменице*, г. Мираш Кићовић, чинећи неке доиста оправдане замерке, чини се ипак да мало више туторише него што би смео и могао, јер он даје оцену и о стварима које је први пут чуо и научио из ове *Споменице.* Он је, уосталом, и сам (на стр. 114.) тачно обележио тешкоће једнога синтетичнога рада „складне и пуне целине која би Матичино место у културном животу нашега народа одредила јасно, и у којој би се о свим питањима у вези са Матицом за данас рекла више-мање последња реч". Па онда тек *план!* Планове је врло лако градити, и било их је довољно, али извести било који план — то је већ нешто друго. Стављајући основни, начелни, захтев на ово, свакако, и по садржини, импозантно издање Матице Српске, за које се рад, због огромне и једва савладљиве грађе, морао поделити на више сарадника, и по струкама (јер је и рад М. С. био многостручан), тако да је сваки од сарадника остао и морао остати у своме ужем хоризонту; г. Кићовић тражи нешто за први мах немогуће, и не каже ништа ново, јер је то већ унапред, и много боље, речено у *Летопису М. С.* књ. 313. стр. 47. „јер за то требају нарочите студије, које нећемо моћи дати можда ни о прослави стогодишњице. Иза анализе треба да дође синтеза целокупнога рада, па ни то још неће бити довољно. — Није довољно проучити само Матичин рад за стотину година, у свима правцима, него и кретање целокупне наше књижевности и опште културе, за то време, и улогу Матичину на стварању нових вредности у књижевности и култури нашој".

И тако је, доиста, вредност ове *Споменице* „у прикупљеном градиву и у неколиким добрим чланцима", али, кад се ова *Споменица* у целини прочита, ипак се добива нека „слика" Матице Српске за стотину година њезина опстанка, борбе за живот и рада, те неће бити истина да она, узета и у целини, представља један промашен посао. Сва срећа што г. Кићовић још није такав ауторитет, да би се његов заокружени суд могао озбиљно узети. *К.*

ЧИТУЉА

Дана 17. маја о. г. умрла је у Новом Саду позната и у своје време слављена, много симпатична глумица Срп. нар. позоришта,

Милка Марковићка

Рођена је 17. апр. 1869. у Панчеву, у познатој и прослављеној глумачкој породици која је недељиво везана са постанком Српског народног позоришта. Мати јој Софија била је најмлађа кћерка свештеника Л. Поповића из Иванде, чија сва деца: Лаза, Драгиња, Љубица, Јеца, Софија и Емилија одоше у глумце, а отац јој је био музичар и позоришни капелник Аксентије Максимовић, који је преминуо у Прагу и где његове кости и данас леже на Олшанском гробљу. После свршене основне школе, Милка је учила Вишу девојачку школу у Сомбору, па је затим као почетница ступила у Београдско Народно позориште (1883—1884.), где јој је учитељ био славни Тоша Јовановић. Затим је примљена у Српско народно позориште (1885.), коме је остала верна готово до своје смрти, а где су јој први учитељи били Ружић и Добриновић. За време

светског рата њезин је живот био страдање и патња: она, муж јој Михаило Марковић, чувени певач С. н. позоришта, и син Мита били су интернирани у Јасберењу; одатле су пуштени у Швајцарску, где јој је муж трагично свршио (1916.), а син јој Стеван (1916.) умро у болници у Београду. Дуго је времена требало да се примири, а животне снаге давала јој је још само брига за другог сина Миту, са којим је, после Рата и после свог пензионисања, по целој Југославији давала концерте. Пошто јој је син Мита добио ангажман у Срп. нар. позоришту, она је у томе позоришту, радећи још три године, завршила своју сјајну глумачку каријеру.

Милка Марковићка била је образована и музикална жена. Много је путовала по Европи. Говорила је језике: енглески, француски, талијански, немачки и мађарски, и са француског и немачког превела је двадесетак позоришних комада, из којих је своје улоге креирала. Она је била сјајна глумица; дама која сама себи шије тоалете, жена као из мермера истесана, мати са великим душевним трептајима.

Своју глумачку каријеру почела је као наивка и певачица, развила се до пуног замаха као трагеткиња, и завршила је као мајка. У млађим годинама певала је и играла Јању у „Шокици", а нарочито јој беше мила улога у комичној опери „Марија кћи пуковније". Играла је, иначе, множину наивних улога.

Најмилије јој улоге беху у „Тоски", „Вештици", „Мадам Сан-жен", „Марији Стуарт" (Шилер) и у „Завичају", а чувене су јој улоге Грета („Фауст"), Јелисавета (Јакшић „Јелисавета"), Марта (Ечегарај „У долини"), Жермена („Посао је посао"), Нора, Јулија и Марија Луйза (Бернштајн „Крадљивац").

О игри Милке Марковићке каже Милан Савић: „С годинама је расла и способност њена а с овом и тежња, да у улоге улије самосталности и природности живота и колорита, који свакој улози даје значаја и од других је улога дели. У тој тежњи беше јој од велике помоћи разборитост, брзо и поуздано схваћање, разликовање, једном речи: интелигенција. Она се поред живих образаца развијала самосвојно. Тако се онда она дизала па и подигла до оног степена глумачке висине, која је у савлађивању своје улоге а опет не у напуштању своје индивидуалности. Јасан говор и одмерена и прикладна мимика јесу обележје њеног приказа, а кад јој се у болу или одушевљењу расветле црте на лицу, нико и не мисли онда, да то лице није строго класично. Њена реч, њене очи, њено осећање озаре црте на том лицу, озаре позорницу, и ми долазимо и опет до уверења, да класичност лица није уједно и услов, да је глумица и уметница. Душа чини уметника као год и срце јунака, а Милкина је душа лепа, класично лепа. Ала ми је драго, да то могу казати." (*Позориште*, 1900., бр. 25., стр. 97-98).

Док је Милка Марковићка играла наивке, њезина дикција беше мазно жуборење, које је касније прелазило и у друге улоге; најснажнији изливи њезине зреле уметности беху снажна и звонка женина крешченда.

К. С.

РАД МАТИЦЕ СРПСКЕ

3. Књижевни Одбор

I седница одржана је 23. фебруара 1930. год. под председништвом г. Р. Врховца, а у присуству г. г. чланова: Д-ра Лазе Секулића, Вел. Стефановића, Триве Милитара, Милете Јакшића, Светислава Баницe, са позваним члановима Књ. Савета г. г. Митом Клициним и Д-ром Николом Продановићем.

Учињен је пре седнице помен Д-ру Милану Савићу, бив. секретару М. С.,и послато је писмено саучешће Словенској Матици поводом смрти њезина председника Д-ра J. Јаношке; 1) пододбор за Књиге за народ у који су били изабрани г. г. В. Стајић, Д-р Никола Продановић и Мита Клицин, износи мишљење у предмету издавања Књига за народ. Како се чланови одбора донекле разилазе, то су углавном одређени предмети и смернице за обраду ових књига, до дефинитивног решења кад ће се, евентуално, расписати стечај за теме које буду одређене; 2) решено: уступљена је монографија Модошке парохије, дело проте г. Ивана Алексића из Јаше Томића, на оцену проти г. Радославу Марковићу; 3) да благајник М. С., г-ђица А. Ђурчић, поново поднесе извештај о финансијском стању *Летописа* наредној седници Књижевног Одбора, јер се показало да поднесени извештај није тачан; 4) упућена је Администрација издања М. С. да до 1. јула припреми све што је потребно за ефикасно растурање Матичиних издања; 5) да се књижарама даде 45% на старим издањима М. С., а 35% на новима; 6) да се отплати дуг штампарији Града Суботице за штампање *Историје* Д-ра Ал. Ивића; 7) изабрана је комисија за проверу и ректификацију старог Рада и Именика; 8) да се упути представка г. Министру Просвете у предмету развијања школских књижница; 9) узет је на повољно знање извештај г. библиотекара о сређивању Библиотеке; 10) да се распише стечај за израду монографије о Јов. Јовановићу Змају, уз награду до 20.000 Дин., за роман уз награду до 10.000 Дин., књигу идеолошког карактера уз награду до 10.000 Дин., и за књигу есеја уз награду до 10.000 Дин.

4. Управни Одбор

II Седница одржана је 6. априла 1930. год. под председништвом г. Р. Врховца, а у присуству г. г. чланова: К. Миросављевића, Д-ра Жарка Јакшића, Д-ра Јов. Лемајића, Глише Мирковића, Душана Ковачевића, Мише Павловића, Д-ра Александра Моча, Д-ра Мирка Симоновића. Решено: 1) да се сваки предмет убудуће уноси писменим путем у седницу; 2) изабран је одбор у коме су г. г. председник и потпредседник М. С., Миша Павловић и Гл. Мирковић, који ће се бринути да се сва решења тачно и на време изврше.

5. Заједничка седница Управнога и Књижевнога Одбора

V седница одржана је 6. априла 1930. год. под председништвом г. Р. Врховца, а у присуству г. г. чланова: Косте Миросављевића, ппредседника М. С., Д-ра Јов. Лемајића, Глише Мирковића, Мише Павловића, Душана Ковачевића, Д-ра Жарка Јакшића, Д-ра Мирка Симоновића, Д-ра

Ал. Моча, Д-ра Лазе Секулића, ппредседника К. О., Д-ра Ал. Ивића, Вел. Стефановића, Милете Јакшића, Свет. Банице и Тр. Милитара. Решено: 1) донесена је коначна одлука у дисциплинском предмету у вези са ненаплаћеном арендом Матије Сакача; 2) да се две трећине приштеђене плате гл. секретара М. С., од 1. августа 1929. па даље, ставе на расположење Књижевном Одбору М. С., а једна трећина уреднику *Летописа М. С;* 3) да се нацрт новог Устава М. С. који су израдили г. г. Д-р Лаза Секулић, Трива Милитар и Д-р Гаврила, изда на мишљење и предлог г. г. Д-ру Ж. Јакшићу и Д-р Ал. Мочу, и у наредној седници да се коначно утврди текст новога Устава.

ПОЗИВ МАТИЦЕ СРПСКЕ

(Из седнице Управног Одбора од 12. апр. о. г.)

Пошто су разаслате опомене ради уплате другог оброка чланарине, од прошлогодишњих новоуписаних чланова Матице Српске јавило се њих неколико да иступају из чланства, док је за већи број на омоту опомена које су враћене стајало: или да *не примају опомене*, или да су *непознати*, или да су *отпутовали*, или да *не постоји више*, или да је *адреса недовољна*.

Управни Одбор М. С. решио је у својој седници од 12. априла о. г. да се сви ови јавно позову да учине своју дужност, или бар да се изјасне желе ли остати чланови Матице Српске или не. Сви су они по другом уписани за чланове, па је тим потребније да се сами јаве. На основу спискова у које су уписани, ово су њихова имена, по местима из којих су, а према забелешци поште на омоту опомене:

Не прима опомене. Плавна: Винковић Ђура, Винковић Мато, Воргић Јоза, Гарван Бона, Дуљан Стипан ратар, Клинарски Јоца, Коларић Ђура кнез, Маројкванић Бранко, Паклединац Мата, Пенарин Иван, Сотинац Стипан. — *Рибица:* Михајловић Веселин, приправник Финанс. Контроле. — *Црвенка:* Радуновић Сава учитељ.

Непознати. Бач: Савић Јован ратар. — *Бачка Паланка:* Велицки Јован ратар, Ђурковић Тома ратар, Ковачевић Павле ратар. — *Сп. Бечеј:* Ђитков Север. — *Рибица:* Новаковић Драгољуб ратар, Панчић Мартин ратар, Пушић Ђура ратар. — *Сента:* Вековић Милош ратар, Вујачић Душан, Вујошевић Јован ратар. — *Суботица:* Андрејев Јосиф железничар, Виловић Милан железничар, Живановић Драгомир железничар, Максић Јован железничар, Марковић Жика железничар, Мирошниченко Васиљ железничар, Мишковић Михаило столар, Радак Антон чиновник, Радуловић Александар чиновник, Сувајџић Тодор фарбар, Ћирић Петар чиновник, Хрешћак Леополд бравар, Целић Мирко дневничар, Црнковић Миша столар, Шушкачевић Драго чиновник.

Отпутовао. Сомбор: Мијатовић Светозар чиновник. — *Србобран:* Марамица Борислав чиновник.

Не постоји више. Нови Бечеј: Радонић Радош чиновник.

Недовољна адреса. Суботица: Бајић Босиљка чиновник, Бајић Јулка чиновник, Богавац Павле чиновник, Богдановић Никола адв. приправник, Буљовчић Јулије поседник, Видаковић Антун чиновник, Вукичевић Божа чиновник, Гаврић Степан чиновник, Гаврић Томо бравар, Грегорић Иван

бравар, Дедијан Гаја фарбар, Ђорђевић Рајко фарбар, Јарамазовић Ђура контролор, Јеремић Јелка чиновник, Јурић Фела железничар, Јововић Марко чиновник, Кнежевић Милош дневничар, Кобец Никола фарбар, Којић Рајко столар, Колотовски Владимир чиновник, Корчунов Михаило приватни чиновник, Крњетић Марко фарбар, Крцић Мирко чиновник, Кујунџић Албе чиновник, Кујунџић Лука чиновник, Кузмин Никола чиновник, Кумановић Дејан фарбар, Медић Ђура бравар, Николић Тодор тапетар, Острогонац Анте поседник, Острогонац Густо чиновник, Павићевић Блажо чиновник, Петровић Иван столар.

15. априла 1930.
Нови Сад

Председник Матице Српске,
Р. Врховац с. р.

Исправци

У прошлој свесци треба исправити: стр. 4. у 14. р. одоздо треба *и* место *у;* стр. 7. у 6. р. одоздо треба *вам';* стр. 8. у 17. р. одоздо треба *спустити;* стр. 18. у 4. р. одозго треба *монета*; у цртици *Глад*, на више места није уједначен говор (треба: *вријеме, мјесец, човјек, иједа* — у дијалозима); стр. 41. у 14. р. одозго треба *краљедворског*, у 8. р. одоздо *који* (м. која); стр. 47. у 16. р. одоздо иза *постоји* треба знак запета; стр. 72. у 15. р. одозго треба *способности.*

Напомена. Моле се г. г. сарадници да своје прилоге за *Летопис М. С.* пишу читко и разговетно; они не морају бити писани на писаћој машини, али нечитке рукописе слати на одгонетање уреднику и на муку слагача у штампарији, нетактично је и нечовечно.

Издаје Матица Српска у Новом Саду — Уређује Р. Врховац

ПОВЕРЕНИЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Апатин — г. Д-р Александар Гавриловић, срески лечник
Бела Црква — г. Никола Џакић, професор Гимназије
Београд — г. Бранко В. Петровић, асистент сеизм. Завода; г. Стеван Климентов, наставник
Беране — г. Ђура Пешић, суплент
Брод — г. Д-р Миленко Кајгановић, лечник
Бечкерек — г. Жива Коларев, професор Трг. Академије
Бијељина — г. У. Софронић и Синови, Повлашћена Књижара
Буђановци и околина — г. Дим. Коњевић, бележник
Велес — г. Душан Д. Љотић, директор Гимназије
Вогањ — г. Милован Л. Станивуковић, управитељ Школе
Врањево — г. Божидар Јовановић, учитељ
Вршац — г. Милорад Ђорђевић, проф. Учитељске школе
Вуковар — г. Тадија Сретић
Дарда — г. Бранко Костић, агентура
Добринци — г. Ђорђе Поповић, учитељ
Дубровник — г. Д-р Јуре Тадић, проф. Трг. Академије
Инђија — г. Никола Јовановић, учитељ
Ириг — г. Гојко Михајловић, парох (за цео срез)
Јарковац (Банат) — г. Ђорђе Бота, прота
Кула — г. Ђорђе Дракулић, учитељ
Лесковац (Србија) — г. Петар Весин, парох
Мостар — г. Јосип Капелети
Нови Сад — г. Звонимир Петнички, апс. филозофије
Нова Градишка — г. Ефим Митровић, професор Гимназије
Осијек — г. Милан Недељковић, агентура; г. Лазар И. Бркић, инсп. Мин. Просвете у. м.
Петровци доњи — г. Глигорије Недељковић, учитељ
Путинци — г. Васа В. Лукић, трговац
Путинци и околина — г. Д-р Стеван Сувајџић, лекар
Рума — г. Милош Раишић, учитељ
Рума — Управа Држ. Реал. Гимназије
Сарајево — г. Д-р Михаило Мирон, професор Гимназије
Скопље — г. Иван Јелић, проф. Трг. Академије
Скопље — г. Павле Радосављевић, упр. монополског стоваришта
Сомбор — г. Конст. Т. Костић, проф. Учит. школе
Сомбор — г. Д-р Јоца Лалошевић, адвокат
Сомбор — г. Павле Терзин, управитељ Мушке Учит. школе
Ср. Митровица — г. Драгомир Радошевић, прота
Ср. Митровица — г. проф. Ник. Момчиловић (за цео срез)
Ср. Митровица — г. Славко Стајић, књижар
Стапар — г. Божа Попић, управитељ Школе
Ст. Врбас — г. Жарко Стефановић, учитељ
Ст. Пазова — г. Милоје Араницки, парох
Суботица — г. Ненад Рајић, управник Дечјег дома
Шабац — г. Вера П. Николићева, професор

Штампарија Јовановић и Богданов у Новом Саду, 1930.